

ESCRITORS VALENCIANS de l'EDAT MODERNA

MATERIAL DIDÀCTIC

EDUCACIÓ SECUNDÀRIA OBLIGATÒRIA
BATXILLERAT

COL·LECCIÓ DIDÀCTICA NÚM. 1

ESCRITORS VALENCIANS de l'EDAT MODERNA

MATERIAL DIDÀCTIC

EDUCACIÓ SECUNDÀRIA OBLIGATÒRIA
BATXILLERAT

COL·LECCIÓ DIDÀCTICA NÚM. 1

Marc Gandia Silvestre
Ramon Mora Galbis

ESCRITORS VALENCIANS de l'EDAT MODERNA

MATERIAL DIDÀCTIC

EDUCACIÓ SECUNDÀRIA OBLIGATÒRIA
BATXILLERAT

COL·LECCIÓ DIDÀCTICA NÚM. 1

Marc Gandia Silvestre
Ramon Mora Galbis

SUMARI

O. Presentació de la presidenta de l'A.V.L

I. Material didàctic per al professorat

- **Objectius d'Educació Secundària Obligatòria**

- Objectius didàctics

- Alumnat i correspondència curricular

- Continguts

- Metodologia i altres aspectes teòrics bàsics

- **Objectius de Batxillerat**

- Objectius didàctics

- Alumnat i correspondència curricular

- Continguts

- Metodologia i altres aspectes teòrics bàsics

- **La literatura de l'Edat Moderna**

II. Material didàctic per a l'alumnat

- Material didàctic per a Educació Secundària Obligatòria

- La literatura de l'Edat Moderna (segles XVI, XVII i XVIII)

- Material didàctic per a Batxillerat

- La literatura de l'Edat Moderna (segles XVI, XVII i XVIII)

III. Índex de lectures

IV. Bibliografia

V. Altres recursos

Presentació

El material didàctic que tenim en les mans forma part d'un projecte que, sobre els escriptors valencians de l'Edat Moderna, ha impulsat l'Acadèmia Valenciana de la Llengua per a reconèixer la importància del seu treball en el camp de les lletres.

Des de l'any 2004, celebrarem, cada 20 de novembre i amb motiu de la commemoració de la primera edició de la nostra novel·la *Tirant lo Blanch*, el Dia de les Lletres Valencianes, per a la qual cosa es programaran diverses activitats que giraran al voltant de la vida i obra de l'escriptor triat cada any.

Per a l'any 2004 han sigut elegits escriptors valencians dels segles XVI, XVII i XVIII.

A l'hora de dissenyar els diversos actes que es duran a terme, es va considerar que el món escolar podia fer-se ressò de l'estudi del treball dels escriptors valencians com és el cas que ens ocupa. Per això, vam pensar que una manera de donar a conèixer els autors i la seua obra era a través d'uns materials didàctics amb propostes per a ser treballades a l'aula. A partir d'este recurs didàctic, el professorat trobarà orientacions per al seu treball en les etapes de l'Educació Secundària Obligatòria i en el Batxillerat. La selecció dels continguts i de les activitats correspon a cada centre escolar i a cada professor en funció de cada situació concreta.

Junt al material propi de l'alumnat, en les Orientacions Didàctiques, que ara tenim a l'abast, el docent en trobarà un de complementari que li pot resultar d'utilitat, ja que els objectius generals i els continguts de cada nivell educatiu contemplen el que ara s'ofereix i servixen per a situar millor la proposta. El document no pretén ser exhaustiu en el tractament de continguts, com tampoc en la proposta d'activitats. Tan sols es té la pretensió de posar a l'abat dels usuaris una mostra de possibles elements didàctics que no n'exclouen uns altres.

Amb el present llibre s'enceta una col·lecció en el conjunt de les publicacions que té programades l'Acadèmia Valenciana de la Llengua. Es tracta de la Col·lecció Didàctica, mitjançant la qual es pretén disposar d'un recull d'obres adreçades al món escolar, tant a l'alumnat com al professorat, que pugua servir d'ajut al procés educatiu que es du a terme als centres escolars. Creiem que amb això atenem demandes del món educatiu que requerixen de recursos didàctics per a ajudar a dur a terme l'ensenyament en valencià i del valencià.

Considerem que el record de les persones que han escrit en valencià és una clara obligació de la societat valenciana, i que servix per a conèixer millor el seu treball. Fer això és treballar per la nostra terra. Amb eixa creença i amb eixe esperit es materialitza esta idea que hem començat a desplegar. Conèixer les obres dels nostres autors és assumir millor el fet d'actuar com a valencians. I és, sobretot, treballar per la recuperació del nostre patrimoni cultural i per la nostra identitat com a poble.

Ascensió Figueres Górriz
Presidenta de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua

I.
Material didàctic per al professorat

Objectius d'Educació Secundària Obligatòria

Objectius didàctics

Atenent al currículum de l'Educació Secundària desplegat en el Decret 39/2002 i als seus objectius referents a l'assignatura de Valencià: Llengua i literatura, cal que entenguem l'educació lingüística i literària com una activitat que té com a funcions bàsiques la comunicació i la representació de la realitat física i social. Hem de tindre en compte que el coneixement de la literatura produïda en la llengua pròpia i que té relació amb la història, la cultura i la tradició de la comunitat a què es pertany actua com un poderós mitjà de socialització. A més l'educació literària inclou la capacitat crítica d'avaluar tota una sèrie de factors externs a l'obra, fent especial atenció al desenvolupament de la consciència lingüística i discursiva.

El tema que ens ocupa «La literatura de l'Edat Moderna (segles XVI al XVIII)» ens permet de mostrar la realitat de la producció literària en la nostra llengua al llarg d'un període que s'ha vist bastant bandejat dins dels currículums del nostre alumnat, sobretot pel seu tractament negatiu quant a la terminologia: «Literatura de la "Decadència"». Però este tema no solament ens permet de revisar el concepte de «Decadència» al voltant de la producció literària i cultural del segle XVI, XVII i XVIII, sinó també ens permet de treballar els gèneres literaris —prosa, poesia i teatre— i la seua anàlisi estructural i de composició. Atés que a partir de l'anàlisi de cadascun dels períodes literaris concrets —Renaixement, Manierisme, Barroc, Il·lustració i Neoclassicisme— i dels seus autors —Lluís del Milà, Joan Timoneda, Pere Antoni Beuter, Pere Jacint Morlà, Pere Joan Porcar, Joaquim Aierdi...— ens hi podem acostar, a partir de la selecció de certes obres de cadascun dels períodes, als aspectes més característics dels gèneres més representatius de la nostra literatura. Això no obstant, a partir del contacte amb els textos del període podem apropar-nos a la realitat fonètica i ortogràfica d'estos escrits; que ens permetrà de constatar i de contrastar les formes lingüístiques d'aquell moment i la situació de la nostra llengua en l'actualitat. Fins i tot podem aventurar-nos, si s'escau, a l'estudi de la prosòdia i dels signes de puntuació a partir de la «transcripció» dels textos originals.

Alumnat i correspondència curricular

L'estudi de la literatura dels segles XVI, XVII i XVIII, dins de l'Educació Secundària està inserit dins del tercer Curs de Valencià: llengua i literatura; encara que nosaltres hi proposem este tema perquè siga tractat amb una certa «interdisciplinarietat» dins dels diferents cursos d'Educació Secundària Obligatòria, aprofitant els aspectes més destacats i rellevants de cadascuna de les parts del currículum. Cal tindre en compte que tot i que als manuals d'ensenyament se'ns oferix una aproximació de caràcter més bé general, en este tema intentem oferir una mostra més «detallada» de la nostra literatura a l'Edat Moderna. Tot i que pot semblar un poc extensa —per a alumnat d'estos nivells educatius d'Educació Secundària— és interessant de recopilar tota esta sèrie de dades perquè en tinguen un coneixement més vast del tema i comencen a tindre així una nova concepció d'este interessant període literari i cultural.

En el Primer Curs de Valencià: llengua i literatura, és interessant de veure l'anàlisi dels elements de comunicació, sobretot a partir de la comprensió i de la producció textual, tant narrativa, lírica o teatral. Així, a partir dels textos que oferirem com a model literari de cada gènere i de cada període, el nostre alumnat podrà disposar dels models per tal d'analitzar les diferents formes literàries, però a més podrà elaborar les seues creacions pròpies a partir dels models analitzats. A més d'això, des del punt de vista de la llengua i de la societat els textos que es presenten són una bona mostra per veure la variació lingüística, els usos formals i els informals de la llengua, fent especial esment a la importància de l'existència d'una normativa lingüística que regule la producció escrita. Quant als aspectes relacionats amb l'estudi de la llengua podem fer especial esment a les qüestions de fonètica i d'ortografia, tot i analitzant quins són els usos dels sons i de les grafies a partir dels documents que hi analitzem, però a més es pot fer una anàlisi contrastada de quina evolució han tingut fins al seu estat actual, tot i observant quins són els canvis més remarcables. Des del punt de vista lèxic és interessant la lectura d'estos documents literaris per tal de veure l'evolució dels mots, els barbarismes i vulgarismes. Esta visió d'un període tan ampli de la nostra història —tres segles— la seua literatura, i d'altres aspectes de la producció cultural, és interessant perquè el nostre alumnat comence a habitar-se a una metodologia de treball a través de l'ús de diccionaris, enciclopèdies i d'altres obres de consulta, sense oblidar les noves tecnologies, atés que l'alumne de hui dia —malgrat ser un bon especialista del seu

maneig— hi desconeix les àmplies possibilitats que els ofereix la xarxa d'Internet aplicades a l'estudi de la nostra assignatura. Esta introducció a les tècniques de treball, des d'un punt de vista més lingüístic i literari ens servix perquè comencem a parlar de termes d'anàlisi textual, tècniques de síntesi, esquemes i resums. No cal dir, que des del punt de vista literari el tema que presentem ens servix per acostar-nos, ni que siga de passada, als principals gèneres literaris, tot i analitzant les seues característiques principals i quins recursos estilístics es fan servir en cada cas concret de creació literària.

El Segon curs de Valencià: llengua i literatura, ens ofereix la possibilitat de tractar este tema de «La literatura de l'Edat Moderna. Segles XVI al XVIII» des d'un punt de vista d'anàlisi dels diferents gèneres literaris a partir de les seues característiques principals. Així ens hi podem acostar a la narrativa, a l'èpica, el conte i la novel·la; a la lírica, a partir de l'estudi de la prosòdia i de la rima, la mètrica, els versos i les estrofes; i el teatre, analitzant el text i tenint present les seues característiques d'interpretació. A més d'això, podem introduir el nostre alumnat en d'altres models literaris —historiografia menor i escriptura privada. D'altra banda, i tenint present d'altres aspectes curriculars és interessant de veure en l'estudi de la comunicació les funcions pròpies del llenguatge i les seues finalitats, així com aprofundir en la comprensió i en la producció de les diferents tipologies. Respecte a l'estudi de la llengua i de la societat, els textos que presentem ens permeten veure quina relació s'establix entre la llengua i els usos socials, sobretot quant a la producció impresa i els usos manuscrits, a més de veure la importància d'un estàndard que regule els usos dels diferents escrits. Com hem vist en el primer curs, les tècniques de treball poden practicar-se a partir dels usos de diferents manuals de consulta, principalment per a la confecció dels mapes conceptuals i les diferents taules cronològiques —tant dels fets històrics com literaris i sociolingüístics— que poden reflectir-se en diferents panells o taulells.

El Tercer curs de Valencià: llengua i literatura, atenent al currículum d'Educació Secundària Obligatoria és el curs on es troba l'estudi dels períodes literaris de la nostra llengua que hem proposat en este tema. En este context curricular, per tant, és on «més sentit» té la nostra proposta temàtica, però com que estem veient no només en este curs analitzarem els diferents aspectes de la literatura de l'Edat Moderna i del seu context cultural, social, lingüístic, literari... És important tindre present la nova concepció del tema, tot i bandejant les propostes tradicionals de «Literatura de la "Decadència"», per esta nova visió de «l'Edat Moderna» més apropada a les terminologies d'arreu d'Europa i més en correspondència als diferents moviments que es donaren al llarg d'estos tres segles —com hem tractat d'exposar. A més de tindre en compte les característiques literàries pròpies del període, i de veure la relació que hi mantenen amb la resta de produccions literàries de la literatura medieval i de l'Època Àuria —de la mateixa manera que farem en la resta de cursos— cal que relacionem este tema amb d'altres aspectes curriculars del curs. Des del punt de vista de la comunicació farem especial èmfasi en la comprensió i en la producció de textos, atés que el nostre alumnat haurà d'assajar amb la creació dels diferents gèneres literaris —tot i incorporant les característiques temàtiques i estructurals, pròpies de cada composició i les del període. Quant a l'estudi de la llengua i de la societat, és interessant de veure l'origen i l'evolució de la llengua, tot i veient quins punts de contacte i «diferències» hi ha amb les altres zones del domini lingüístic, sobretot a partir d'este període que ens mostra les primeres aparicions de variació lingüística —els dialectalismes. A més d'això, és interessant de veure els fenòmens de les llengües en contacte i com la pressió de la llengua dominant —tant des del punt literari, com administratiu i polític— afectà sobre la nostra llengua. Respecte a la fonètica i de l'ortografia, cal que l'alumnat veja quins són els models i les pautes que seguien els escriptors de l'Edat Moderna, a més de veure les dissensions amb la normativa actual. Pot resultar ben interessant fer ús de textos en edicions facsímils —fins i tot en les seues edicions en les biblioteques digitals— perquè l'alumnat conega de primera mà les obres impreses, però a més trobem del tot útil l'aplicació i l'assaig dels sistemes d'accentuació, a més de l'aplicació dels corresponents sistemes de puntuació.

Quant al Quart curs de Valencià: llengua i literatura, tot i ser el nivell on la correspondència amb el currículum el nostre tema pot resultar més distant, sobretot en l'estudi de la literatura —que en este curs se n'ocupa de la producció a partir del segle XIX fins a l'actualitat— centrarem l'estudi del tema en aspectes més relacionats amb els conceptes de comunicació, llengua i societat, estudi de la llengua i tècniques de treball. Així presentarem estos materials didàctics a partir de l'estudi de la comprensió i producció textual, on li donarem més importància als treballs expositius —exposicions orals, treballs d'investigació: murals— i argumentatius —cercle de conferències, debats, taules redones, articles d'opinió— al voltant de la temàtica explicada. Quant a la llengua i a la societat cal fer una anàlisi contrastada de la situació actual de la nostra llengua i la situació perquè passà al llarg dels segles XVI al XVIII, veure quines similituds i quines divergències, factors que impossibilitaren —i impossibiliten encara— un millor desenvolupament social i literari. Respecte a l'estudi de la llengua, hi dedicarem especial atenció al lèxic, sobretot a les locucions i frases fetes; unes formes que analitzarem a partir de la lectura de les formes més dialectals i col·loquials de la producció de l'època.

Continguts

Conceptes

- Conèixer els principals fenòmens històrics, socials i culturals dels segles XVI al XVIII.
- Analitzar l'evolució del terme «Decadència», veure els usos que ha tingut al llarg de la tradició literària: evolució. Revisió de la nomenclatura i considerar les noves propostes de literatura de l'Edat Moderna.
- Diferenciar entre producció culta i popular.
- Principals característiques del Renaixement i del Manierisme.
- Poesia de certamen; presència de la tradició ausiasmarquiana: Pere Serafí, Joan Pujol i Ferrandis d'Herèdia; poesia culta: Joan Timoneda i *El flor d'Enamorats*; poesia satírica: continuació de la misogínia i formes pròpies del període.
- Coneixement dels principals autors i de les seues obres.
- El teatre: una reproducció dels àmbits cortesans. *La Vesita*, de Joan Ferrandis d'Herèdia i *El Cortesano* de Lluís del Milà
- Els col·loquis i la prosa historiogràfica: un exemple renaixentista. Els *Col·loquis* de Cristòfol Despuig i la historiografia de Pere Antoni Beuter. Pervivència de la historiografia àulica: Jaume I i Ramon Muntaner.
- Principals característiques del segle XVII: el Barroc
- La poesia: conceptisme i culteranisme. L'obra de Francesc Vicenç Garcia, Francesc Mulet i Pere Jacint Morlà.
- El teatre i la paròdia del Barroc: (*Los amors de Melisendra*) i (*La infanta Tellina*).
- La prosa memorialística: els llibres de relacions, llibres de memòries i els dietaris. Principals autors i obres: Ramon Català de Valleriola, Jeroni Sòria, Pere Joan Porcar, Joaquim Aierdi.
- Principals característiques de la literatura de la Il·lustració i del Neoclassicisme
- La poesia, la prosa i el teatre. Principals autors i obres.

Procediments

- Lectura i anàlisi d'alguna obra i dels fragments més significatius de cadascun dels diferents períodes: Renaixement, Manierisme, Barroc, Il·lustració i Neoclassicisme.
- Identificació dels principals trets de cadascun dels gèneres i dels corresponents moviments.
- Interpretació dels textos tot i aplicant-hi els instruments propis del llenguatge de cada gènere –líric, narratiu i teatral– i d'altres informacions sobre els contextos culturals i socials.
- Creació de diferents models textuais tot i adaptant les característiques de cada moviment i de cada gènere.
- Dramatització de textos teatrals i poètics, acompanyats si s'escau de la corresponent composició musical.
- Recerca de models textuais de característiques similars en la nostra literatura.
- Anàlisi dels models ortogràfics i lingüístics, estudi i contrast amb la llengua actual.
- Creació de mapes conceptuals: aspectes teòrics dels diferents moviments; fets històrics, polítics, socials i culturals més significatius; creacions literàries; fets sociolingüístics, etc.

Actituds

- Valoració crítica dels factors culturals, socioeconòmics i sociolingüístics que condicionen la creació literària i la valoració dels textos durant l'Edat Moderna.
- Valoració de les diferents varietats diatòpiques com a manifestació de riquesa i varietat cultural i lingüística.
- Interés per mantindre vives les manifestacions culturals i literàries de la nostra llengua.
- Valoració de l'existència de la literatura culta i popular, i les seues produccions impreses i manuscrites, per a la normalitat de la llengua.
- Superació dels possibles prejudicis respecte a la literatura popular i manuscrita.

Metodologia, aspectes teòrics

L'itinerari didàctic per l'Edat Moderna l'hem inserit dins l'assignatura de Valencià llengua i literatura dels diferents nivells d'Educació Secundària Obligatòria. Es basa en els principis d'intervenció educativa d'orientació constructivista i té com a element clau l'aprenentatge significatiu, un factor que ens serveix per a promoure la millora del procés d'ensenyament-aprenentatge. Tot i això, hem de tindre present que fer un aprenentatge significatiu suposa establir una relació entre allò que s'aprèn i algun element ja existent en l'estructura cognitiva del nostre alumnat i que és rellevant respecte al nou material objecte d'aprenentatge. Segons la concepció constructivista de l'aprenentatge escolar, és l'alumnat qui construeix els propis esquemes de coneixement. Ara bé, perquè l'aprenentatge d'un contingut nou siga significatiu, cal que l'alumnat relacione este contingut amb els conceptes que ja posseïx i amb les seues experiències prèvies. D'altra banda, l'atribució de significat donada al

material que és objecte d'aprenentatge té lloc a mesura que l'alumne va relacionant allò que aprèn amb allò que ja sap i d'esta manera va construint, modificant i reelaborant els seus esquemes de coneixements.

La nostra tasca realitzada dins d'este «Itinerari didàctic de la Literatura de l'Edat Moderna» ha estat destinada a seleccionar els materials adreçats per a l'ensenyament del nostre alumnat, un materials que seguixen els objectius de l'Educació Secundària Obligatòria vigents, atent al DECRET 39/2002, de 5 de març, del Govern Valencià. Fent especial incís en l'educació lingüística del nostre alumnat potenciant les seues capacitats d'expressió i de comprensió, tant oral com escrita, a partir de contextos socials i dins de l'àmbit de l'educació literària. A més de remarcar l'aprenentatge de la llengua dins d'uns significats culturals i unes valoracions socials i sociolingüístiques concretes.

Tots els materials estan adreçats a assolir en l'alumnat una sèrie de continguts, tant procedimentals, actitudinals com conceptuals, distribuïts a partir d'una sèrie de mètodes on prenen força significat l'estudi de la comunicació: funcions del llenguatge, comprensió i producció de textos amb tipologies textuals diverses —expositives, argumentatives, instructives, predictives...— la llengua i la societat varietats geogràfiques i socials, la llengua estàndard i col·loquial l'estudi de la llengua fonètica i ortografia (sons i grafies, accent, dièresi, puntuació, guionets...), morfosintaxi (pronoms personals i tòpics, interrogatius, l'adverbi, oració simple, subjecte i predicat, complements, classes d'oracions), lèxic (polisèmia, homonímia, sinonímia i antonímia, dialectalismes, frases fetes i refranys) tècniques de treball ús de diccionaris especialitzats (sinònims, refranys, locucions, dubtes...) anàlisi i síntesi, esquematització, resums i la literatura principals trets i característiques dels gèneres literaris, narrativa (l'èpica, el conte i la novel·la), lírica (rima i ritme), mètrica, versos i estrofes, teatre (text i representació, aspectes generals de la tragèdia i la comèdia).

Dins d'este l'ensenyament significatiu, suara esmentat, hem de tindre present que la metodologia que hem emprat —i cal que emprem— dins de la nostra funció docent està fonamentada en un enfocament comunicatiu amb el nostre alumnat. Cal esmentar que gran part dels ensenyaments es realitzen a l'interior de l'aula, tot i que no hem de deixar d'esmentar que en algunes ocasions podem utilitzar, entre d'altres possibilitats, l'aula multiusos per exemplificar els nous conceptes a partir de diferent material audiovisual, sense deixar de banda la gran i diversa possibilitat de recursos que ens ofereix el material multimèdia: correctors, diccionaris, flexions verbals...; i no solament aquell que disposem en suport físic, sinó també tot el ventall de possibilitats que hi ha a xarxa d'Internet —sobretot a partir dels buscadors temàtics que ens possibiliten ampliar, d'una manera concreta, les nostres recerques focalitzant-ne així els nostres coneixements. Cal tindre en compte que en molts cops el nostre alumnat és un gran coneixedor d'estos nous sistemes multimèdia i dels aparells informàtics, però «desconeix» en la seua immensa majoria les possibilitats que ens ofereixen els nous recursos informàtics aplicats a l'assignatura de Valencià llengua i literatura.

S'ha de destacar que en les nostres explicacions s'ha de produir una comunicació real i fluïda entre el nostre alumnat i el professorat. A més a més este intercanvi comunicatiu en molts cops ens possibilita, a partir de les nostres indicacions i anotacions, un intercanvi d'opinions i d'experiències relacionades amb les nostres explicacions —sobretot aquelles que tenen a veure amb la realitat i coneixements lingüístics més propis. Este intercanvi comunicatiu és l'eix, en certes circumstàncies, per tal d'aconseguir un major grau d'autonomia en el procés d'ensenyament-aprenentatge. Relacionat d'una manera estreta a l'intercanvi comunicatiu ens trobem la interacció del grup-classe, tot i que pot ser diversa, segons l'activitat que es realitze en cada moment, cal fonamentar el treball en grup.

Pel que respecta a la programació i l'avaluació dels materials que utilitzarem a classe hem d'esmentar que el nostre alumnat ha d'intervenir d'una manera directa en el treball d'aula, tenint present l'exposició d'objectius realitzats a partir de l'avaluació inicial. Els materials sobre els quals treballarem són els textos escrits i orals. No cal dir que este material lingüístic ha de ser divers, a l'igual que les situacions de comunicació i els discursos que es fan servir, tot i que destaquen els textos reals —versemblants—, complets, suggerents i pròxims. Quant a la construcció dels nous aprenentatges cal remarcar que estes es realitzen a partir dels coneixements previs que ha assolit el nostre alumnat en els seus estadis educatius anteriors, destacant d'una manera especials els diferents ritmes d'aprenentatge —i no solament dels alumnes amb necessitats educatives especials— a partir de la formulació d'uns objectius base que quedaven remarcats en el projecte curricular de la nostra matèria. Així per tal d'aconseguir diferents ritmes d'aprenentatge hem d'utilitzar una sèrie d'activitats diverses, amb un grau de dificultat diferents i amb unes exigències que no sempre són homogènies amb tot l'alumnat.

La llengua que hem de fer servir dins d'este procés d'ensenyament-aprenentatge ha de ser l'estàndard que ens servix de vehicle de comunicació, encara que en certes ocasions ens hem de valer del registre col·loquial —lligat en moltes ocasions amb la producció de la literatura popular— que és més pròxim al nostre alumnat i que a més ens és del tot útil per exposar certs continguts del nostre currículum —frases fetes, refranys, lèxic, etc.

Estretament relacionat amb la llengua ens trobem amb la metodologia didàctica referent al discurs literari, una metodologia que està enfocada a aconseguir que els nostre alumnat descobreixca en la lectura un acte plaent i divertit que possibilita l'ampliació de coneixements i estadis cognitius. Però, a més a més, perseguim que amb la lectura l'alumnat hi trobe l'experimentació i el gaudi de la descoberta del coneixement, la fantasia, la realitat, la ficció, etc. i siga capaç d'estimar els llibres. A banda d'introduir el concepte de la lectura i del plaer estètic és interessant anar esbossant una metodologia lectora amb unes característiques més tècniques que en possibiliten un major acostament als corrents estètics i culturals que en forma part d'una obra literària.

Cal remarcar que a les nostres classes l'enfocament comunicatiu ha de tindre ben present la interdisciplinarietat amb altres àrees de coneixement amb la finalitat de dur endavant l'objectiu principal d'un ensenyament lingüístic i cultural, on no solament la llengua i la literatura són els elements d'aprenentatge i de coneixement; sinó més bé, són els coneixements a partir dels quals aprèn el nostre alumnat.

A banda de contextualitzar el treball de llengua i literatura que realitzem, dins del nostre projecte de treball i les diverses situacions comunicatives, pensem que ens trobem amb un instrument privilegiat per al tractament dels diferents aspectes dels temes transversals —dins de la interdisciplinarietat que proposàvem més amunt. Així de totes les possibilitats existents per a la seua incorporació al treball dins l'àrea de llengua, cal que triem la més idònia, a parer nostre, perquè els continguts no esdevinguen elements aïllats i, per tant, difícilment assumibles com a valors que han de ser omnipresents en la comunicació personal de l'alumnat. Tots sabem que el currículum oficial ha de promoure el desenvolupament d'actituds i valors nous i ha de ser suficientment flexible per a recollir les noves necessitats educatives pròpies d'una societat plural i en canvi permanent. Juntament amb els coneixements relatius als conceptes, als procediments de treball i als valors que donen resposta a *què i com* ensenyar, s'inclouen els temes transversals que permeten atendre aspectes fonamentals per a la convivència. Uns temes que són presents dins del projecte curricular de la nostra matèria, i que en la mesura de les possibilitats de la proposta didàctica de l'itinerari per l'Edat Moderna nosaltres hem de posar en pràctica —tingueu present la gran varietat de temes i situacions textuais que podem oferir a l'alumnat.

Objectius de Batxillerat

Objectius didàctics

Atenent al currículum del Batxillerat desplegat en el Decret 50/2002 de 26 de març del Govern Valencià, publicat al DOGV de 5 d'abril de 2002, i als seus objectius referents a l'assignatura de Valencià: Llengua i Literatura, cal que entenguem l'educació lingüística i literària com una activitat que té com a funcions bàsiques la comunicació i la representació de la realitat física i social. Hem de tindre en compte que el coneixement de la literatura produïda en la llengua pròpia i que té relació amb la història, la cultura i la tradició de la comunitat a què es pertany actua com un poderós mitjà de socialització. A més l'educació literària inclou la capacitat crítica d'avaluar tota una sèrie de factors externs a l'obra, fent especial atenció al desenvolupament de la consciència lingüística i discursiva.

El tema que ens ocupa «La literatura de l'Edat Moderna (segles XVI al XVIII)» ens permet de mostrar la realitat de la producció literària en la nostra llengua al llarg d'un període que s'ha vist bastant bandejat dins dels currículums del nostre alumnat, sobretot pel seu tractament negatiu quant a la terminologia: «Literatura de la "Decadència"». Però este tema no solament ens permet de revisar el concepte de «Decadència» al voltant de la producció literària i cultural del segle XVI, XVII i XVIII, sinó també ens permet de treballar els gèneres literaris —prosa, poesia i teatre— i la seua anàlisi estructural i de composició. Atés que a partir de l'anàlisi de cadascun dels períodes literaris concrets —Renaixement, Manierisme, Barroc, Il·lustració i Neoclassicisme— i dels seus autors —Lluís del Milà, Joan Timoneda, Pere Antoni Beuter, Pere Jacint Morlà, Pere Joan Porcar, Joaquim Aierdi, etc.— ens hi podrem acostar, a partir de la selecció de certes obres de cadascun dels períodes, als aspectes més característics dels gèneres més representatius de la nostra literatura. Això no obstant, a partir del contacte amb els textos del període podrem apropar-nos a la realitat fonètica i ortogràfica d'estos escrits; que ens permetrà de constatar i de contrastar les formes lingüístiques d'aquell moment i la situació de la nostra llengua en l'actualitat. Fins i tot podem aventurar-nos, si s'escau, a l'estudi de la prosòdia i dels signes de puntuació a partir de la «transcripció» dels textos originals. A més caldrà que l'alumne desenvolupe les eines i els esquemes de comentari estudiats al llarg de l'Educació Secundària Obligatòria, tot i aprofundint tècnicament i teòrica en les principals característiques de la llengua literària. Sobretot si tenim en compte que l'alumnat en el 2n curs de Batxillerat haurà de superar una prova específica de Comentari de Text en les Proves d'Accés a la Universitat.

Alumnat i correspondència curricular

L'estudi de la literatura dels segles XVI, XVII i XVIII, dins del Batxillerat està inserit dins del Primer Curs de l'assignatura Valencià: Llengua i Literatura; en el qual s'estudiarà la nostra literatura des dels orígens fins a la Renaixença. Per tant este material didàctic pot incorporar-se fàcilment a la programació, i pot servir de recolzament a la unitat corresponent que ofereix el llibre de text. Fins i tot, si tenim en compte que els materials més a l'ús no dediquen un espai i unes activitats comparables al dels altres períodes literaris: tant la literatura medieval com la literatura de la Renaixença.

Continguts

Conceptes

Context històric i sociolingüístic

- Establir els factors socials, econòmics i polítics més importants que afectaren la Corona d'Aragó al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII.
- Identificar la situació social que provocà la desafecció dels autors valencians envers la literatura culta.
- Relacionar els principals factors sociolingüístics que provocaren l'afebliment de la consciència lingüística al llarg del període.
- La lírica de l'Edat Moderna
- Analitzar les característiques més importants de la lírica del segle XVI a través dels textos de Joan Timoneda dins el recull Flor d'Enamorats (1562), i de la lírica del segle XVII a través dels textos de Francesc Vicent Garcia.
- Incorporar les principals trets de la lírica popular a partir de l'anàlisi de textos de tradició no culta.

La prosa de l'Edat Moderna

- Conèixer el concepte de literatura memorialística i els principals conreadors: la prosa memorialística del segle XVI: Pere Antoni Beuter, Martí de Viciana i Català de Valleriola; la prosa memorialística del segle XVII: Pere Joan Porcar i Joaquim Aierdi; la prosa memorialística del segle XVIII: Josep Esplugues.
- Analitzar la narrativa costumista: Lluís Galiana i la *Rondalla de Rondalles* (1768).
- Comentar les principals manifestacions de la narrativa popular.

El teatre de l'Edat Moderna

- Estudiar el teatre cortesà i l'ambient cultural de la cort valenciana del segle XVI a través de l'anàlisi de fragments de *La Vesita* (1525) de Joan Ferrandis d'Herèdia, i de *El Cortesano* (1561) de Lluís de Milà.
- Analitzar les característiques principals del teatre del segle XVII a través de l'obra de Francesc Mulet: *La infanta Tellina i el Rei Matarot* i *Los amors de Melisendra*.
- Analitzar les característiques principals del teatre del segle XVIII, *Lucrecia* de Joan Ramis.
- Conèixer les formes teatrals de la tradició popular del període: els col·loquis.

Procediments

- Lectura i anàlisi d'alguna obra i dels fragments més significatius de cadascun dels diferents períodes: Renaixement, Manierisme, Barroc, Il·lustració i Neoclassicisme.
- Identificació dels principals trets de cadascun dels gèneres i dels corresponents moviments.
- Interpretació dels textos tot i aplicant-hi els instruments propis del llenguatge de cada gènere –líric, narratiu i teatral– i d'altres informacions sobre els contextos culturals i socials.
- Creació de diferents models textuais tot i adaptant les característiques de cada moviment i de cada gènere.
- Dramatització de textos teatrals i poètics, acompanyats si s'escau de la corresponent composició musical.
- Recerca de models textuais de característiques similars en la nostra literatura.
- Anàlisi dels models ortogràfics i lingüístics, estudi i contrast amb la llengua actual.
- Creació de mapes conceptuals: aspectes teòrics dels diferents moviments; fets històrics, polítics, socials i culturals més significatius; creacions literàries; fets sociolingüístics, etc.

Actituds

- Valoració crítica dels factors culturals, socioeconòmics i sociolingüístics que condicionen la creació literària i la valoració dels textos durant l'Edat Moderna.
- Valoració de les diferents varietats diatòpiques com a manifestació de riquesa i varietat cultural i lingüística.
- Interés per mantindre vives les manifestacions culturals i literàries de la nostra llengua.
- Valoració de l'existència de la literatura culta i popular, i les seues produccions impreses i manuscrites, per a la normalitat de la llengua.
- Superació dels possibles prejudicis respecte a la literatura popular i manuscrita.

Metodologia, aspectes teòrics

A continuació presentarem sumàriament les principals idees lingüístiques i les principals idees literàries que estan als fonaments de la nostra metodologia. Si bé la seua incorporació als nostres materials didàctics no és explícita en tots els casos, sí que dirigix les línies d'actuació més importants, d'acord amb les tècniques i amb els mètodes actualment més a l'ús. D'una banda està la incorporació de la lingüística textual i de l'enfocament comunicatiu a l'ensenyament de llengües, que ha permès introduir en el sistema educatiu tota una sèrie de noves metodologies i de noves perspectives, de cara al docent i de cara a l'alumnat. El paper actual de la gramàtica ja no és el central. La reflexió metalingüística se situa en el mateix nivell d'altres factors no estrictament lingüístics, sota el mestratge d'un objectiu ben determinat: el de la competència comunicativa. Terme que intenta convertir l'aprenent de llengües en un subjecte apte per a la comunicació. Este terme, encunyat pel sociolingüista Dell Hymes a mitjan dels seixanta, és una reformulació, una ampliació i una rèplica al concepte de competència lingüística de Chomsky. En paraules de Maria Josep Cuenca (1992): (...) «Una persona no sols sap regles gramaticals sinó que posseeix un conjunt de coneixements i habilitats discursives i socio-culturals que li permeten comunicar-se adequadament en un context donat».

El plantejament següent s'hi vehicula a partir d'una metodologia que està orientada a desenvolupar la capacitat dels estudiants per a promoure el treball en equip amb els companys de l'aula —aprenentatge interactiu significatiu i comunicatiu— afavorir l'autoaprenentatge, i per a treballar i aplicar els mètodes d'investigació científica. Cal també subratllar la necessària interrelació entre els aspectes teòrics de l'assignatura i les aplicacions pràctiques, tot i establint-hi les imbricacions necessàries. Per a Cuenca (1992), l'aprenent, doncs, «és un element actiu que ha de construir els seus coneixements, incorporar-los al seu sistema cognoscitiu; el mestre té la funció principal de proporcionar informació nova, comprensible i significativa, compatible amb els coneixements ja adquirits pels alumnes».

D'altra banda està la competència literària, terme que bandeja un ensenyament historicista de la literatura, d'acord amb la metodologia més tradicional. El fet literari haurà de ser abordat des de l'anàlisi literària, tot i partint dels mètodes d'ensenyament i d'aprenentatge de la història literària, la teoria de la literatura, la crítica literària o la literatura comparada. A partir dels coneixements referits al context social, cultural i històric, l'alumne abordarà l'anàlisi de la modalitat discursiva (gèneres) i aplicarà tots aquells procediments i estratègies que són necessaris per a llegir i interpretar diferents tipus de textos. En paraules de Josep Ballester (1999), «participa en la construcció d'una competència literària, gestionada per sabers actius que a través de l'intertext de lector l'habilita per a establir relacions i reconeixements entre allò concret d'una producció i els trets pertinents d'altres produccions correlatives». No hem de convertir l'estudi de la literatura en un exercici memorístic de períodes, d'autors i d'obres, ja que no estarem educant literàriament i estarem obviant l'objectiu principal del fet literari, que és el gaudi, a través de la lectura, de les composicions literàries.

Així ho hem intentat de demostrar quan hem partit, en el nostre cas, dels coneixements previs dels alumnes a partir de l'avaluació inicial —qüestions prèvies— i, des d'este punt, hem proposat de dirigir-lo cap als nous continguts d'estos materials. En les dues unitats configurades, els aprenents tindran activitats individuals i en equip, activitats que en moltes ocasions fins i tot transcendixen el manual a l'ús i el marc de treball de l'aula, perquè experimenten de primera mà la praxi de la investigació científica i reflexionen, valoren i seleccionen altres dades exògenes, més enllà de les que són presentades en el material de les activitats.

En la major part de les activitats de literatura es proposen exemples de comentari de text, al nostre paper, una de les maneres més directes i més adequades de treballar sobre situacions *reals* d'ús de la llengua. Fins i tot estos comentaris ens serviran per a introduir l'alumne en els mètodes més a l'ús d'anàlisi textual, ja contemplades en el currículum d'Educació Secundària Obligatòria però fonamentals en el currículum de Batxillerat i en les Provés d'Accés a la Universitat. Cal tanmateix, adaptar esta anàlisi, per tal de *dirigir* i de provocar les principals qüestions que els textos plantegen. Des de la comprensió lectora, que és la primera passa de qualsevol anàlisi, fins a l'exegesi dels principals coneixements històrics, culturals i polítics del moment —en el nostre cas el dels segles XVI, XVII i XVIII— com d'altres que facen referència a les seues característiques: tipologia, eix sincrònic i diacrònic de producció, l'ambient d'escriptura, etc. Un dirigisme però, que no ha d'interposar-se en la lliure interpretació i en la lliure decisió dels alumnes, que mai no han de concebre el seu treball dins d'un procés d'interpretació únic. Pensem que esta metodologia respon als objectius d'analitzar i de valorar críticament els textos, comprendre els elements de la investigació, dominar els coneixements científics, fonamentar les habilitats pròpies de l'assignatura, desenvolupar la sensibilitat envers els textos i envers la literatura, i promoure la lectura i l'anàlisi textual com a element d'enriquiment personal, cultural i social.

La literatura de l'Edat Moderna

1.- Consideracions generals historicoculturals

2.- «Decadència» i Literatura de l'Edat Moderna

3.- El Renaixement i el Manierisme

- 3. a.- La poesia
 - 3. a. 1.- La poesia de certamen
 - 3. a. 2.- La presència de la tradició Ausiasmarquiàna
 - 3. a. 3.- La poesia culta
 - 3. a. 4.- La poesia Satírica
- 3. b.- El teatre
 - 3. b. 1.- La representació d'un teatre més cultista
- 3. c.- Els col·loquis i la prosa historiogràfica
 - 3. c. 1.- Els col·loquis de Cristòfol Despuig
 - 3. c. 2.- La prosa historiogràfica

4.- El segle XVII: el Barroc

- 4. a.- La poesia
 - 4. a. 1.- La poesia entre la tradició culta i els arrels més populars
- 4. b.- El teatre
- 4. c.- La prosa memorialística
 - 4. c. 1.- Els llibres de relacions
 - 4. c. 2.- Els llibres de memòries
 - 4. c. 3.- Els dietaris

5.- Cap a la modernitat: la literatura de la Il·lustració i del Neoclassicisme

- 5. a.- La poesia
 - 5. a. 1.- La poesia de tradició barroca
 - 5. a. 2.- La renovació poètica: les formes neoclàssiques
- 5. b.- El teatre
- 5. c.- La prosa
 - 5. c. 1.- La prosa de tradició historiogràfica, la continuació d'un models anteriors
 - 5.c.2.- La prosa de tradició popular: una temptativa de dignificació

6.- La literatura popular dels segles XVI, XVII i XVIII

- 6. a.- La vitalitat de la literatura popular
- 6. b.- La poesia
 - 6. b.1.- Les nades
 - 6. b.2.- Les cançons i els romanços
 - 6. b. 3.- Els col·loquis: a mig camí entre la poesia i el teatre profà
- 6. c.- El teatre
 - 6. c. 1.- El teatre religiós: una persistència del teatre medieval
 - 6. c. 1. 1.- Els cicles temàtics
- 6. d.- La literatura religiosa: un mitjà per ensenyar la fe

La literatura de l'Edat Moderna

1.- Consideracions generals historicoculturals

Al llarg dels segles XVI i XVII la Corona d'Aragó es veié vinculada al projecte de la monarquia hispànica gestat per la unió d'Isabel de Castella i Ferran d'Aragó (1479–1516); els Àustries imposaren la seua concepció unitarista d'Espanya, des del punt de vista politicoadministratiu, religiós i cultural. Hem de tindre present, doncs, que la situació sociocultural del segle XVI reflectix una clara submissió al poder i a la voluntat absolutista dels Àustries. Una voluntat que sobretot a partir de Felip II, i la seua ideologia cesarista, impedirà la difusió dels nous corrents ideològics europeus, servint-se de l'Església i la Inquisició per transmetre els valors de l'espi-ritualitat dogmàtica repressiva confirmada pel Concili de Trento (1545–1563), amb el qual les directrius contrareformistes s'aplicaran al conjunt de la vida social, política i cultural de l'Europa catòlica.

Durant este període, altrament, la desatenció política constant dels territoris de la nostra llengua féu que esdevingueren meres províncies de l'Imperi espanyol governades per la figura del virrei –càrrec de confiança del monarca escollit entre les famílies aristocràtiques hispàniques–, els militars d'alta graduació o prelats de l'Església. Esta pèrdua de sobirania política junt a les noves disposicions legals, a més dels problemes amb el comerç marítim, agreujat per la pirateria al Mediterrani i el protagonisme comercial de l'Atlàntic –a partir del descobriment d'Amèrica– féu que la distància augmentara entre el poble i la noblesa, un distanciament i malestar social que a casa nostra provocarà la revolta de les Germanies (1519–1522). Els agermanats havien intentat instaurar un règim burgès per tal de combatre els abusos nobiliaris, però este estament amb l'ajut de les tropes castellanques va aconseguir derrotar-los. Amb esta victòria, l'aristocràcia urbana i la noblesa terratinent aturà este intent de revolució social dels petits burgesos i del camperolat. A més el fracàs agermanat va suposar una forta repressió econòmica, social i política contra les classes populars.

Un altre fet històric de cabdal importància per a l'economia del nostre país fou l'expulsió dels moriscos (1609). L'expulsió d'estos cristians nous, ordenada per Felip III, comportà la pèrdua d'una tercera part de la població de les terres valencianes, amb la subsegüent crisi agrícola i el despoblament demogràfic de moltes comarques. D'altra banda esta expulsió afavorí, encara més, la bipolarització entre les capes oligàrquiques i el camperolat, incrementant-se de bell nou les tensions entre estos dos estaments. Les capes més baixes de la societat es veuran immerses en diverses revoltes contra les classes dominants. La més remarcable fou la Segona Germania (1693), un intent d'alliberar-se de les fortes càrregues i pressions imposades sobre els llauradors després de l'expulsió dels moriscos. Hem de destacar que dins d'estos enfrontaments socials la llengua intervingué com un recurs de classe i l'alta noblesa accentuà la seua castellanització cultural i la pèrdua de consciència nacional al llarg dels segles XVI i XVII.

El 1700, amb la mort sense descendència de l'últim monarca de la Casa dels Àustria, Carles II, s'obrirà el conflicte successori que provocarà la Guerra de Successió, on s'enfrontaran els partidaris de Felip d'Anjou (anomenats «botiflers» –per la flor de lis, flor de *beauté*–, amb el suport de França i Castella) i els simpatitzants de l'arxiduc Carles d'Àustria (anomenats «maulets» –esclau, en morisc–, amb el suport d'Anglaterra, Holanda, Àustria i les terres de l'antiga Corona d'Aragó). La Guerra de Successió, a més de disputar-se l'hegemonia que representava el poder dels Borbons a Europa enfront de les altres potències, a casa nostra catalitzà les aspiracions populars per alliberar-se de les càrregues feudalitzants i d'aconseguir privilegis per poder prendre part en les decisions polítiques i econòmiques. La victòria de Felip V s'inicià en la batalla d'Almansa (25 d'abril de 1707), després de la qual les tropes «botifleres» assetjaren i incendiaren Xàtiva, on s'havien fet fortes les armes dels «maulets». Immediatament, el 29 de juny, Felip V abolia els Furs valencians, decretant l'annexió del regne de València al de Castella, establint una nova estructura de poder, com faria anys després a l'Aragó (1707), a les Illes (1715) i al Principat (1716).

El nou règim jurídicopolític que naixia amb la Nova Planta abolí les lleis i les institucions polítiques i administratives de la Corona d'Aragó, a més de suprimir l'ús oficial de la nostra llengua dels tribunals de justícia i de l'àmbit administratiu i educatiu. Estes transformacions polítiques iniciaren l'establiment de l'estat modern basat en el despotisme il·lustrat impulsat per la unificació cultural i lingüística, el centralisme politicoadministratiu i el desenvolupament de les forces productives. Al llarg del segle XVIII en les nostres terres s'afermà

la represa econòmica i l'expansió demogràfica a partir, sobretot, de la producció agrícola amb la corresponent intensificació dels conreus i el perfeccionament de les tècniques d'explotació, així com la millora en la producció artesanal i industrial, a més de l'autorització de comercialitzar amb Amèrica.

2.- «Decadència» i Literatura de l'Edat Moderna

El terme *Decadència* referit a la cultura de les nostres terres i, d'una manera especial, a la literatura en la nostra llengua durant els segles XVI, XVII i XVIII, ha patit diverses transformacions i ha passat de ser un mot acceptat a ser matisat o rebutjat per tal de definir este període cronològic tan ampli –fins i tot de més de tres segles. En este procés de revisió han influït no només els avanços en el coneixement dels testimonis literaris i escrits del nostre passat, sinó també els nous enfocaments polítics i culturals que, de la Renaixença ençà, s'han donat als segles precedents. De fet, el mot *Decadència*, es va fer servir –i encara se l'usa, sovint– per designar el fenomen historicocultural que va afectar la nostra cultura durant els segles XVI, XVII i XVIII i que es va materialitzar en el descens de l'ús de la llengua autòctona com a llengua de cultura en tots els seus àmbits geogràfics, però especialment en terres valencianes, a més de constatar una qualitat de la producció literària més aviat escassa, salvant-ne comptades excepcions.

Esta «decadència» –decandiment de la llengua i de la literatura pròpies– ja va ser apreciada pels mateixos contemporanis, dels quals podem esmentar alguna que altra al·lusió, sobretot en alguns escrits que han passat a anomenar-se «apologies de la llengua». El primer dels autors a fer-nos-ho notar és Marc Antoni Ortí, al segle XVII, qui en la seua obra *Siglo cuarto de la Conquista de Valencia* (València, 1640) ja es lamentava «que no sols se fa particular estudi en procurar saber la llengua castellana, però també en oblidar la valenciana». Emperò, serà com més ens aproximem al moviment de la Renaixença, quan el període a què ens referim començarà a ser vist com un tot indivisible i marcat per l'abandó de les lletres en la nostra llengua, i àdhuc, pel desús majoritari als camps de l'administració –obligatòriament arran dels diferents decrets de Nova Planta– la predicació i els usos més quotidians. Una visió que no sempre s'ajustava a la realitat com, a poc a poc, es va veient gràcies als esforços de recerca i investigació en els nostres arxius i biblioteques. D'altra banda, però, caldria no oblidar que quan més destacaven els renaixencistes la *decadència* anterior, més importants podien semblar els seus treballs i les seues aportacions literàries a la «resurrecció», tant als ulls dels seus coetanis i com de la posterioritat.

Tot i el que hem exposat, d'esta tendència a considerar el passat *decadent*, cal esmentar que en el mateix segle XVIII ens trobem amb algun precedent que ens mostra l'«estat d'abandó» en què es trobava l'ús de la llengua. Este és el cas del notari valencià Carles Ros, qui publicava el 1739 un *Breve diccionari valenciano-castellano*, que complementava amb el *Diccionario valenciano-valenciano* l'any 1764, en el pròleg del qual ens diu «*Está igualmente tan en olvido el dialecto de nuestro idioma, que lo davan todos por sepultado; pero yo, gracias a Dios, he podido en este Diccionario volverlo a su estado*». No obstant, sembla, però, que la tasca d'este notari lletraferit no degué de tindre massa ressò; amb tot, la sensació de Ros era que havia tornat a l'estat primer la seua llengua, amb este mínim i solitari esforç. Però, val a dir que la tasca de Ros no és un element aïllat atés que l'ontinyentí fra Lluís Galiana el 1763 també detectava la defecció dels escriptors respecte a la seua llengua materna.

La percepció dels coetanis, respecte a l'ús de la nostra llengua en els àmbits de la literatura, segurament era negativa. El valencià havia sofert una reducció de gèneres i havia passat a ocupar-se de temes molt concrets: en especial, es reservava per al cançoner popular, la literatura devota, la tradició gogística, la festiva, la de certamen, la poesia satírica –els assumptes jocosos, de diversió i escatològics–, o els gèneres més populars del teatre –col·loquis, representacions litúrgiques. La literatura que continuava fent ús del valencià de manera natural era per tant aquella que més s'acostava al poble, una literatura que podríem definir com «populista».

Quant al mot *Decadència*, sembla, però, que la seua primera «aparició» per tal de definir un període cultural, apareix de mans de Magí Pers l'any 1857 amb la publicació d'una obra recopilatòria de la història de la llengua i la literatura des dels seus orígens fins a l'època de l'autor. En este primer intent de sistematització i d'individualització de la literatura en la nostra llengua, però, el període de decadència es circumscrivia només als segles XVII i XVIII, tot i que no es valorava negativament la influència del castellà en les nostres lletres. En este mateix període de la Renaixença, l'any 1883, el valencià Constantí Llobart, quan publicà *Los fills de la morta viva*, si bé no fa una periodització de la literatura, atés que es limita a confeir una mena de diccionari d'autors del «present segle», declara que inclou alguns «lliterats qu'en València a mijans del pasat segle prengueren la lloable iniciativa de fer renàixer la Morta-Viva». Una llengua que, segons el

nostre autor, veié l'abandó en el seu conreu a partir de l'entrada en vigor del decret de Nova Planta, però que s'havia recuperat amb la represa que feren autors com Carles Ros.

Ja en el segle xx, en publicar Antoni Rubió i Lluch el seu *Sumario de la historia de la literatura española*, la «Decadència» –que ja rep este nom– es presentava com un període que s'iniciava al segle xvii, mentre que el segle xvi era inclòs a l'Edat d'Or. Uns anys més tard, el 1927, Lluís Nicolau d'Olwer, en el seu volum d'història de la literatura, ens diu que la «Decadència», s'iniciava el 1500 i finalitzava el 1833 –any de la publicació de «Oda a la pàtria» d'Aribau. Serà, però, Rubió i Balaguer el primer a estudiar el període d'una manera diferent; el qual dins la *Historia general de las literaturas hispánicas* dedica un espai important a la producció literària de la «Decadència», a més de tindre en compte la producció generada a tots els àmbits geogràfics de la nostra llengua. Després d'esta aproximació valuosíssima i encara de consulta obligatòria, Martí de Riquer, a la seua *Història de la literatura catalana*, publicada per primer cop el 1964, dedicava poca atenció al període de la «Decadència», que segons els propi autor «és una dolorosa característica o peculiaritat» de la nostra literatura.

Esta visió més o menys uniforme d'un període que destacava, entre les literatures veïnes, per la seua excepcionalitat «decadent», començà a clivellar-se gràcies a les aportacions de Joan Fuster publicades a «La cultura (1479–1714)». Atés que l'autor de Sueca a partir dels seus estudis es mostra en desacord amb les aportacions anteriors, perquè no tota la cultura que emana d'una societat s'expressa amb paraules, és a dir, hi ha música, arts plàstiques, i fins i tot «les formes de vida», que també són productes culturals. Al mateix temps que tota la cultura «escrita» no és literària. Este desacord de Fuster amb les aportacions anteriors sobre el període el porta a assenyalar la capitalitat de València durant els segles xvi i xvii, com a continuació del que havia estat el període medieval precedent. En aparéixer la definició de *Decadència* a l'*Enciclopèdia Catalana*, el 1974, la postura de Fuster ja era ben clara, i apunta, sense cap dubte una opció més correcta per tal d'estudiar el període. Així, atent a les diferents oscil·lacions cronològiques que es presenten en este seguit d'anys, a més de les diferents característiques i els ritmes de producció de les diverses zones geogràfiques, acaba afirmant que: «el terme decadència, tan ampli cronològicament i tan complex en el material que abraça, és propici a les confusions, i metodològicament resulta preferible prescindir-ne, a fi d'establir una terminologia (Barroc, Neoclassicisme, Preromanticisme, etc.) més concreta».

Amb estes valuosíssimes aportacions de Fuster a l'estudi de la «Decadència» i, sobretot, amb les línies de reflexió que en molts llocs dels seus treballs va suggerir, el concepte compacte que es va encunyar amb la Renaixença, en part en contraposició a la pròpia essència d'aquell moviment del segle xix, començà a fragmentar-se i a permetre nous enfocaments. La seua proposta de bandejar el mot «Decadència» avança cada dia amb la publicació d'obres d'aquell extens període que comprén més de tres segles, i amb l'estudi i la valoració dels pressupòsits estètics que motiven els autors d'aquells anys, es van reconeixent un Renaixement, un Manierisme, un Barroc, un Neoclassicisme, etc., que s'ajusten més a les perioditzacions d'altres literatures europees. En este sentit, no podem oblidar que la literatura dels segles xvi, xvii i xviii a casa nostra va seguir els camins «normals» del seu temps i es va vincular als períodes estètics de cada període. Per tant, un cop vist l'estat de la qüestió i haver fet una xicoteta anàlisi del per què, en l'estudi a les nostres aules de la literatura i de la cultura en general dels segles xvi, xvii i xviii, hom hauria de fer servir la denominació de *Literatura de l'Edat Moderna* –i no *Literatura de la Decadència*, que en molt cops encara s'utilitza i, que sempre, inclou un cert matis despectiu– de manera paral·lela a com tenim una *Literatura de l'Edat Mitjana*, *Literatura Contemporània* i *Literatura Actual*.

3.– El Renaixement i el Manierisme

El corrent de pensament que culminà amb certes tendències de base filosòfica i ideològica que ja aparegueren a l'Edat Mitjana, amb l'Humanisme, culminaren al llarg del segle xvi en el corrent que es coneix com Renaixement –darrer terç del segle xv i la primera meitat del segle xvi. Este mostrarà el seu interès més directe per la valoració de l'ésser humà i la natura, la recuperació de l'esperit clàssic i l'explotació de la bellesa en un món ordenat racionalment. Cal assenyalar, però, que esta visió del món només arribarà a quallar en uns moviments estètics concrets, i concretament a Itàlia; atés que en la resta d'Europa el Renaixement com a moviment estètic definit es donarà en molts poques ocasions i, en el cas en què es produí, hi hagué una certa *italianització* en les modes i costums que imitaven el moviment.

A casa nostra podem dir que este ambient renaixentista amb la voluntat de crear un estil classicista, amb la construcció d'obres en perfecta harmonia, cercant l'efecte d'espontaneïtat i senzillesa, es donà durant el virregnat dels ducs de Calàbria (1526–1536, pel que respecta amb el matrimoni amb donya Germana, i fins al

1550, en el segon matrimoni del duc, amb Mencia de Mendoza). Esta organització de la noblesa al voltant de la cort virregnal presentà la llusor d'una cort fastuosa, elegant, refinada i culta amb formes de vida i estils semblants als que podem detectar en la península italiana. Ens trobem, doncs, que el segle XVI representa l'esplendor del Renaixement, una esplendor que en les nostres terres es veurà reflectida en una certa «italianització» dels gustos i de les formes literàries i de vida; però també és cert que el període ens oferirà unes excel·lents mostres de cultura literària, però no només, atès que la música, l'arquitectura i, en general, totes les arts, produïran mostres magnífiques. Unes formes de vida que quedaran reflectides en *El cortesano*, de Lluís del Milà, on les relacions entre el cortesà i la dama havien d'estar subjectes a una relació amorosa de caire platònic, com una manera exquisida de gaudir la vida i que vénen a mostrar la imatge més perfecta de la vida nobiliària dels bons cortesans. Però estes maneres cortesanes d'entendre la vida no quedaran reflectides solament des del punt de vista literari, sinó també podem apreciar-les des del punt de vista musical, atès que el *Cançoner del duc de Calàbria* –anomenat fins fa ben poc *Cançoner d'Uppsala*, per haver estat trobat – ens hi apropa les composicions dels músics més notables del moment que s'acostaven a la cort dels de Calàbria a aquella Universitat.

3. a.- La poesia

En les terres del domini lingüístic de la nostra llengua la literatura del Renaixement mostrarà, en els seus diferents gèneres, les característiques més remarcables d'este moviment. Així, des del punt de vista líric, cal assenyalar que els trets que definiren este període vingueren caracteritzats per la poesia de certamen; per la presència de la tradició ausiasmarquiana, en autors com Joan Pujol, Pere Serafi i Joan Ferrandis d'Herèdia; la poesia culta, que tendirà a imitar les formes populars –apropiant-se d'elles–, la mostra més representativa de la qual la trobarem en Joan Timoneda i el seu *Flor d'enamorats*; i la continuació de la poesia satírica, una poesia de tanta tradició dins de la nostra literatura.

3. a. 1.- La poesia de certamen

La poesia de certamen serà sempre de temàtica religiosa. Les seues característiques fonamentals vindran marcades pel conreu de l'hagiografia –vides dels sants– d'acord amb la tradició dels certàmens valencians medievals. Quasi tots són dedicats a la Mare de Déu, generalment sota alguna invocació popular (Immaculada Concepció, Mater Dolorosa, la Soledat), encara que també hi podem trobar certàmens dedicats a algun sant de gran tradició dins de les nostres terres: sant Cristòfol o santa Caterina de Sena. Un dels més populars del renaixement és el certamen en «Laor de la Puríssima e Inmaculada Concepció», celebrat a la parròquia de Santa Caterina Màrtir el 15 de desembre de 1532. Fou publicat en les *Obres en laor de la Puríssima e Inmaculada Concepció de la única Mare de Déu, reyna y senyora nostra* (València, 1533). Una altra de les característiques d'estos certàmens poètics serà el seu trilingüisme, plenament representat en l'obra suara esmentada, tot i que és de destacar el clar predomini que hi té la nostra llengua –del total de les 22 composicions que s'hi recullen, 18 són en valencià, 3 en castellà i 1 en italià. Un altre fet considerable era la variada procedència social del seus participants: aristòcrates, burgesos –seglars o religiosos–, eclesiàstics i menestrals; a més de tindre present el seu cosmopolitisme, atès que els certàmens no es limitaven solament a la Ciutat i regne de València sinó que són oberts a la participació d'altres terres. Cal assenyalar, a més, el caràcter culte d'estes composicions que solien presentar en les seua mètrica el tradicional decasil·lab.

3. a. 2.- La presència de la tradició ausiasmarquiana

La presència de la tradició ausiasmarquiana fou molt important al llarg de la segle XVI i, s'ha de remarcar que durant este segle es faran les primeres edicions de la seua obra, que segurament tingueren la seua influència en els autors que continuaren el seu model –Pere Serafi, Joan Pujol. La primera d'estes edicions *Las obras del famosissimo philosofo y poeta mossén Osías Marco*, fou editada a València –una selecció de 46 poemes i en edició bilingüe– en l'any 1539 a les premses de Joan Navarro, i traduïda per Baltasar de Romaní, qui adreçà esta obra a Ferran d'Aragó, besnét d'Alfons el Magnànim i duc de Calàbria i virrei de València (1529–1536). L'herència de March passarà a Barcelona, on es tornarà a publicar, de bell nou, la seua obra, de mans de Carles Amorós, en els anys 1543 –*Les obras de mossén Ausiàs March ab una declaratió en los marges de alguns vocables escurs*– i 1545 –*Les obras del valerós y extrenu cavaller, vigil y elegantíssim poeta Ausiàs March*–, successivament, on hi apareixeran un total de 122 composicions. Esta proliferació en les edicions del poeta de Beniarjó continuà en els anys posteriors en tres edicions diferents fetes a Valladolid, 1555; i novament a Barcelona, 1560.

Entre la lírica del Renaixement cal que destaquen les obres de Pere Serafi i Joan Pujol, tots dos clars representants de la presència d'Ausiàs March. Pere Serafi (1505–1567), fou pintor –d'estètica renai-xentista– i un dels poetes de més qualitat del segle XVI que conreà una temàtica i unes formes literàries inserides dins de

l'estètica del Renaixement i del Manierisme. Els seus poemes en la nostra llengua es troben als *Dos llibres de poesia vulgar* (1565); els quals es troben dividits en *Llibre primer d'amors*, on hi escriu poesies amoroses amb la finalitat d'adoctrinar els joves amadors, sota les formes de madrigals, epístoles i sonets –estos darrers es concilien amb l'estètica ausiasmarquiana i amb les formes i usos petrarquistes– i en el *Llibre segon de les obres espirituals*, de caràcter més feixuc i retòric. La seua obra és el resultat de transició de les formes medievals i les formes modernes que vindran d'Itàlia i Castella, incorporant sobretot els ideals burgesos lligats a la dolça mediterraneïtat amb una forta visió idíl·lica dels plaers de la natura.

Joan Pujol (1514 - 1603), és un dels poetes del Renaixement que més afany posà en què l'obra d'Ausiàs March fóra coneguda. Dins de les seues obres destaquen les poesies morals, religioses i populars. És precisament, en este tipus de composicions, sobretot en les religioses i morals, on se situen un tipus de creacions que seguix la mètrica decasil·làbica de March, però no només la mètrica, atés que Pujol intenta imitar la temàtica i les idees ausiasmarquianes; unes idees, però, que no ens arriben a transmetre la tensió interna de March. L'autor, precisament, en estes poesies més vinculades a la tradició popular és on ens mostra la seua vessant més manierista.

Per altra banda, ens trobem amb les seues poesies èpiques; l'obra més interessant que escrigué Pujol és la *Singular y admirable victòria que, per gràcia de nostre senyor Déu, obtingué el sereníssim senyor don Juan d'Àustria de la potentíssima armada turquesa*, poema que és conegut com «Lepant» i que es troba estructurat en tres cants. Cal fer notar que esta composició del prevere de Mataró és l'única mostra en la nostra llengua d'un poema heroic. A més, són interessants les fonts sobre les quals ens narra la batalla, atés que Pujol al llarg del text sembla que vol esdevenir cronista amb la voluntat de contar-nos la veritat dels fets.

D'entre els escriptors valencians que presenten mostres de la tradició d'Ausiàs March hem de citar Joan Ferrandis d'Herèdia (1482–1549), qui recull els seus escrits en *Las obras de don Juan Ferrández de Heredia así temporales como espirituales*. (València, Joan Mei, 1562). En esta obra, on figuren diverses composicions en la nostra llengua, hi apareix «tres coblas al modo de Ausias March en lengua lemosina», poemes que mostren la temàtica amorosa a l'estil marquian. A més d'això, cal destacar que escrigué una poesia òptima per a l'àmbit cortesà, amb una clara funció social: poesies amoroses, satíriques, burlesques i, també, poesies devotes i de caire més tradicional, com ara cançons, villancets i romanços.

3. a. 3.- La poesia culta

Dins la poesia culta ens trobem amb Joan Timoneda (1518–1583), l'obra del qual està a mig camí entre la d'editor i autor, atés que en la gran quantitat de textos que va publicar hi notem la seua mà –encara que no sabem en quin grau hi va intervenir. Timoneda és autor de dos actes sacramentals, *L'església militant* i *El castell d'Emaús* (bilingüe), editats el 1575; totes dues són peces que plantegen l'enfrontament entre l'ideari de la Reforma protestant i el de la Contrareforma catòlica. No obstant, l'obra més original de Timoneda és el conegut *Flor d'Enamorats* (Barcelona, 1608), on hi figuren una sèrie considerable de poesies en la nostra llengua, algunes de les quals se li suposen originals. En la mateixa línia podríem parlar del cançoner *Sarao de amor* (València, 1561), on també s'hi troben composicions en la nostra llengua. A més a més d'esta recopilació poètica a través dels cançoners, Timoneda publicà en la mateixa línia lírica una sèrie de cançons soltes, entre les quals destaquem *Les cobles de Da-li Miquel, porta'm a casa*, (València, 1555) i *Les cobles de Bella de vos en amorós* (València, 1555).

Amb tot, malgrat a la gran diversitat productiva, l'obra de més importància per a nosaltres, i que volem destacar, és el *Flor d'Enamorats*, atés que hi podem trobar 54 peces escrites en la nostra llengua i una en bilingüe, d'un total de 277; és a dir, al voltant d'un 20%. El contingut d'este cançoner és molt divers quant a gèneres i estils, atés que es tracta d'una antologia. Els temes són els propis de l'amor cortés, però, no solament, perquè també ens trobem amb textos que són mostra de la lírica pastoral, temàtica històrica i clàssica. Quant a l'estil, és interessant de ressenyar que és d'inspiració culta i erudita, un estil que procedix del món cortesà, però que ve expressat d'una manera fàcil; podem concloure, per tant, que tot i procedir d'un ambient culte es tendix a «populitzar» les composicions, cercant a la vegada un estil realista, agut i expressiu, on les composicions tenien un ús social concret i una certa finalitat: el de ser cantades. Al *Flor d'Enamorats* ens trobem, doncs, amb la barreja de la novetat i de la tradició; una combinació entre elements nous i antics que li aporten trets renaixentistes –que provenen de la tradició italiana i castellana– i manieristes –que en algun cas són un clar intent de tornar al passat medieval.

3. a. 4.- La poesia satírica

A més d'estos tipus de lírica, esmentada més amunt, al llarg del segle XVI es continua creant la poesia satírica, tan popular al segle XV. Una poesia que s'apartava del preceptes promulgats per March, atés que concebía l'amor i les activitats amoroses des d'un vessant burlesc i paròdic. Es tracta d'una poesia realista i satírica

ca, on la crítica volia ser «amable i inofensiva», i amb un fort contingut de misogínia. D'una banda hi continua ben present la influència dels autors i de les obres del segle anterior, com és el cas de l'*Espill o Llibre de les dones*, de Jaume Roig, el qual veié tres edicions al llarg d'este segle; la primera de les quals, *Llibre de consells fet per lo magnífich mestre Jacme Roig* fou feta a València el 1531; la tercera, de 1561, sofrí una alteració en el títol *Llibre de les dones, més verament dit de consells*. A més a més, ens trobem amb l'edició d'obres com *Lo procés de les olives* i *Lo Somni de Joan Joan* (València, 1561), totes dues escrites pel grup format per Bernat Fenollar, Jaume Gassull, Joan Moreno. D'altra banda, ens trobem amb Andreu Martí Pineda (segles xv–xvi), que escrigué: *A un son gran amic novament casat*; *Consells y bons avisos dirigits a una noble senyora valenciana novament casada* (València, 1540?); *Disputa de viudes i donzelles* (València, 1561). Martí Pineda continua la vella tradició de la misogínia iniciada anys abans, on l'atac a les dones, la presència de mots vulgars –vius i pintorescos– i el to desenfrenat, a més de la sàtira eixebrada, ens fan ben present el records dels autors de l'escola satírica valenciana medieval.

L'altre dels autors del qui coneguem la seua obra satírica és Gaspar Guerau de Montmajor (1557–1600), que escrigué la *Breu de descripció dels mestres que anaren a besar les mans a Sa Magestat del rei don Felip* (València, c. 1586). L'autor critica d'una manera contundent l'acte de besamans dels mestres de l'escola de València en la vinguda de Felip II. La inspiració d'esta corrosiva composició poètica les trobem a l'*Espill* de Jaume Roig, de qui extrau el metre i la rima, així com la intenció sarcàstica i crítica, fins i tot àcida de la lírica.

3. b.- El teatre

Hem de tindre present que dins de la tradició escènica de l'Edat Mitjana existix un teatre de caràcter popular, originada en els espectacles joglaescos; i una altra, de caràcter cortesà, originada a partir de les visites i festes reials, que suposava la celebració d'entrades amb carros, desfilades, banquetes, torneigs, entremesos, etc. Este teatre procedent de les festes mobiliàries derivà a l'aparició de la peça teatral cortesana, sobretot al llarg del segle xvi on l'art escènic fou una activitat important per als dramaturgs, i d'una manera especial, a la ciutat de València, focus més considerable del teatre peninsular.

Així mateix, i dins d'este panorama teatral, cal considerar que la cort dels ducs de Calàbria permetrà este floriment de les representacions teatrals que veurà, en els seus màxims exponents Joan Ferrandis d'Herèdia i Lluís del Milà, la representació, en molts cops, de les situacions que s'esdevindran en la mateixa cort, amb els seus ambients i costums; atés que la vida de la cort es concep tota ella com una representació.

3. b. 1.- La representació d'un teatre més cultista

Joan Ferrandis d'Herèdia també s'hi dedicà a la poesia, i escrigué la major part de la seua obra en castellà i, per tant, dirigida a l'estament nobiliari i benestant del qual formava part l'autor. Però on la seua producció aconseguix un nivell excel·lent és en *Coloquio de damas valencianas*, coneguda també com *La Vesita*, una peça teatral d'arrel local i que, per alguns crítics actuals, representa un dels millors exponents de la nostra literatura del Renaixement. En *La Vesita*, que va ser representada dues voltes davant dels contertulils de la cort virregnal valenciana, l'autor emprà el castellà, el valencià i el portugués per construir una obra molt enginyosa i que posa en contacte la seua literatura amb la tradició dels col·loquis tardomedievals valencians, on els temes jocosos, eròtics o burlescos predominaven, com també s'esdevé en la peça de Ferrandis d'Herèdia. D'altra banda, cal dir que esta obra –i encara alguna més, com ara *Serafina*, de Torres Naharro– significa una mostra excel·lent del primer teatre valencià del xvi, que ben prompte seria superat i suplantat per les obres teatrals castellanques o d'inspiració castellana, i on els autors valencians també excel·liren de manera destacada.

La Vesita combina personatges de la realitat –arriba a eixir l'esposa del mateix autor i tot– amb personatges de ficció, i recull, de passada, la situació sociolingüística de la València del moment. La senyora parla en la nostra llengua a les criades que parlen castellà i amb les seues amigues –destacant la frescor i l'espontaneïtat, a més del seu col·loquialisme que mostren una «llengua viva»– mentre que els homes ho fan en castellà –cargolat, afectat i conceptista, que mostren una llengua més artificiosa. L'obra es troba construïda sobre l'escena de la *toilette* de la senyora i les seues discussions amb les criades, la de les visites i la parleria de les dones, la de l'afectat galaneig de les dames i cavallers, la del ball menat pel cant de cançons cortesanes, i la del torneig final de la visita i uns altres que es desafien.

Un dels altres autors que recrearan este espai escènic o parateatral de la València del xvi és Lluís del Milà (1500–1561), qui a través de les seues obres *El libro de motes de damas y caballeros* –castellà– *El maestro* –castellà, portugués i italià– i *El cortesano* –castellà i valencià– reflectix, a manera de trilogia pedagògica, els

comportaments de la noblesa valenciana. És en esta última obra, que excel·lix entre totes tres, on Milà no solament es dedica a donar regles o pautes de comportament sinó que els personatges que retrata són de carn i ossos, encara que els trobem clarament idealitzats. Però no solament això, atés que el model de «cortesà perfecte» és encarnat pel propi autor del llibre, qui participa de l'exultació de la cort: la caça, els banquets, les festes, les músiques, les danses, les cançons, els «motes», els versos i la paraula en general, els vestits i les joies, les representacions teatrals... *El Cortesano* és, doncs, una mostra de les actituds i aptituds de la noblesa valenciana per habitar la cort. Lluís del Milà sabé exposar un vast projecte de comportaments cortesans en una de les realitzacions literàries més grans del segle XVI valencià, si no la millor i, per descomptat, la més europea, atés que tot partint de determinades tradicions locals –com ara col·loquis en vers de finals del XV– i entroncant amb *Il Coretegianno* de Castiglione, desemboca en esta magnífica obra.

Tot i la mostra d'estos dos autors teatrals, hem de considerar l'obra *Serafina* de l'extremeny Bartolomé de Torres Naharro (mort c. 1531), l'exemple més antic de participació de la nostra llengua en obres dramàtiques bilingües. L'obra, que es troba dins la tradició d'este teatre realista, presenta a partir dels personatges l'ambient valencià de l'època a través del seu bilingüisme. Però cal considerar que no solament hi apareixen les dues llengües de la València del XVI, sinó també hi trobem la presència de l'italià i del llatí macarrònic. Esta barreja de llengües hem d'entendre-la com un element teatral més, atés que en el Renaixement l'exhibició lingüística formava part de l'espectacle escènic.

3. c.- La prosa historiogràfica

3. c. 1.- Els col·loquis de Cristòfol Despuig

Els col·loquis representen l'obra més Renaixentista en la nostra llengua. Quant a la forma, obeixen les línies d'un gènere humanístic que reprenia els models grecollatins com a mostra dels diàlegs al món antic, converses que ja eren utilitzades per autors com Sòcrates, Plató i Ciceró. Estos col·loquis consistien en el diàleg entre diversos personatges on cadascú anava aportant informació d'una manera espontània i alternativa –a l'igual que en una conversa. Els col·loquis com a gènere es donen en dues formes, en tant que hi ha un corrent toscà i un altre erasmí. El corrent toscà emprarà l'italià com a llengua vehicular, i tractarà de temes polítics, militars, municipals, de les qualitats dels prínceps, de terminologia lingüística, mentre que l'erasmí es caracteritza per l'ús del llatí i per la seua finalitat pedagògica –sobretot a l'àmbit universitari–. Este s'inicià el 1518 quan Erasme va publicar els *Colloquia* i solia ocupar-se de temes religiosos. Este últim model fou utilitzat entre nosaltres per Lluís Vives (*Exercitatio linguae latinae*, 1538).

Un dels autors que conreà este tipus de gènere en la nostra llengua fou Cristòfol Despuig (1510–1561/80) amb los seus *Col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa*, 1557, el qual és un representant d'una barreja d'ambdós corrents dels col·loquis, sent la seua obra, tant pel tema com per l'enfocament, l'obra més Renaixentista de la nostra literatura. La finalitat última dels col·loquis és donar resplendor als fets històrics de Tortosa, Catalunya i la Corona d'Aragó; així, a través dels conceptes de ciutat, nació i estat, mostra la importància de Tortosa. A més a més, realitza la defensa de la nostra llengua d'una manera apologètica, on el terme de llengua serà equivalent al de nació. Els temes que s'hi tracten van enllaçant-se en les converses del contertulis, mostrant així la idea més genuïna del concepte d'història per als renaixentistes –narrar històries amb la intenció de mostrar una opinió, sense donar-li massa importància a la veracitat d'allò que s'està exposant. Les fonts en què es fonamenten els *Col·loquis* de Despuig són bàsicament orals, tot i que l'autor és un dels primers erudits peninsulars que comença a basar-se en deixalles arqueològiques per fonamentar les seues aportacions històriques. Encara més, l'autor ens intenta aportar la informació oral a partir d'una certa «veracitat», atés que la informació sempre se'ns conta com viscuda pels interlocutors; a més d'això, és important, també, la introducció de cites de textos històrics apareguts amb anterioritat.

3. c. 2.- Les cròniques

Seguint l'estudi dels escrits sobre la història i les seues fonts, cal que ens situem en la prosa historiogràfica que serví al llarg dels segles XVI–XVIII per tindre una visió millor del passat. Amb estos escrits sobre història es crea la imatge del país, de l'època i de la societat. Esta historiografia anirà adreçada a les classes benestants i tenia una intenció política que es reflectix en les tesis i positures que intenta defensar o demostrar.

Dins de la producció en la nostra llengua ens trobem amb l'obra de Pere Antoni Beuter (1490–1554), *Primera part de la història de València*, (1538), amb una prosa admirable. Com a historiador, Beuter, considerava la historiografia com un procés de recollida i contrast de fonts; de fet ell a les seues obres comença a aplicar la crítica. Les fonts que emprarà es fonamentaran en documents i manuscrits, fet que l'acostarà a la historiografia que es feia a Itàlia. Amb tot, la seua prosa tradicional culta, ben bé, podria haver estat un model

vàlid de la nostra llengua del segle XVI, atés que estava escrita de forma àgil, amb pocs arcaïsmes i algun que altre llatí. No obstant, la *Segunda parte de la Crónica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia*, (1551), ja fou escrita en castellà, a l'igual que la traducció –que ell mateix realitzà– de la seua primera part: *Primera parte de la Crónica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia*, 1546. Este canvi d'idioma truncà les possibilitats de la nostra llengua en este model prosístic, un fet que no fou aïllat atés que Martí de Viciana (1502–1582?) no arribà ni tan solament a publicar res en la llengua pròpia del regne de València, ni la seua *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia y su reino*, encara que fou escrita en la nostra llengua; ni en les seues reflexions lingüístiques al voltant de la major o menor bellesa i perfecció de les llengües *Libro de la alabanzas de las lenguas hebrea, griega, latina, castellana y valenciana*, (1547), on tracta de defensar, amb arguments pseudocientífics, la major puresa del valencià sobre el castellà.

Això no obstant, este interès per conèixer la pròpia història féu que, al llarg del període del Renaixement, les cròniques àuliques de Jaume I, *Crónica o comentaris del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme Primer...*, i Ramon Muntaner, *Crònica o descripció dels fets e hazanyes de l'ínclit rey don Jaume Primer...*, veieren la llum en els anys 1557 i 1558 respectivament a València. Unes cròniques que farien recordar els anys esplendorosos del casal dels Aragó a partir de la figura del principal monarca, Jaume I, fundador del regne de València.

4.- El segle XVII: el Barroc

El moviment cultural del Barroc ha estat caracteritzat, en sentit ampli, per l'estil artístic que agrupà les tendències que s'esdevingueren a Europa entre la fi del segle XVI fins al començament del segle XVIII. El Barroc es fonamentà en el trencament amb l'estètica renaixentista –i la seua vitalitat humanista– i propugnà una concepció ascètica, caracteritzada per l'esforç personal. Cal tindre present que el Barroc intentarà evitar els jocs elitistes que s'havien donat en moviments anteriors –sobretot el Manierisme– atés que la seua voluntat era la d'unificar la cultura per tal de fer particip el poble d'unes pautes –les de la Contrareforma– impulsades a partir del Concili de Trento, on tota la concepció artística estarà a servei del poder –l'església i la monarquia– a través de la seua exemplaritat.

La producció en la nostra llengua al llarg del segle XVII, en alguns camps, malgrat la temptació del castellà, no va desaparèixer, sinó que s'instal·là en un marge més o menys ampli: l'àmbit de la cultura manuscrita. Un àmbit que venia afavorit per la manera de concebre el món cultural, perquè el manuscrit i l'oralitat, eren els canals d'expressió més directes. Una producció que reflectirà, a través del desengany, les actituds i la temàtica pròpies del Barroc; sobretot a partir de la temàtica sobre l'amor, el somni i la mort. Uns temes que veuran en l'estil de contrastos conceptuals, de deformació, d'artificiositat i exageració la seua via d'expressió provocativa.

4. a.- La poesia

La producció més important en la nostra llengua durant el Barroc és la poètica. Hem de tindre en compte que esta presenta tota una sèrie de característiques que vénen marcades per la influència dels autors castellans Góngora (culteranisme: abundància de metàfores, neologismes, hipèrbats, recursos fònics i rítmics..., sobretot en poemes amorosos); i Quevedo (conceptualisme: l'ús de l'equívoc, la paradoxa, la caricatura, la paròdia mitològica..., dins de la lírica satíricoburlesca). També, dins del període, cal remarcar la precència de la poesia eròtica i pornogràfica i també escatològica que contrasta amb la poesia moralitzant i religiosa, sobretot la reelitzada als certàmens poètics religiosos –que continuaran conreant els temes dels períodes anteriors.

4. a. 1.- La poesia entre la tradició culta i els arrels més populars

Francesc Vicenç Garcia (1578-1623), el rector de Vallfogona, destaca per la naturalitat de la seua obra i per la gràcia i facilitat amb què sap construir els seus sonets. Hi ha vegades que l'autor farcix les seues composicions amb elements artificiosos, la qual cosa el porta a ressaltar els trets d'elegància, no exempts de vegades d'una certa sensualitat. De fet, les imatges referents a la bellesa de les parts del cos femení són habituals en la poesia del rector de Vallfogona, expressades sovint amb una barreja de trets familiars.

Dins de les seues composicions cal destacar el romanç artístic com un dels gèneres que conreà amb certa assiduitat. Els temes mitològics són de to burlesc, amb la qual cosa fa tribut a una de les modes de l'època –la conceptista– a més a més, cal remarcar que la seua actitud irònica enfront de la mitologia li permet fer jocs de mots inspirats en sabors locals, ressaltant la descripció de la lletgesa. Com és habitual en els autors de l'època, Vicenç Garcia adopta, davant dels gèneres literaris que ell mateix ha emprat seriosament, una actitud burlesca i fins i tot de blasme.

Tot i això, a banda de conrear una poesia més satiricoburlesca, cal remarcar que el rector de Vallfogona no s'està de representar les actituds del versificar elegant, barroc i cortesà, propi de la vessant més culteranista de tradició castellana. En els seus poemes amorosos serà on hi presentarà una lírica més seriosa i de to greu amb una retòrica molt elaborada.

Francesc Mulet (1624–1675), conegut com el pare Mulet, és un dels altres autors que conrea la lírica escatològica de la poesia de caràcter conceptista. La seua obra poètica més coneguda és el *Tractat del pet*, on l'autor a partir de l'estructura dels tractats de tradició medieval hi realitza esta paròdia sobre els assumptes de «petar-se»: «De asó de tirar-se pets/ y rotar per lo traser,/ un tratadet ne vull fer/ per a ignorants y distrets». No obstant, tot i la actitud burlesca i satírica en què el pare Mulet enfoca el tema, al darrere s'amaga tota una positura moralitzant de menyspreu de la vida terrenal i els seus defectes.

Un dels altres autors que destaquen en la producció poètica dins del Barroc és el Valencià Pere Jacint Morlà (1600–1656), l'obra del qual és un reflex de la cultura dominant del Barroc hispànic. La producció de Morlà pot ser dividida en tres blocs: les poesies satiricofestives, que constitueixen el bloc més important de la seua obra, solen dedicar-se als tòpics del moment –devocions de monja, ames de capellans...– mentre que hi ha d'altres que es deuen a propòsits més personals, alguna justa poètica o festa particular; els col·loquis: dins d'estes composicions cal distingir entre els col·loquis pròpiament dits i els *entremeses i bailes*. La diferència rau en què els primers formen part de l'oferta de les celebracions festives, generalment religioses, mentre que els segons es conceben com un complement de representació de comèdies, adreçades a un públic més restringit de les capes socials altes i mitjanes; i les peces de circumstàncies, que es tracten de composicions dedicades a sants o a personatges, d'un cert relleu, i que encapçalaven l'edició dels seus llibres –a mena de pròleg.

L'obra de Morlà, representa el millor exponent de l'evolució d'un gènere que anava formant-se en aquell segle XVII i que donaria la seua nodrida producció en el segle següent: el dels col·loquis. Així, en Morlà trobem des del col·loqui on una sola veu fa de narrador i de personatge, fins al col·loqui on intervenen diverses veus. Així i tot, un altre aspecte a tindre en compte en les seues composicions és l'ús dels metres populars i fàcils de memoritzar. De fet, la major part de les seues composicions estaven adreçades a l'àmbit de l'oralitat i la poesia efímera, i això ens explica l'ús de certes mètriques: romanços, quintetes i redondilles... Cal destacar, a més, que el llenguatge que emprà Pere Jacint Morlà està caracteritzat per ser popular i planer, amb molts girs col·loquials, sobretot en les seues composicions satiricofestives i en els col·loquis; mentre que les peces de circumstàncies empen un llenguatge amb un to elegant i certa pretensió cultista. Remarquem també la seua lleialtat a la nostra llengua, atès que estes peces de circumstàncies es publiquen en la nostra llengua.

4. b.- El teatre

Dins de la producció teatral del període del Barroc hem de destacar les obres *Los amors de Melisendra* i *La infanta Tellina i el rei Matarot*, dos textos que han estat atribuïts a Francesc Mulet, conegut amb el sobrenom del pare Mulet, encara que l'autoria d'estos textos no és del tot clara. Tot i això, hem de destacar que estes comèdies són un símptoma evident de la possibilitat d'un teatre en la nostra llengua; on els textos mostren la paròdia dels grans temes del Barroc hispànic: l'amor, l'honor, el rei... En este sentit, *Los amors de Melisendra* és una peça teatral elaborada sobre el romanç de Gaïferos i Melisendra, fet que demostra la tradició de mantindre temes clàssics, però en este cas, el tema del romancer es contrafeia a la manera de burla, tan pròpia del Barroc, passant a ser tractat com una paròdia dels amors sublimats. D'altra banda, en el cas de *La infanta Tellina i el rei Matarot*, l'autor cerca de fer la burla en temes com l'honor i també l'amor, sobretot els amors grandiloqüents que s'ajusten als comportaments amatoris de la noblesa.

4. c.- La prosa memorialística

Dins la producció literària del segle XVII ens trobem amb la prosa historiogràfica i privada –inclosos sota l'epígraf d'historiografia menor–, un camp que després de la poesia és el més destacat, pel que fa als usos cultes de la nostra llengua en el segle del Barroc. Perquè, en efecte, els escrits de caire historiogràfic elaborats per «cronistes» particulars són els que millor ens han conservat els usos lingüístics amb funció «paraliterària». L'anàlisi de la prosa ha de tindre en compte tota sèrie de manifestacions escrites, i no solament les estrictament literàries, sobretot en un període on la literatura de ficció hi té un pes ben poc rellevant dins del conjunt de textos escrits en el període de l'Edat Moderna.

Cal tindre present que a la historiografia, des del segle XVI acabà instal·lant-se el castellà, si més no, a l'hora de donar a la impremta les versions definitives. Al segle XVII, i a València, les obres de Gaspar Escolano i de Francesc Diago, o la resta dels relators, consolidaren l'ús del castellà en els impresos de temàtica històrica. Però la nostra llengua resistia en un àmbit més privat: llibres de memòries i dietaris; elaborats per persones par-

ticulars i fins i tot per institucions de pes com són la Ciutat de València i la Seu. Això dóna mostra de la vitalitat del valencià i cal dir que són suficientment importants les mostres del segle XVII com per poder parlar d'una certa normalitat.

4. c. 1.- Les relacions de notícies

Els relats de successos particulars, que de vegades presenten la forma de diari, narren esdeveniments que comencen i acaben en un període de temps relativament breu: l'entrada d'un rei a una ciutat, una guerra o revolució, els danys ocasionats per un terratrèmol, les festes de canonització d'un sant...; és a dir, tota sèrie de successos i fets extraordinaris que convulsionen momentàniament la vida d'un poble. Dins d'esta sèrie de relacions de successos, hem de destacar, l'obra anònima *Relació de l'entrada i mansió de València del rey don Felipe 2*, text manuscrit que conserva una relació sobre el viatge efectuat per Felip I d'Aragó (II de Castella) a terres valencianes, el 1586. Este text, tot i el títol que li donà l'anònim copista, del segle XVIII, en castellà, està íntegrament en la nostra llengua. Un altre text interessant que dóna mostra d'estes relacions és la *Relació verdadera, molt en particular, de tot lo que ha passat en la extracció dels moriscos del present regne de València y depopulació de aquell*, de Maximilià Cerdà de Tallada (1560/65–1630).

4. c. 2.- Els llibres de memòries

Els llibres de memòries, annals, fastos consulars, llibres del bé i del mal, o llibres d'antiguitats, són volums que apunten notícies que poden remuntar-se des dels primers esdeveniments de la història fins a arribar al moment de la seua redacció. Estos llibres exercien una funció pública important, atés que amb la relació dels fets històrics es deixava constància de determinats fets. És a dir, s'exercia una funció recordatòria i a més servien per «deixar memòria». Dins d'estos textos es troben el *Libre de memòries de diversos succesos e fets memorables e de coses evengudes de la ciutat e regne de València*, i el *Libre de Antiquitats de la Seu de València*.

El *Libre de memòries* és una de les obres més importants de la literatura memorialística valenciana de l'època del Barroc, tot i que el seu abast cronològic defuig este període i hom troba notícies que van des de l'any 1308 fins al 1644. A més, la personalitat de l'obra es veu augmentada per la diversitat d'autors i la gran quantitat de textos que la conformen, de diversa índole: crides, relacions, successos, dietaris dels autors... Un dels altres textos remarcables dins d'este tipus d'historiografia menor és el *Libre d'Antiquitats*. Es tracta d'un llibre de memòries dels segles XVI i XVII, amb algunes notícies del segle XV. A l'igual que el *Libre de memòries* en la seua elaboració hi han col·laborat diverses mans, així mateix podem trobar-hi mostres d'escriptura dietarística, encara que hem de tindre present que estos llibres de memòries tenien un caràcter institucional i eren encarregats per un organisme oficial, en els nostres casos la Ciutat de València i, segurament, la Seu.

4. c. 3.- Els dietaris

La relació de fets que se'ns narren en els dietaris vénen definits per un període de temps concret, que no és altre que el que abraça la vida del seu redactor; i és, tot just, la seua l'existència el fil conductor de la narració. Així, el dietari, no és altra cosa que la successió de notícies i esdeveniments que el mateix dietarista presencià o sobre els quals va ser informat o en tingué constància; fins i tot, hi ha que es remunten al seu naixement. A més d'esta periodicitat, un altre fet que és propi dels dietaris és la no preferència a cap tema en concret, així com la fragmentació de les accions que queden reduïdes a l'espai de temps diaris.

L'obra dietarística de Català de Valleriola (1490–1558) es troba a cavall dels segles XVI i XVII, el seu escrit intítulat modernament *Autobiografia* és una de les mostres més completes de dietari. L'autor, tot i que no comença l'escrit el dia del seu naixement, sí que ens el consigna en primer lloc, i després ens va donant alguna informació de la seua infantesa, per a tal de recontar la seua trajectòria vital. Català de Valleriola al seu dietari ens relata el seu món més pròxim per tal de deixar memòria d'uns fets determinats. Esta manera de narrar manifesta el seu egocentrisme, atés que solament ens relata aquells esdeveniments en què hi participa directament o n'és protagonista, contràriament al que s'esdevé en la resta dels dietaristes de l'Edat Moderna.

Les *Coses evengudes en la ciutat e regne de València* de Pere Joan Porcar (1560–1629), prevere beneficiat de l'església de Sant Martí de la ciutat de València, és un dels textos fonamentals de la prosa memorialística i un dels documents essencials, juntament al dietari d'Aierdi, per tal de conèixer i comprendre els anys del Barroc valencià. Redactat a cavall dels segles XVI i XVII, concretament des de 1589 fins a 1629, el dietari ens relata a partir d'una llarga sèrie de textos –més de tres mil entrades– les notícies quotidianes sobre el món eclesiàstic, els costums, les opinions, els rumors, les petites incidències, els abusos de poder, els fets luctuosos, pasquins, conflictes de preeminències i protocol, etcètera, referits principalment a València; encara que no s'està de depassar l'àmbit estricte de la ciutat del Túria. Tot plegat, una llarga llista de fets que tenen com a objectiu pri-

mordial donar testimoni i fer recordatori del món que envoltà Porcar, descrit en una llengua vivaç i popular, amb un estil despreocupat, però que constituïx un camp de dades valuosíssim per a la història, la literatura i la nostra llengua.

L'obra de mossén Joaquim Aierdi (1613 –1688) és, sens dubte, el millor exponent de la literatura memorialística de la segona meitat del segle XVII. Les *Notícies de València i son regne*, com intitulà l'autor el manuscrit, constava en un principi de set volums, com a mínim, dels quals únicament ens han arribat un parell, el segon (1661-1664) i el sisè (1667-1679). Les qüestions de què s'ocupa este beneficiat de la Seu de València van des dels afers que tracten de la mateixa catedral valenciana, passant per festes i celebracions locals, les noves que arriben dels enfrontaments i dels atacs dels bandolers, assassinsats i robatoris, escotades, apunyalades, escopetades... I això, al costat d'anècdotes més quotidianes, de relacions particulars. Quant a la llengua, Aierdi es presenta com un autor que coneix els models tradicionals de la prosa, tot i que no s'està de fer servir girs i vocables més populars que acosten els seus escrits als registres orals i col·loquials del valencià de la segona meitat del segle XVII.

L'obra memorialística d'Aierdi no es limità al dietari sinó que també va redactar un extens llibre de compte i raó que intitulà *Libre de diferents calendaris de actes de mi, mosén Aierdi*, on va anotar regest de pràcticament tots els documents que li pertanyien, les despeses casolanes i alguna notícia de caràcter íntim. La passió per l'escriptura privada del nostre autor no és freqüent en els altres dietaristes, atés que esta persistència a prendre notes reïx en la qualitat de les seues relacions que el convertixen en el millor prosista valencià del Barroc.

5.- Cap a la modernitat: la literatura de la Il·lustració i del Neoclassicisme

El segle XVIII es caracteritzarà pels descobriments tècnics i científics. Este mètode científic experimental permetrà, al mateix cop, que aparega un corrent de pensament on la raó humana desenvoluparà l'esperit crític que deriva de l'enteniment. Este progrés de la història i de l'home havia d'assolir els drets naturals eliminant les injustícies a través d'un món ideal i pacífic, un ideari que fou divulgat pels enciclopedistes francesos i desenvolupà en els ideals de llibertat, igualtat i fraternitat.

5. a.- La poesia

La poesia en la nostra llengua al segle XVIII seguí tres corrents: la tradició barroca, la neoclàssica i la preromàntica. En la primera meitat del segle cal destacar que dins de la tradició barroca hi hagué un grup que seguí la lírica de preceptives del Barroc, pròpiament dites, mentre que un altre grup seguí els models valfogonescos.

5. a. 1.- La poesia de tradició barroca

Hi destaquen autors com Agustí Eura (1680–1763) amb *Anatomia mental del cos humà* i *Memòria d'una sepultura*; Francesc Tagell (segle XVIII) autor d'un *Poema anafòric*, on descriu els saraus propis de les festes de carnestoltes i *Relació*, de caràcter festiu; i Joan Collado (1731–1767) que publicà l'opuscle *Poesies valencianes*, on realitza unes composicions de circumstàncies arran de les festes del tercer centenari de la canonització de sant Vicent Ferrer.

5. a. 2.- La renovació poètica: les formes neoclàssiques

Quant al moviment de la poesia neoclàssica hem d'esmentar que es donà a les terres de Menorca i del Rosselló –territoris annexionats a les potències europees: Anglaterra i França. Este moviment es caracteritzà per la imitació de les formes antigues, la bellesa i l'organització dels materials. La poesia esdevingué narrativa, satírica, didàctica o erudita. Dins dels seus autors cal destacar a Joan Ramis (1746–1819) gran dramaturg i poeta, que reïx en poesia amb la seua ègloga de *Tirsis i Philis*; i el Valencià Joan Baptista Escorigüela (1753–1817), poeta, i impressor d'ofici, gran defensor de l'ús literari de la nostra llengua, que escriví nombrosos poemes –on destaca *l'Àngel de l'Apocalipsi...* Un dels altres autors que hi ressalten, no tant per la seua pròpia producció sinó més bé per la seua tasca recopiladora i de traducció, és Antoni Febrer i Cardona (1761–1841), gramàtic i escriptor, el qual reuní obres de la poesia popular dins *Compendi de la poesia menorquina...*, a més d'exercir de traductor dels clàssics amb les *Bucòliques* de Virgili i els llibres de *Vellesa*, *L'Amistat*, les *Paradoxes* i el *Somni d'Esquipió* de Ciceró.

5. b.- El teatre

Pel que respecta al teatre cal esmentar que, a l'igual que s'esdevé en la poesia, convisqueren un teatre popular, de tradició medieval; un teatre barroc, que seguí les pautes de la dramaturgia espanyola; i el teatre

neoclàssic, que fou el que donà les obres de més qualitat artística. El teatre neoclàssic es caracteritzà per l'adopció de la regla de les tres unitats –lloc, temps i espai– i per la preferència de temes històrics, mitològics i bíblicoreligiosos, a més de la seua finalitat didacticomoral. En les composicions s'utilitzà generalment el vers, mentre que el gènere predominant fou la tragèdia. L'autor més important del teatre neoclàssic és Joan Ramis que escriví la tragèdia *Lucrecia* –la primera i més important obra neoclàssica de la nostra llengua–, a més de les obres *Arminda* i *Constància*, també composà la tragicomèdia *Rosaura o el més constant amor*. A més d'este autor menorquí, s'ha de destacar una sèrie d'autors rossellonesos –Josep Balanda, Miquel Ribes, Sebastià Sabiuda...– que escriviren una considerable producció de tragèdies bi-blicoreligioses de clara intenció proselitista.

5. c.- La prosa

5. c. 1.- La prosa de tradició historiogràfica, la continuació d'uns models anteriors

Dins del món de la prosa hem de tindre present, que a més de la producció de caràcter erudit, científic i ideològic que es produí al llarg del segle XVIII, amb una clara preocupació pels aspectes lingüístics i la defensa de la nostra llengua, també s'elaborà una prosa narrativa. Dins d'esta producció hem de remarcar l'obra memorialística dels dietaris, on hi destaca la figura de Rafael Amat (1746–1819), baró de Maldà, un dels millors exponents del gènere memorialístic. La seua obra consta de seixanta volums manuscrits, redactats entre 1769 i 1816, que relaten els fets esdevinguts al llarg d'aquells anys, les seues experiències, viatges...; una obra que ens servix, a l'igual que la resta de literatura memorialística, per fer-nos una visió de la vida coetània de l'autor, on se'ns descriuen personatges, costums, festes, actes de tota mena, espais, llocs... Seguint amb la dietarística ens trobem amb l'obra de mossén Josep Esplugues (1705–1787), rector de Montaverner, que representa –a les seues «Memòries»– el darrer testimoni d'escriptura privada en la nostra llengua a les terres valencianes. El seu estil és ric i variat, mentre que la seua llengua és clara i senzilla. L'obra de mossén Esplugues reflectix el parlar col·loquial familiar de la seua època, a la vegada que presenta elements propis de la tradició lingüística apresada en els llibres notariais i eclesiàstics.

5. c. 2.- La prosa de tradició popular: una temptativa de dignificació

A més de la dietarística ens trobem amb textos de tradició popular que mostren com la tradició literària en la nostra llengua va seguir ben viva en este període. Amb l'obra *Rondalla de rondalles* de Lluís Galiana (1740–1771), que representa una bona mostra d'esta literatura i inspirada en la tècnica literària i l'estil de Quevedo i Torres Villarroel, ens trobem amb una composició on la narració se'ns mostra com un marc ideal per al joc i a l'enginy verbal a partir dels refranys, adagis, locucions proverbials i metàfores populars. Uns jocs lingüístics que ens oferixen una mostra de l'estil i la llengua amb un gran valor documental en la història de la nostra prosa. Però no només això, l'obra de Galiana se'ns presenta com un recull de gèneres literaris: col·loquis, entremesos, rondalles i cançons –pandero i guitarró– que donen bona mostra de la literatura de caire popular de l'època.

6.- La literatura popular dels segles XVI, XVII i XVIII

6. a.- La vitalitat de la literatura popular

Al llarg dels segles XVI–XVIII la vitalitat de la literatura popular en la nostra llengua és del tot important en les seues diverses produccions: teatre, poesia i narrativa. Els fets polítics i socials adversos, els diferents conflictes i revoltes, a més dels daltabaixos en l'economia, fan que la presència de la literatura tinga un caràcter menys rellevant dins de la producció escrita. Una disminució que no implica, però, una reducció en la qualitat literària; perquè com hem vist dins de la nostra literatura ens trobem amb obres representatives dels diferents corrents que es donaren arreu d'Europa al llarg de l'Edat Moderna.

La literatura popular no expressa com aspecte fonamental la voluntat artística de fer una obra perdurable, sinó que dóna la prioritat a la comunicació i a la diversió. Este tipus d'obra tracta de dir en veu alta i transmetre, a partir de tècniques literàries i escèniques, informacions, opinions, estats d'ànim... que poden ser compartits per la col·lectivitat. A més d'això, cal tindre en compte que amb esta producció de literatura popular ens trobem amb uns documents interessantíssims per tal de conèixer una època de la nostra història, a banda de presentar-nos una allau de formes lingüístiques col·loquials amb un gran nivell de dignitat expressiva.

Tot i el paper desenvolupat per la impremta, cal tindre present que la literatura popular continua molt lligada a la transmissió oral i al sentit tradicional. Un traspàs que, a poc a poc, anirà fent-se a partir de les formes impreses, sobretot els plec solts, uns fulls de poques pàgines amb algun que altre gravat primari, que donaran peu a la coneguda literatura de canya i cordeta, de gran difusió a partir del segle XVII.

6. b.- La poesia

Entre les formes de poesia de tradició popular ens trobem amb una gran varietat de gèneres, a excepció dels goigs, que s'han transmet oralment, units en molts casos a un acompanyament musical. Els gèneres que tingueren millor acollida dins d'esta poesia popular foren els goigs, les nades, les cançons religioses, les cançons de bandolers i de lladres de camí ral, i les cornades i cançons de pandero.

6. b.1.- Els goigs

Els goigs són un gènere poètic «semipopular» d'arrel medieval, atés que la seua transmissió no ens ha arribat del tot a través de la memòria col·lectiva sinó també hi ha que es deuen a la impremta. Es tracta d'unes cançons religioses que lloen les excel·lències de Nostre Senyor, de la Verge i dels sants, practicats en actes de devoció col·lectiva. El seu origen es remunta a l'Edat Mitjana, i la seua forma estròfica deriva de l'antiga dansa provençal. Pel que respecta a la seua autoria hem de dir que els goigs gairebé sempre ens han arribat anònims.

6. b.1.- Les nades

Es tracta de cançons de Nadal que ens han arribat a través de la litúrgia i del costumari. Les més antigues semblen remuntar-se al segle xv, però la seua fixació la trobem a partir dels segles xvi-xvii, i sobretot a través de manuscrits del xviii. Quant al contingut les nades han variat ben poc la seua temàtica, que sol versar al voltant de les principals escenes bíbliques, destacant les que fan referència a l'Anunciació de la Verge, el Naixement, l'Anunciata i l'adoració dels pastors, l'adoració dels Reis i la Fugida a Egipte.

6. b.2.- Les cançons i els romanços

En este apartat ens trobem amb les cançons religioses que presenten formes de la litúrgia popular –Setmana Santa, Quaresma...– que representa una adopció ancestral, per part del poble, de les tradicions religioses, i que ben sovint voregen la superstició i mantenen, en algunes ocasions, un cert aire de sortilegi.

Les cançons de bandolers i lladres de camí ral són les formes més bàsiques de la poesia popular i tradicional, que pertanyen a la literatura de «canya i cordill», i narren la vida i els fets dels capitostots de les quadrilles de bandits; destacant-ne el tremendisme, és a dir, els crims i les barbaritats que cometeren. La forma mètrica més usual que empren els autors de les cançons de bandolers és la de romanç.

Les corrandes i les cançons de pandero tenen alguns punts en comú quant al tema i al seu desenvolupament. Amb el títol de corrandes es feia referència a un conjunt de cançons curtes, que adopten diferents noms depenent de l'àmbit lingüístic: corrandes, follies, glosses, cançons o cobles. Es caracteritzaven per la seua varietat temàtica, pel seu estil directe i popular, i són cants d'amor o de despit i d'enyorança, lloances a xiques o a fadrins, cants de treball o de ronda, felicitacions, cançons de bressol... Mentre que les cançons de pandero solien presentar un contingut de lloança i anaven dirigides a les persones presents, sobretot dins de festivitats diverses: casaments, bateigs..., el cant era acompanyat amb la percussió d'un pandero.

Els romanços en la nostra llengua es començaren a compondre o a adaptar cal al segle xv, però no foren copiats fins ben entrats en el segle xvi. El gènere té una arrel triple: francesa o provençal, castellana i l'autòctona en la nostra llengua. Dels romanços que es conserven ens han arribat múltiples versions, sobretot depenent de la seua procedència, fet que demostra, a més, la seua popularitat.

6. b. 3.- Els col·loquis: A mig camí entre la poesia i el teatre

Els col·loquis, pel que respecta a les terres valencianes, representen el gènere per excel·lència d'expressió popular, i tracten de temàtiques variades destinades al consum popular. Es presenten peces de caràcter humorístic i burlesc amb una trama mínima, fonamentada en situacions i personatges tipificats: costums, oficis, estudiants, pobres, sagristans, banyuts, militars... La llengua que empren és dialectal, amb una gran expressivitat i vivesa, que traspua la seua intenció de divertir el públic, però a la vegada també servix per criticar els costums socials i transmetre les notícies d'actualitat. Cal tindre present, que en moltes ocasions estos col·loquis presenten tres clarament vinculables a la teatralitat i, a més, hi ha casos en què hi apareixen anotacions escèniques.

Un dels autors de col·loquis més prolífers del segle xviii valencià és Joan Baptista Escorigüela va escriure: *Coloqui de coloquis o ensiam de totes herbes; Rahonament entre Cosme y el oncle Nadal, llauradors de la Horta de València...*, i n'és un dels escriptors més representatius. Junt a Escorigüela, cal destacar l'obra de del gramàtic Carles Ros, qui també conreà este gènere amb *Paper graciós, discurs, emfàtic, alusiu i sentenciós per a desfres-sar-se de llaurador a les Carnistoltes, Coloqui entretengut hon se siten algunes de moltes rinyes que solen passar entre les sogres y les nores, Romanç i col·loqui nou en què es declara el gran xasco que han tingut els pepos de l'Horta...*; Carles Leon, amb *Junta secreta: o arenga crítica i divertida, que fan sis personals...* A més, hem de

destacar alguna que altra composició que ens ha arribat anònima, com és el cas de *El pardal Sisó, que està dalt del campanil de la Església de Sent Joan...*

6. c.- El teatre

6. c. 1.- El teatre religiós: una persistència del teatre medieval

Des d'èpoques antigues el teatre apareix relacionat amb les cerimònies religioses. Tot i la prevenció que l'església demostra pels espectacles teatrals introdueix progressivament en les seues celebracions una tendència a la dramatització, perquè se n'adona que aconseguix transmetre millor el seu missatge. Així a partir dels segles IX i X, es van incorporant a la missa xicotetes teatralitzacions musicades dels textos eclesiàstics. Este primer moment del teatre religiós medieval, que es realitzava en llatí, dóna lloc al drama litúrgic que acaba fent-se en la nostra llengua.

Esta evolució lingüística la veiem en el *Cant de la Sibil·la*, conservat en llatí des del segle X i traduït a la nostra llengua a finals del segle XIII, que recull –en esta amonestació sobre el judici final– l'intent de convèncer els jueus de l'arribada de Crist. La irrupció de la llengua vulgar fa que els sectors populars prenguen part en la materialització de l'espectacle. Així, al llarg del segle XIII ens trobem amb l'aparició dels «misteris», que ja són representacions dramàtiques complexes que empren la llengua vulgar i presenten una elaborada escenografia, amb una escena múltiple vertical.

Estes representacions no mostren una gran riquesa literària, però hem de pensar que a l'Edat Mitjana, el teatre constituïa un espectacle complet, integrat per molts elements, on el text era un element més que es barrejava i confonia amb el cant, la música, la dansa, la tramoia, els decorats, la disposició de l'escenari...

6. c. 1. 1.- Els cicles temàtics

Dins de la producció teatral, a banda d'algunes danses de la mort, on els personatges confessen els seus pecats davant de la imminència de la mort, les obres dramàtiques que ens han pervingut fan referència a les celebracions festives; unes festivitats que s'han agrupat a partir dels cicles temàtics.

El cicle de Nadal tracta temes derivats dels Evangelis. Dins d'estes obres hem de destacar, d'una banda, les representacions dels Pastorets, drames nadalencs, destinats a un públic més infantil, que han tingut una forta vigència des del segle XVIII fins als nostres dies. D'altra banda, ens trobem amb el monòleg típicament nadalenc del *Cant de la Sibil·la*, que proclama la salvació i la condemna dels esperits en el dia del Judici Final: «Lo jorn del Judici/ parrà qui haurà fet servici./ Jesucrist, Rei universal,/home i ver Déu eternal/del cel vidrà per a jutjar/i a cada u lo just darà».

El cicle de Pasqua es troba estretament vinculat a la litúrgia, recull les peces dramàtiques de tema relatiu a la passió, mort i resurrecció de Jesucrist. Estos cicles mantingueren forta vitalitat fins ben entrats en el segle XVIII, i actualment ens han arribat les *Passions*.

El cicle de l'Assumpció de Maria es basa en els evangèls apòcrifs. La més famosa de les representacions assumpcionistes és el *Misteri d'Elx*. Es tracta de la representació de la mort, assumpció i coronació de la Verge Maria, Mare de Déu. La representació es realitza en dues parts, la primera, coneguda com la Vespra, escenifica els darrers temps de la vida terrenal de Maria; mentre que la segona, la Festa, representa la pujada al cel de la Verge en cos i ànima i la seua coronació triomfant en l'aire a mans de la Santíssima Trinitat.

Els seus orígens es remunten als últims anys del segle XV o a inicis del XVI, atès que el primer document en què hi apareix citada esta representació és de 1523. Això no obstant, el text ens ha arribat gràcies al consuetista: *Misteri d'Elx. Consuetista o director per a la gran funció de Vespra i Dia de la Mare de Déu de la Assumpció, Patrona de Ells per a els Mestre de Capella*, 1709. Els consuetistes són els llibres adreçats a l'encarregat de posar en escena l'obra, amb tot allò necessari per a dur a terme la representació: el text, la música i les indicacions escèniques.

6. d.- La literatura religiosa: un mitjà per ensenyar la fe

Podem dir que la literatura religiosa produïda entre els segles XVI–XVIII és un dels reductes més sòlids en què s'ha mantingut la nostra llengua. I ho és, en bona part, perquè va dirigida al poble. Són unes obres escrites, en general, en un estil espontani, mancades d'artificis i concebudes sense una intenció exclusivament literària, que ens oferixen l'ús de la nostra llengua des d'un angle social molt interessant; i amb unes intencions didàctiques i pedagògiques molt clares.

Estes obres se'ns presenten tan aviat en prosa com en vers i comprenen edictes pastorals i pastorals, sermonaris, catecismes i doctrines, rituals i consuetes, sacramentaris, preparacions per al ben morir, cants devots de missions, ordenances i indulgències, manuals de vides de sants, llibres de pietat, traduccions bíbliques, etc.

D'entre tot este volum tan dispers i variat ens trobem amb una sèrie d'obres, produïdes al llarg de l'Edat Moderna, que tracten sobre l'art de confessar i de bé morir; unes obres que van destinades a ensenyar la fe: *Spill de vida religiosa*, 1529; *Les instruccions e ordinacions per als novament convertits del regne de València*, 1556; *Espill de ben viure y per ajudar a ben morir*, 1559; *Doctrina confessional*, 1556; *Confessonari novament ordenat*, 1555; *Doctrina christiana. Explicació de lo que necessàriament deu saber un cristià per a salvar-se*, 1770.

D'altra banda, ens trobem dins d'esta tradició religiosa tot un seguit de sermons i vides de sants que volien fer arribar al poble la doctrina de l'església i les seues intencions contrareformistes, al servici de la fe i de l'estat. Quant als sermons, és interessant de destacar: *Sermó de la santa Conquesta*, 1666; *Sermons dels diumenges y festes principals de l'any...*, 1592; *Sermó per a la festa del Segon Centenar de la canonizació del pare sanct Vicent Ferrer*, 1656; *Sermó de les festes de les noues certes de la canonizació del Benaventurat Sanct Tomas de Vilanova, que feu la... ciutat de Valencia... en lo Convent de Nostra Senyora del Socors* 1659, 1659; *Ramellet del bateig del fill y fillol de València...sanct Vicent Ferrer...*, 1667. Mentre que de les obres que fan referència a les vides dels sants, remarquen: *La vida de sant Julià abat y màrtir y de santa Basilyssa verge, d'aquell sposa...*, 1530; *La vida y martyri y trnaslació dels gloriosos màrtirs e reals prínceps sant Abdon y Senén...*, 1542; *La vida de sant Vicent Ferrer*, 1510; *Resumen y relació de la vida y prodigis del religiós, el venerable pare fray Pere Esteve*, etc.

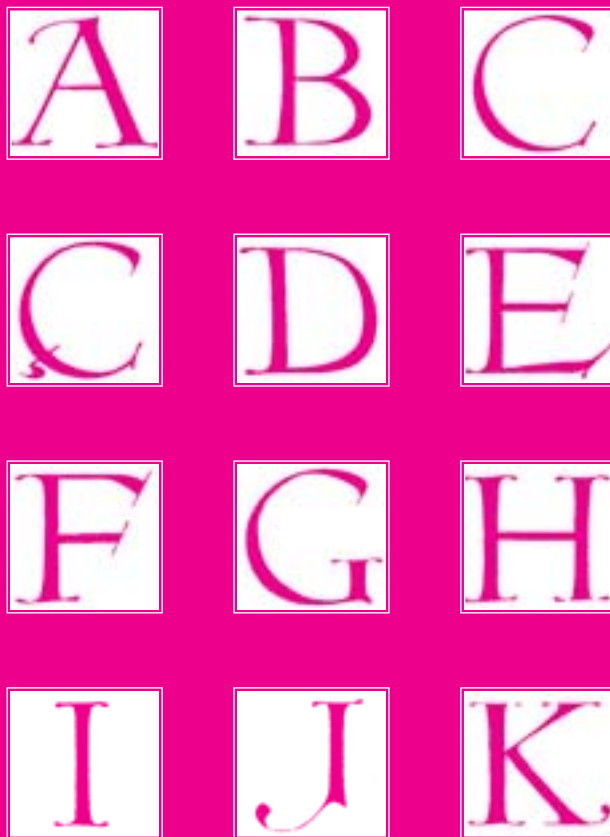
II.

Material didàctic per a l'alumnat

MATERIAL DIDÀCTIC

Educació Secundària Obligatòria

L I T E R A T U R A DE L'EDAT MODERNA (SEGLES XVI-XVII-XVIII)

OBJECTIUS DIDÀCTICS

Comprendre el concepte de «Decadència» i el concepte de «Literatura de l'Edat Moderna».

- *Context històric i sociolingüístic*

- Establir els factors socials, econòmics i polítics més importants que afectaren la Corona d'Aragó al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII.
- Identificar la situació social que provocà la desafecció dels autors valencians envers la literatura culta.
- Relacionar els principals factors sociolingüístics que provocaren l'afebliment de la consciència lingüística al llarg del període.

- *La literatura del Renaixement*

- Analitzar les característiques més importants de la lírica del segle XVI a través dels textos de Joan Timoneda dins el recull *Flor d'enamorats* (1562).
- Conèixer el concepte de literatura historiogràfica i el principal conreador del segle XVI: Pere Antoni Beuter.
- Estudiar el teatre cortesà i l'ambient cultural de la cort valenciana del segle XVI a través de l'anàlisi de fragments de *La Vesita* (1525) de Joan Ferrandis d'Herèdia, i de *El Cortesano* (1561) de Lluís del Milà.
- Incorporar les principals trets de la lírica popular a partir de l'anàlisi de textos de tradició no culta.

- *La literatura del Barroc*

- Conèixer la lírica del segle XVII a través dels textos de Francesc Vicenç Garcia i de Pere Jacint Morlà.
- Conèixer el concepte de literatura memorialística i els principals conreadors de la prosa memorialística del segle XVII: Pere Joan Porcar i Joaquim Aierdi.
- Analitzar les característiques principals del teatre del segle XVII a través de l'obra de Francesc Mulet: *La infanta Tellina i el Rei Matarot* i *Los amors de Melisendra*.
- Comentar les principals manifestacions de la narrativa popular.

- *La literatura del Neoclassicisme*

- Analitzar la narrativa costumista: Lluís Galiana i la *Rondalla de Rondalles* (1768).
- Conèixer el concepte de literatura memorialística i els principals conreadors de la prosa memorialística del segle XVIII: Josep Esplugues.
- Analitzar les característiques principals del teatre del segle XVIII, *Lucrecia* de Joan Ramis.
- Conèixer les formes teatrals de la tradició popular del període: els col·loquis.

ESTRUCTURA DE LA UNITAT

0.- El concepte de «Decadència» i la «Literatura de l'Edat Moderna»

1.- Context històric i sociolingüístic

- 1.1.- Principals factors socials i polítics de la Corona d'Aragó en l'Edat Moderna
- 1.2.- La castellanització de la societat valenciana i les apologies de la llengua

2.- El Renaixement

- 2.1.- La lírica del Renaixement: Joan Timoneda
- 2.2.- La prosa del Renaixement: Pere Antoni Beuter
- 2.3.- El teatre del Renaixement: Joan Ferrandis d'Herèdia

3.- El Barroc

- 3.1.- La lírica del Barroc: Pere Jacint Morlà
- 3.2.- La prosa del Barroc: Joaquim Aierdi
- 3.3.- El teatre del Barroc: Francesc Mulet

4.- El Neoclassicisme.

4.1.- La prosa del Neoclassicisme: Lluís Galiana

4.2.- El teatre del Neoclassicisme: Joan Ramis

5.- La literatura popular de l'Edat Moderna

QÜESTIONS PRÈVIES

- Realitzeu una taula cronològica on es reflectisquen els principals fets històrics dels segles XVI al XVIII: polítics, socials i culturals. Esta taula cronològica pot ser també un mural.
- Realitzeu una taula cronològica on es reflectisquen els principals fets literaris i sociolingüístics dels segles XVI al XVIII. Estos mapes conceptuals poden ben bé esdevenir murals, fins i tot podria fer-se una exposició a nivell del centre.
- Realitzeu un mapa conceptual on es mostren els principals moviments culturals i literaris –Renaixement, Barroc, Il·lustració i Neoclassicisme– amb la seua correspondència d'autors i d'obres, en l'Edat Moderna.
- Assenyala les principals diferències entre el Renaixement i el Barroc.
- Cerca diferents mostres artístiques (música, escultura, pintura...) que reflectisquen els dos períodes –Renaixement i Barroc.
- Quins són els factors que provocaren al llarg de l'Edat Moderna una crisi de consciència idiomàtica unitària?
- En quins àmbits s'usava la nostra llengua durant els segles XVI, XVII i XVIII?
- Quines repercussions tingué la Guerra de Successió en els territoris del nostre àmbit lingüístic?
- Qui eren els maulets i els botiflers? Per quins motius penses que s'adheriren a una causa o a una altra?
- Quins valors i quines idees defensà la Il·lustració? Quins foren els autors principals en la nostra llengua d'este període?
- Quines són les causes que motivaren un descens en la producció impresa de la literatura culta durant els segles XVI–XVIII?
- Quins són els principals gèneres poètics que sorgiren des del segle XVI al XVIII?
- Tot i la diferència d'estils que es conrearen a l'Edat Moderna, hem d'esmentar que al llarg d'este període hi ha una línia poètica que es manté. Quina creus que és i per què perdura?
- Atenent a la vivència de la literatura popular al llarg d'este període, fes un recull de refranys i frases fetes i dites populars que perviuen hui dia entre la nostra gent. Amb quins temes solen estar relacionats? Per què?

Mapa del Regne de València.

0.- El concepte de «Decadència» i la «Literatura de l'Edat Moderna»

El terme «Decadència» referit, d'una manera especial, a la literatura en la nostra llengua durant els segles XVI, XVII i XVIII, ha passat de ser un mot acceptat a ser matisat o rebutjat per tal de definir este període tan ampli. De fet, el terme es va fer servir —i encara s'usa sovint— per designar el fenomen històric i cultural que va afectar la nostra cultura durant estos tres segles i que es va materialitzar en el descens de l'ús de la llengua autòctona com a llengua de cultura.

"Tabula Totius Terrae Hemisphaerium Arcticum" de Christiaan Sgrooten, S. XVI.

El terme «Literatura de l'Edat Moderna» i dins, literatura del Renaixement (s. XVI), literatura del Barroc (s. XVII), i literatura del Neoclassicisme (s. XVIII), equiparen la nostra literatura a la resta de les literatures europees, i bandeja el terme pejoratiu de «Decadència» per a un període tant extens com important per a la nostra història literària.

1.- Context històric i sociolingüístic

1. 1.- Principals factors socials i polítics de la Corona d'Aragó en l'Edat Moderna

Dues dinasties governaren Espanya al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII: la casa d'Àustria (segles XVI i XVII) i la casa de Borbó (segle XVIII). Si bé el canvi dinàstic comportà, sobre el paper, la desaparició del règim foral dels tres regnes de la Corona d'Aragó —els Decrets de Nova Planta aboliren lleis i institucions pròpies— el ben cert és que el casal d'Àustria ja havia iniciat un incipient procés de centralització, i havia contribuït com pogué, a l'hegemonia política castellana.

Miniatura de l'Album de Bruseles: celebracions de les noces d'Alexandre de Farnesio i Maria de Portugal.

<p>Segle XVI. El Renaixement</p>	<ul style="list-style-type: none"> • L'hegemonia del regne de Castella en el panorama dels regnes hispànics dins d'una monarquia centralitzada.
<p>Segle XVII. El Barroc</p>	<ul style="list-style-type: none"> • L'expulsió dels moriscos (1609-1614) provocà la desaparició d'un terç de la població valenciana i comportà greus problemes econòmics i socials. A les comarques més meridionals s'iniciaren noves repoblacions que repercutiren en la fisonomia lingüística d'aquells territoris els quals, a través d'un procés de substitució lingüística, passaren a ser castellanoparlants.
<p>Segle XVIII. El Neoclassicisme</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Carles II d'Àustria mor sense descendència (1700), esclata la Guerra de Successió (1705-1714). Felip V castiga els territoris que havien donat suport a Carles d'Àustria, els Decrets de Nova Planta abolixen els Furs de València (1707) i els Furs de Catalunya i els de les Illes Balears (1715-1716), al mateix temps que annexionen els antics regnes de la Corona d'Aragó, al règim jurídic i administratiu del regne de Castella.

1.2.- La castellanització de la societat valenciana i les apologies de la llengua

<p>Segles XVI-XVIII La castellanització</p>	<ul style="list-style-type: none"> • La castellanització: progressiva castellanització de l'aristocràcia valenciana a partir de la revolta de les Germanies. • Els usos literaris cultes comencen a conrear-se en castellà. • El valencià passa a associar-se a la literatura popular. • A partir dels Decrets de Nova Planta, el castellà es convertix en la llengua de l'Administració.
<p>Les apologies</p>	<ul style="list-style-type: none"> • Són textos que amb més convicció que valor científic defensaven i reivindicaven el passat gloriós (s. XV) de la nostra llengua. Algunes, fins i tot, van ser redactades en castellà, <i>Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano</i> (1734) del notari Carles Ros (1703-1773).

2.- El Renaixement

El Renaixement, és un moviment intel·lectual i artístic que es produí a Itàlia, i que reivindicà la imitació dels models clàssics, a nivell arquitectònic, literari i figuratiu. La seua repercussió a casa nostra és important gràcies a la forta vinculació que tingué la Corona d'Aragó amb aquelles terres.

Tanmateix, les peces més vinculades a la nova estètica renaixentista ja no es redactaran en valencià sinó marginalment. La nostra literatura del Renaixement es concentrarà sobretot en la lírica, concretament en la poesia religiosa de certamen i en els cançoners populars, mentre que el poeta més gran fou Pere Serafí (1505-1567). Pel que fa a la prosa, s'ha destacat *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557) de Cristòfor Despuig (1510-1561/80), com la més important del període. La narrativa històrica més valuosa es pot llegir a la crònica de Pere Antoni Beuter (1490-1554). Finalment, el teatre a l'antic regne de València girà al voltant de la cort de la reina Germana de Foix i del seu marit

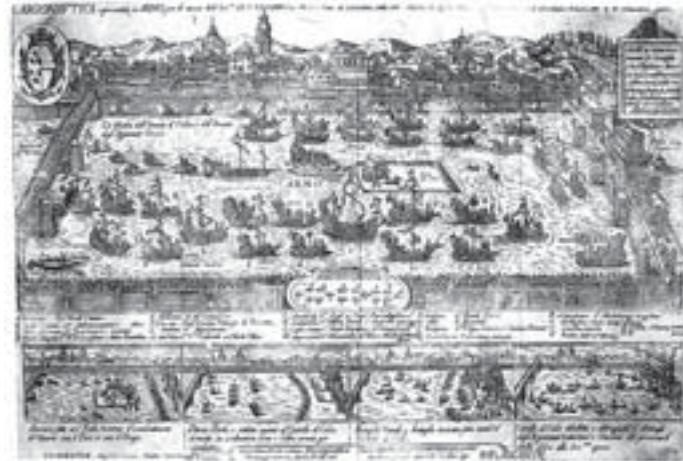

Taula central del triptic "El Jardí de les delícies", de Hieronimus Bosch (detall).

el duc Ferran de Calàbria, Joan Ferrandis d'Herèdia (1482-1549), amb *La Vesita* i Lluís del Milà (1500-1561) amb *El Cortesano*, testimonien l'incipient procés de castellanització de la noblesa valenciana.

2.1.- La lírica del Renaixement: Joan Timoneda

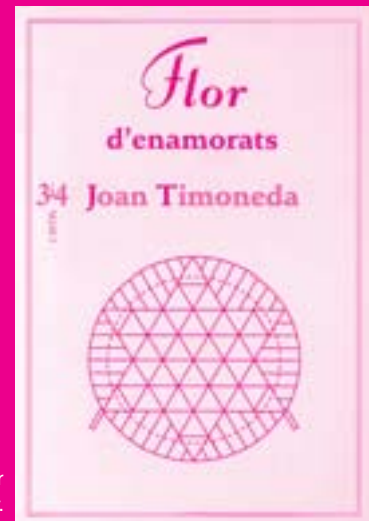
Una de les activitats que adquirí una major embranzida fou la compilació de cançoners i Joan Timoneda (1518-1583) es constituí en un dels autors-compiladors més reeixits.

L'"Argonàutica sobre el riu Arno", 1608, estampa de Matthias Grueter.

Joan Timoneda

Joan Timoneda es dedicà al negoci dels llibres i fins i tot exercí d'editor, fet que li permeté estar atent als gustos del públic lector de la València del siscent. El fet que Hernando del Castillo publicara a València, i amb un èxit notable, el *Cancionero General* (1511), l'empenyé a reportar textos poètics de filiació popular i a editar cançoners. El més original dels que publicà és el *Cancionero llamado flor de enamorados* (1562), amb poesies en valencià i en castellà atribuïdes a diversos autors, que ell reinventà i retocà, alhora que hi afegí poemes originals seus.

Edició del cançoner "Flor d'Enamorats" a cura de Joan Fuster.

Text

D'aquest bon vellet,
no us rigau, senyor,
perquè fred i amor
no sap on se met.

Edat nunca mira,
amor, en ses manyes,
quan en son arc tira
sagetes estranyes,
i al més brut pastor
fa savi i discret,
perquè fred i amor
no sap on se met.

L'amor sens dubtar
a tothom escala,
i, ab llei no servir,
lo igual desiguala;
gran igualador
és d'amorós plet,
perquè fred i amor
no sap on se met.

No us cumple fer trossos,
ni burlar-vos d'ells,
que de carn i ossos
també són los vells;
també son pertret
demostra vigor,
perquè fred i amor
no sap on se met.

JOAN TIMONEDA, *Flor d'enamorats*, Ed. 3i4

Activitat 1

Quin és el debat o la qüestió que s'hi planteja? Coneixes algun poema semblant al que t'hem proposat dins de la nostra tradició literària?

Al teu paper, quina és la idea de l'amor que vertebrava este poema?

2.2.- La prosa del Renaixement: Pere Antoni Beuter

La prosa historiogràfica, com el seu nom indica, és la prosa que versa sobre els fets històrics d'una comunitat, i la que consolida, al mateix temps, la identitat d'una societat en una època determinada.

Pere Antoni Beuter (1490–1554) és el màxim representant de la prosa historiogràfica del cinccents. La seua trajectòria com a historiador demostra a bastament l'important procés de castellanització que afectava els estaments més pròxims a la cultura escrita. En 1538 publicà *Primera part de la història de València*, però la traduí al castellà immediatament, *Primera parte de la Crónica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia* (1546). Beuter es preocupà d'acostar-se a les fonts historiogràfiques i consultà documents i manuscrits, fet que li permeté tindre una perspectiva crítica dels fets que treballava. La seua prosa, àgil, amb pocs arcaïsmes, no pogué servir de model per a historiadors posteriors i fins i tot contemporanis seus. És el cas de Martí de Viciana (1502–1582?) i la *Crónica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, que fou escrita en castellà.

Retrat del cronista Rafael Martí de Viciana, publicat a la seua Crònica.

Escuts de Ferran d'Aragó i de Germana de Foix al monestir de Sant Miquel dels Reis.

2.3.- El teatre del Renaixement: Joan Ferrandis d'Herèdia

La peça teatral cortesana és deutora de la tradició escènica de caràcter cortesà —visites i festes reials, celebracions— de l'Edat Mitjana. És en este context on hem de situar *La Vesita*. Esta obra i la resta de les produccions que se celebraren sota el mecenatge de la cort de la virreina Germana de Foix, no van poder desvincular-se dels actes que les generaren, ja que formaven part dels rituals de les petites corts virregnals. Des d'un punt de vista lingüístic *La Vesita* mostra un caràcter fresc i espontani que representa el valencià, en front d'un ús del castellà afectat i conceptual. Tanmateix, l'aparició de la nostra llengua responia més a un interès costumista que no literari.

Joan Ferrandis d'Herèdia

Text

GUZMANA. Vuestra merced me persigue
que no se puede sofrir.

SEÑORA. Vine tu, si has de venir,
dóna'm recapte que em lligue.
Digues, truja descuidada,
¿no has sentit tocar tres hores?
Si vénen eixes senyores,
¿vols que em trobem deslligada?

CATALINA. ¿Qué tengo que aparejar?

SEÑORA. ¡Com! ¿En això estàs encara?
L'espill i lo drap de cara,
la caixeta de lligar!
Les pines i el pelador
me porta per a pelar-me,
sabonet per a escurar-me,
blanquet i també color.
Da-li, trau-me un bon capell,
los canonets per al coll,
un poc d'oli i alcofoll,
que no tinc gràcia sens ell.
Digues, ¿tinc los cabells plans?

CATALINA. Sí, señora.

SEÑORA. Crec que ments.
Porta'm pólvora de dents
i greixet per a les mans.

CATALINA. Diga si otra cosa falta.

SEÑORA. Los guants, i també el ventall.
Ai, espera, que altre em fall:
pegadet per a la galta.
No t'estigues Catalina
que tostemp ho fas així;
guarda'm lo mart gebel·lí
que m'ha portat de medina.
Moria-me'n de desig,
mas bé està en més del que creu;
bé li costà al senyor meu
més de tres-cents ducats i mig.
Da-li, vés! Està't allà,
oblida't que has de venir!

Enric Iborra: Teatre del Renaixement i de la Decadència, IVEI

Activitat 2

Enumera els elements que utilitza la SEÑORA per tal d'abillar-se. Coneixes alguns utensilis que actualment s'utilitzen? Associa'ls a les parts del cos corresponents.

Quin usos lingüístics fan els personatges? Quins parlen en valencià, i quins parlen en castellà? Com t'ho expliques? Adapta este fragment a la normativa actual i marca els principals canvis lingüístics que coneixes.

Enumera els elements teatrals que apareixen en el fragment que t'hem proposat.

Teatre triunfal de la ciutat d'Amberes sobre el Pont Mari, amb motiu de l'entrada de Felipe II en 1549.

3.- El Barroc

El Barroc és un moviment cultural d'abast europeu que s'inicià en el tombant dels segles XVI i XVII, fins el segle XVIII. El culte a l'immediat, al pas del temps i al vitalisme, s'hi presentà amb força. L'abús de les formes és una de les característiques principals d'este moviment que també s'hi manifestarà en altres disciplines artístiques, com són l'escultura i la pintura, i també en l'arquitectura. La poesia fou el gènere més conreat

La nostra literatura no presentarà les primeres manifestacions barroques fins a començaments del segle XVII i s'estendrà durant tot el segle XVIII. Tot i la dependència respecte de la literatura castellana, els estudiosos del període han assenyalat que el nostre Barroc s'inserix en el context del Barroc europeu. S'ha assenyalat el poeta **Francesc Vicenç Garcia** (1578-1623), sota el pseudònim de Rector de Vallfogona, com al poeta més important i amb més repercussió. Garcia practicà el to satíric i burlesc, fins i tot obscé, partint d'una temàtica que versava sobre els temes que configuraven la particular visió d'este moviment: la fragilitat de la vida i de les aparences del món, que és concebut com un gran teatre, el pessimisme, etc.

Si ens cenyim a les terres valencianes hem de ressenyar els col·loquis **Pere Jacint Morlà**, beneficiat de Sant Martí de València i versificador prolífic. Pel que fa a la prosa, **Gaspar Blai Arbuixech** (1624-1670) i la seua obra, el *Sermó de la Conquesta*, declamat a València l'any 1666, és considerat com a un dels exemples més importants a casa nostra de l'oratória barroca.

3.1.- La lírica del Barroc: Pere Jacint Morlà

Pere Jacint Morlà (1600-1656), fou beneficiat de la Parròquia de Sant Martí de València. La seua obra reflectix la visió de la cultura popularitzant de l'època — festes religioses, literatura de certàmens, etc.— concebuda per a l'entreteniment i per a la diversió de les masses, i ha estat agrupada en tres unitats: les poesies satírico festives, els col·loquis i les peces de circumstàncies. La finalitat de les composicions satírico festives i dels col·loquis era la diversió del públic, que es recolzava en una utilització d'un llenguatge farcit d'expressions originals de la vida quotidiana. Per tant, l'obra de Morlà és una font riquíssima per a l'estudi de la llengua col·loquial del siscent, ja molt influenciada, a nivell literari, pel castellà.

3.2.- La prosa del Barroc: Joaquim Aierdi

La literatura memorialística és un terme difícil de definir perquè contempla una gran diversitat de textos: annals, cròniques, crònics, noticiaris, dietaris, memòries, relacions, etc. que normalment presenten una tipologia diferent. El nexa que els unix és la voluntat, manifesta o no però ben palesa, per part dels autors, de deixar memòria per a l'esdevenidor.

Gravat romàntic del campanar de Santa Caterina, de la ciutat de València.

Gravat d'un carro barroc construït per a les festes immaculistes celebrades a la ciutat de València en 1662.

Joaquim Aierdi (1613-1688), clergue beneficiat a la seu de València, escriví les *Notícies de València i son regne*, un extens dietari del qual només ens n'han arribat dos volums (1661-1664) i (1677-1679), dels set que segurament redactà. A banda del seu valor històric —ens mostra de primera mà les preocupacions de la societat valenciana del Barroc— el recull de notícies d'Aierdi presenta un model de prosa ben elaborat, aproximat al registre col·loquial, amb nombroses expressions i girs característiques de la segona meitat del segle XVII, i amb una capacitat narrativa que cal remarcar. Aierdi és un bon coneixedor dels models tradicionals de prosa. Pel que fa als afers de què s'ocupa, tracten des d'assumptes de la mateixa Seu de València, festes i celebracions locals, notícies que arriben a la capital del regne sobre atacs de bandolers i altres successos violents, fins a les anècdotes més representatives de la vida quotidiana.

Vista de la ciutat de València, al segle XVIII

Joaquim Aierdi

Text

Deixa's de curar lo frare. A 23 de dits (juliol de 1678) es deixà de curar frare Francés Balaguer, que dies avans —com arrere es digué— vingué de Cathalunya per a fer algunes curacions continuant lo que feia en Tortosa.

Pasà tant la paraula que acudiren de tot lo reyne, y de Aragó y Castella, tanta chent malalta de diferents accidents, com trencats, coixos, mancos, sords, segos, brasos y cames desconcertats, costelles rompudes, bonys, asmes de pit, mals de queixal y altres, que se omplí la ciutat de chent forastera, de manera que ni per los ostals, bodegons, cases de posades ni cases particulars apenes cabien (...).

El frare curava en Sent Francés, dins la capella de Nostra Senyora de les Neus, en una sachrestia. Comensava a les sis del matí, fins a migdia, y de les dos fins a les nou de la nit. Y después a moltes persones, dins del convent, com cavallers, ciutadans, cappellans, relichiosos de altres convents, notaris, senyores condeses y marqueses, fins a les onse y dotse de la nit (...).

Este frare a tots donava reseptes y apreses. Y era gran home per a tornar osos desllocats. Y els que tornava, com la chent de repent se trobava lliure de aquell dany y circumstància —vent que podien anar y posar-se les mans al cap y valer-se de elles— en això, atribuhint-o a miracle; y no se apli-caven altre. Y de allí a dos o tres dies, los osos desllocats, com no tenien resitència, se'n tornaven al puesto que tenien, y tornaven al mateix dany.

JOAQUIM AIERDI, *Dietari*, edició a cura de Vicent J. Escartí, Barcino.

Activitat 3

- L'aparició de curacions miraculoses és una constant al llarg de l'Edat Mitjana i continuarà també al llarg de segles posteriors. Explica amb les teues pròpies paraules el fragment que t'hem proposat.
- Quina actitud adopta Joaquim Aierdi respecte dels esdeveniments que relata?
- Coneixes algun fet semblant del teu municipi o de la teua comarca? Redacta'l i si cal busca més en informació en la teua biblioteca pública més pròxima.

3.3.- El teatre Barroc: Francesc Mulet

La infanta Tellina i el rei Matarot recrea alguns dels passatges eròtics del *Tirant lo Blanc*, *Los amors de Melisendra*, recrea un tema antic de l'èpica medieval, la rivalitat entre Galferos i Almançor per aconseguir l'amor de Melisendra. Les dues obres, en un principi anònimes, foren atribuïdes al clergue **Francesc Mulet** (1624-1675). Este teatre és una mostra de la tradició de la literatura culta i va gaudir d'una innegable popularitat que es demostra a partir de les nombroses referències que s'han identificat en diversos autors. Segurament estes obres pertanyeren al teatre de porxe, una teatre paral·lel al dels circuits de les companyies, que funcionava al marge, o bé en alguna sala gremial, o bé als porxes de les cases d'alguns artesans.

"La Vanitat", c. 1636 d'Antonio de Pereda.

4.- El Neoclassicisme

El Neoclassicisme és un moviment cultural d'origen classicista, cortesà i francès, resultant de l'empremta de l'absolutisme en el terreny cultural, i del racionalisme en el camp del pensament. En literatura, es tendix a reservar este concepte a la literatura d'intenció clàssica produïda dins del marc de les idees il·lustrades. Els gèneres més conreats són la tragèdia de tema clàssic, la poesia pastoral o la faula.

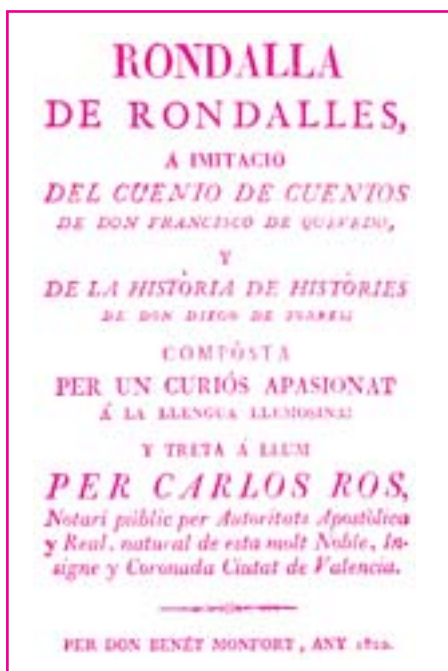

Vista de la ciutat de d'Alacant, dibuix de Antoni Josep Cavanilles (s. XVIII).

Les manifestacions més importants de la nostra literatura del Neoclassicisme és conreen a Menorca, aleshores integrada dins l'estat anglés. La burgesia mercantil i la prosperitat econòmica provocaren un moviment neoclàssic modest centrat al voltant de la **Societat de Cultura de Maó** (1778-1785), i del dramaturg **Joan Ramis** (1746-1819). Tanmateix, la reacció general enfront de la Revolució Francesa i de la guerra napoleònica provocaren un proliferació de les tècniques i de les formes de la tradició més popular amb finalitats propagandístiques. Pel que fa a la prosa, el dominicà **Fra Lluís Galiana** (1740-1771) ens llegà la *Rondalla de Rondalles*, considerada la millor obra en la nostra llengua produïda en les notes terres al llarg de tota l'Edat Moderna. Galiana tingué relació amb els més reeixits erudits i gramàtics valencians setcentistes, Teixidor, Carles Ros, Gregori Mayans o Sales. La poesia de tema satíric, molt lluny de les discussions i dels interessos més cultes, continuarà conreant-se prolíficament i anònima.

4. 1.- La prosa del Neoclassicisme: Lluís Galiana

Lluís Galiana (1740-1771), frare dominicà, és la mostra més important de la pervivència de la tradició popular dins de la tradició literària del segle XVIII i, en prosa, de tota l'Edat Moderna. Galiana conegué els erudits valencians més importants de la seua època: Carles Ros, Josep Teixidor, Gregori Mayans, etc. amb els quals intercanvià idees i preocupacions a través de la correspondència epistolar. El 1768 publicà la seua obra més important *Rondalla de Rondalles*, inspirada en la tècnica literària i en l'estil de Francisco de Quevedo i en Torres Villaroel. La narració és un enginyós exercici de tècnica narrativa a partir de refranys, adagis, locucions, proverbis i altres manifestacions lingüístiques d'origen col·loquial. Els models literaris que utilitza partixen de gèneres literaris ben coneguts: col·loqui,

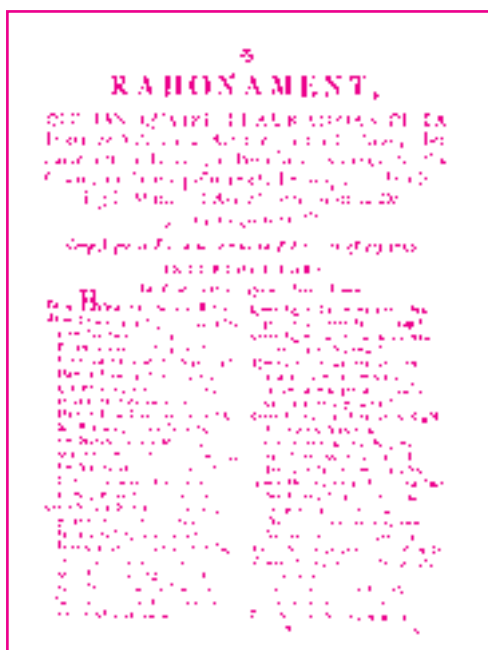

Edició de Benet Monfort de 1820

teritzà per l'adopció de la regla de les tres unitats —lloc, temps i espai— i per la referència a temes mitològics, històrics i religiosos. El gènere predominant fou el de la tragèdia i el vers la forma més utilitzada. El dramaturg més important fou Joan Ramis (1746-1819), que escriví la tragèdia *Lucrecia*, la primera i més important obra neoclàssica en la nostra llengua.

5. La literatura popular de l'Edat Moderna

La literatura popular entre els segles XVI, XVII i XVIII, testimoniava la gran vitalitat que conservava la nostra llengua malgrat els nous models sociolingüístics, i visqué la seua eclosió particular. Pel que fa a la lírica tenim els *goigs*, o cançons religioses dedicades a lloar a la divinitat, les *nadales*, relacionades amb els cicles litúrgics,

Edició facsímil d'"Els tres misteris del Corpus de València", Impremta Palàcios (Sueca).

entremesos, rondalles i cançons, en consonància amb la literatura de caire popular de l'època. Paradoxalment la intenció de Galiana, la de ridiculitzar les vulgaritats lingüístiques, no fou del tot entesa per lectors coetanis seus —Gregori Mayans la qualificà de *bajanada*—. Tanmateix, els estudis que s'han efectuat posteriorment han remarcat l'interès del domini per un ús regulat de la llengua, tot i adaptant-la a les necessitats dels usos cultes.

4.2.- El teatre Neoclàssic: Joan Ramis

Al llarg del segle XVIII convisqueren d'una banda un teatre popular de tradició medieval, un teatre barroc molt vinculat a la dramaturgia espanyola, i el teatre neoclàssic, que es caracteritzà

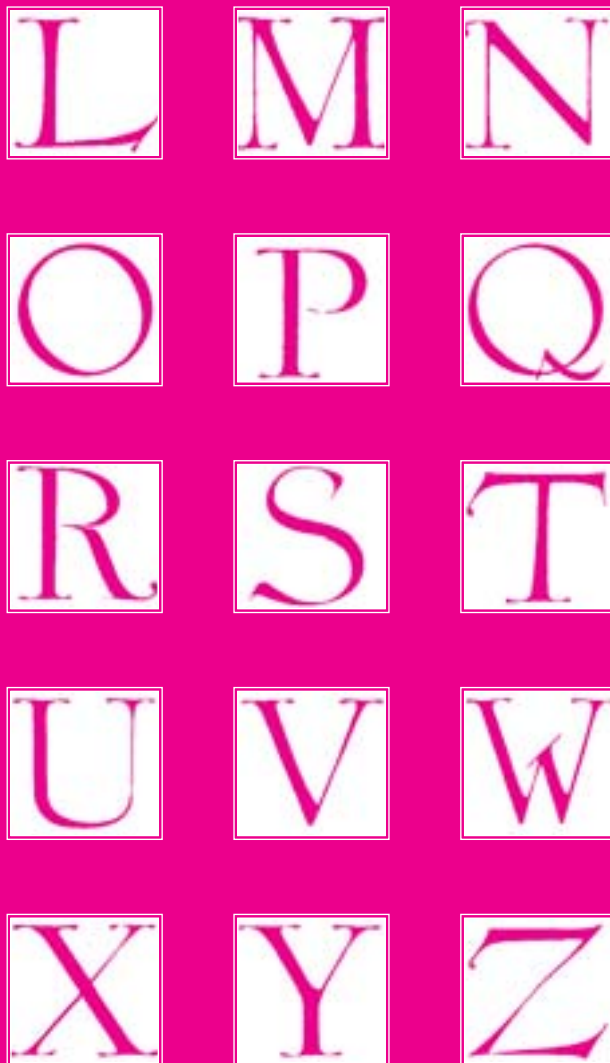

Francisco de Goya y Lucientes, sèrie "Caprichos", gravat

les cançons de bandolers i de lladres del camí ral, les cobles a València, les gloses a Mallorca, les cançons de pandero, ens testimonien l'efervescència important de la literatura popular. I pel que fa al teatre estan els col·loquis que es coneixen a partir del segle XVI i que eren peces dialogades destinades a la representació. A finals del segle XVII el significat d'estes composicions és més ampli ja que constituïen una relació de fets diversos, com una mena de diaris de l'època. A poc a poc i davant de la progressiva castellanització dels usos literaris, els col·loquis representaren l'últim reducte de la nostra llengua. Tenien el seu escenari al carrer i normalment eren llegits en veu alta per un col·loquier. Lingüísticament destaquen per l'ús del llenguatge popular, amb una forta presència de castellanismes i, fins i tot, la inserció de frases senceres en castellà. Els subgèneres més importants són la rondalla, la llegenda i les narracions costumistes. Finalment, pel que fa a la narrativa popular, hem de dir que experimentarà un gran auge en este període estudiant: l'Edat Moderna.

MATERIAL DIDÀCTIC
B A T X I L L E R A T

L I T E R A T U R A
DE L'EDAT MODERNA
(SEGLES XVI-XVII-XVIII)

OBJECTIUS DIDÀCTICS

- *Context històric i sociolingüístic*
 - Establir els factors socials, econòmics i polítics més importants que afectaren la Corona d'Aragó al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII.
 - Identificar la situació social que provocà la desafecció dels autors valencians envers la literatura culta.
 - Relacionar els principals factors sociolingüístics que provocaren l'afebliment de la consciència lingüística al llarg del període.
- *La lírica de l'Edat Moderna*
 - Analitzar les característiques més importants de la lírica del segle XVI a través dels textos de Joan Timoneda dins el recull *Flor d'Enamorats* (1562), i de la lírica del segle XVII a través dels textos de Francesc Vicenç Garcia.
 - Incorporar les principals trets de la lírica popular a partir de l'anàlisi de textos de tradició no culta.
- *La prosa de l'Edat Moderna*
 - Conèixer el concepte de literatura memorialística i els principals conreadors: la prosa memorialística del segle XVI: Pere Antoni Beuter, Martí de Viciana i Català de Valleriola; la prosa memorialística del segle XVII: Pere Joan Porcar i Joaquim Aierdi; la prosa memorialística del segle XVIII: Josep Esplugues.
 - Analitzar la narrativa costumista: Lluís Galiana i la *Rondalla de Rondalles* (1768).
 - Comentar les principals manifestacions de la narrativa popular.
- *El teatre de l'Edat Moderna*
 - Estudiar el teatre cortesà i l'ambient cultural de la cort valenciana del segle XVI a través de l'anàlisi de fragments de *La Vesita* (1525) de Joan Ferrandis d'Herèdia, i de *El Cortesano* (1561) de Lluís del Milà.
 - Analitzar les característiques principals del teatre del segle XVII a través de l'obra de Francesc Mulet: *La infanta Tellina i el Rei Matarot* i *Los amors de Melisendra*.
 - Analitzar les característiques principals del teatre del segle XVIII, *Lucrecia* de Joan Ramis.
 - Conèixer les formes teatrals de la tradició popular del període: els col·loquis.

ESTRUCTURA DE LA UNITAT

0.- El concepte de «Decadència» i la «Literatura de l'Edat Moderna»

1.- Context històric i sociolingüístic

- 1.- Principals factors socials i polítics de la Corona d'Aragó en l'Edat Moderna
1. 2.- La castellanització de la societat valenciana: naixement, extensió i consolidació d'un procés inèdit
1. 3.- Les apologies de la llengua i la crisi de la consciència lingüística unitària: la fragmentació onomàstica

2.- El Renaixement

3.- La lírica de l'Edat Moderna

- 3.1.- La lírica culta i la lírica popular
- 3.2.- La lírica del Renaixement
- 3.3.- La lírica culta del Barroc
- 3.4.- La lírica popular de l'Edat Moderna

4.- El Barroc

5.- La prosa de l'Edat Moderna

- 5.1.- La literatura memorialística
5. 2.- La prosa memorialística del segle XVI: Pere Antoni Beuter
5. 3.- La prosa memorialística del segle XVII: Pere Joan Porcar i Joaquim Aierdi
5. 4.- La prosa memorialística del segle XVIII: Josep Esplugues

5. 5.- La prosa costumista de Lluís Galiana i la *Rondalla de Rondalles* (1768)

5. 6.- Les principals mostres de la prosa popular

6.- El Neoclassicisme

7.- El teatre de l'Edat Moderna

7. 1.- El teatre del Renaixement en la cort virregnal de Germana de Foix

7. 2.- El teatre Barroc i Francesc Mulet

7. 3.- El teatre Neoclàssic i Joan Ramis

7. 4.- Els col·loquis i el teatre popular

QÜESTIONS PRÈVIES

Mapa del regne de València de 1630.

- Fes un llistat amb les principals característiques de la literatura culta i de la literatura popular i selecciona els elements que, al teu paper, són els més distintius. Pots ajudar-te de l'esquema següent:
 - I. Tema: principals temes de la literatura culta i principals temes de la literatura popular.
 - II. Actitud de l'autor, intenció de la seua producció literària.
 - III. Receptor/lector ideal del text literari.
 - IV. Forma: llenguatge literari, en la lírica: mètrica, rima, recursos retòrics..., en la prosa: narrador, personatges, estructura, espai temps..., en el teatre: acotacions, text dramàtic, escenificació...
 - V. Gèneres i subgèneres: principals gèneres i subgèneres de la literatura culta i principals gèneres i subgèneres de la literatura popular.
- Analitza i valora la situació sociolingüística de la nostra llengua al llarg de l'Edat Moderna a partir dels conceptes següents: bilingüisme, diglòssia, procés de substitució lingüística i normalització lingüística. Penses que la situació sociolingüística actual és semblant a la d'aquell període? En què hem avançat i en què hem reulat.
- Busca deu refranys i explica la seua significació. Pots acudir als refranysers a l'ús o preguntar a algun familiar. Per què creus que són breus i normalment presenten rima? Els temes que aborden són actuals? Els has utilitzat alguna vegada?

0.- El concepte de «Decadència» i la «literatura de l'Edat Moderna»

El terme «Decadència» referit, d'una manera especial, a la literatura en la nostra llengua durant els segles XVI, XVII i XVIII, ha passat de ser un mot acceptat a ser matisat o rebutjat per tal de definir este període tan ampli. De fet, el terme es va fer servir —i encara s'usa sovint— per designar el fenomen històric i cultural que va afectar la nostra cultura durant estos tres segles i que es va materialitzar en el descens de l'ús de la llengua autòctona com a llengua de cultura.

El terme «Literatura de l'Edat Moderna» i dins, literatura del Renaixement (s. XVI), literatura del Barroc (s. XVII), i literatura del Neoclassicisme (s. XVIII), equiparen la nostra literatura a la resta de les literatures europees, i bandeja el terme pejoratiu de «Decadència» per a un període tant extens com important per a la nostra història literària.

1.- Context històric i sociolingüístic

1. 1.- Principals factors socials i polítics de la Corona d'Aragó en l'Edat Moderna

Dues dinasties governaren Espanya al llarg dels segles XVI, XVII i XVIII: la casa d'Àustria (segles XVI i XVII) i la casa de Borbó (segle XVIII). Si bé el canvi dinàstic comportà, sobre el paper, la desaparició del règim foral dels tres regnes de la Corona d'Aragó —els Decrets de Nova Planta aboliren lleis i institucions pròpies— el ben cert és que el casal d'Àustria ja havia iniciat un incipient procés de centralització, i havia contribuït com pogué, a l'hegemonia política castellana. Presentem tot seguit els principals esdeveniments històrics que contribuïren a la important pèrdua de poder que patí la Corona d'Aragó dins del marc dels regnes hispànics, i dins del marc comercial de la Mediterrània.

Dibuix d'un "Ecce Homo" de Pellegrino Tibaldi (1527-1596).

Segle XVI	<ul style="list-style-type: none"> • L'hegemonia del regne de Castella en el panorama dels regnes hispànics dins d'una monarquia centralitzada. • La revolta de les Germanies a València (1519-1522) i a Mallorca (1521-1523), que enfrontà l'aristocràcia local, recolzada per l'homònima castellana i pel poder reial, amb les classes socials més baixes, recolzades per la burgesia. Les Germanies provocaren una refeudalització social i econòmica. • El descobriment d'Amèrica (1492) traslladà l'eix econòmic de la Mediterrània als nous territoris, i l'Atlàntic passà a ser el principal centre d'interès comercial. L'autorització reial per tal de comerciar amb les noves colònies americanes no arribarà fins el 1778. • Les tensions socials: el bandolerisme i les bandositats nobiliàries, les tensions amb els moriscos i amb els pirates sarraïns a les contrades costaneres.
Segle XVII	<ul style="list-style-type: none"> • L'expulsió dels moriscos (1609-1614) provocà la desaparició d'un terç de la població valenciana i comportà greus problemes econòmics i socials. A les comarques més meridionals s'iniciaren noves repoblacions que repercutiren en la fisonomia lingüística d'aquells territoris els quals, a través d'un procés de substitució lingüística, passaren a ser castellanoparlants. • Després del Tractat dels Pirineus (1659), Espanya cedix a França el Rosselló, el Vallespir, el Conflent i l'Alta Cerdanya, que restaran definitivament aïllats administrativament i políticament de la nostra llengua i de la nostra cultura.

"El Cardenal Adrià d'Utrecht rep als síndics de la Germania", de Josep Benlliure (detall)

"Ordalia en Franjeaux", de Cristòfol Llorenç, Museu Sant Pius V de València.

L'esquadra naval de Leake davant de la ciutat de Mallorca en un gravat del S. XVIII.

Segle XVIII

- Carles II d'Àustria mor sense descendència (1700), esclata la **Guerra de Successió** (1705-1714). Felip V castiga els territoris que havien donat suport a Carles d'Àustria, entra en la monarquia espanyola la dinastia borbònica.
- Els **Decrets de Nova Planta** abolixen els Furs de València (1707) i els Furs de Catalunya i els de les Illes Balears (1715-1716), al mateix temps que annexionen els antics regnes de la Corona d'Aragó, al règim jurídic i administratiu del regne de Castella.
- La nova monarquia borbònica inicia la consolidació d'un estat modern basat en el **despotisme il·lustrat**, el centralisme polític i administratiu, i l'**absolutisme**.

1.2.- La castellanització de la societat valenciana: naixement, extensió i consolidació d'un procés inèdit

Esdeveniments històrics que acabem d'assenyalar contribuïren a deteriorar la situació sociolingüística de la llengua, i la immegiren en un procés de substitució lingüística fins en aquells moments inèdit en el nostre territori. Si al llarg del segle XV l'empenta cultural de l'etapa àuria i l'expansió territorial i econòmica, havien convertit la nostra llengua en un model per a les altres llengües veïnes, la progressiva castellanització de l'aristocràcia valenciana –sobretot després de les Germanies– possibilità l'aparició d'un nou referent, el castellà, al qual s'hi afegiren els nostres escriptors del seixents. Paral·lelament, a nivell lingüístic, es produïx un canvi molt significatiu de llengua en el pas del segle XV al segle XVI, fet que provocà que la llengua medieval es contemplara com una llengua antiga i arcaica, enfront del castellà –immers en el seu particular «*Siglo de Oro*». Al llarg dels segles XVI i XVII, el valencià és la llengua oficial de l'administració i de la clerecia, però els usos literaris cultes, precisament els que havien conreat lletraferits com Ausiàs March, Joanot Martorell, Rois de Corella, Jaume Roig o Sor Isabel de Villena, majoritàriament es produïxen en castellà. A mesura que avança el temps la nostra llengua passa a associar-se als usos de la literatura popular i a les activitats més quotidianes. Este procés de substitució lingüística rebrà un impuls molt important a partir dels Decrets de Nova Planta, el valencià deixà de ser la llengua de l'administració, al mateix temps que s'inicià una persecució política en contra de la nostra cultura i a favor de la castellana.

"Gonzalo de Illescas", 1638. Oli sobre llenç de Francisco de Zurbarán.

1.3.- Les apologies de la llengua i la crisi de la consciència lingüística unitària: la fragmentació onomàstica

En sentit contrari a este procés de substitució, alguns dels nostres intel·lectuals escriviren apologies per a reivindicar el passat gloriós de la nostra llengua i per a defensar-ne el seu ús. *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557), del tortosí Cristòfor Despuig (1510-1574) mostren esta preocupació alhora que han estat considerats pels estudiosos com a la millor prosa del siscent. Al *Siglo Quarto de la Conquesta de Valencia* (1640), de Marc Antoni Ortí (1593-1661), es demana una mena de modernització de la nostra llengua. I finalment, ja en el segle XVIII, tenim *Epítome del origen y grandezas del idioma valenciano* (1734), del notari Carles Ros (1703-1773), paremiòleg, editor i poeta, i un dels grans defensor de l'ús del valencià.

El progressiu desmembrament polític de la Corona d'Aragó al llarg d'estos tres segles, afavorí la pèrdua de la consciència lingüística unitària i propicià l'aparició de denominacions més particulars per al Principat, per al Regne de València i per a les Illes Balears. La denominació de llemosí, passà a ser acceptada per a la llengua comuna de tots tres territoris, al mateix temps que s'hi remarcava l'origen medieval comú i el significat unitari. Les qüestions que s'hi plantejaven eren més de «noms» que de posar en dubte la unitat, l'extensió i els dominis de la llengua.

2.- El Renaixement

El Renaixement, és un moviment intel·lectual i artístic que es produí a la veïna península italiana, i que reivindicà la imitació dels models clàssics, a nivell arquitectònic, literari i figuratiu. Tot i no provocar una ruptura total amb l'Edat Mitjana suposà un canvi d'interés envers els textos grecs i llatins, i introduí novetats atractives en els camps de les ciències humanístiques. La seua repercussió a casa nostra és important gràcies a la forta vinculació que tingué la Corona d'Aragó amb aquelles terres. Els precedents no els podem oblidar, la presència de la cort del rei **Alfons el Magnànim** a Nàpols (1442-1458), i el pontificat de **Calixt III** (1455-1458) i d'**Alexandre VI** (1492-1503) els dos papes de la família Borja.

Tanmateix, les peces més vinculades a la nova estètica renaixentista ja no es redactaran en valencià sinó marginalment. La nostra literatura del Renaixement —que no estrictament renaixentista— comprén des dels darrers anys del segle XV fins al final del XVI i es concentrarà sobretot en la lírica, concretament en la poesia religiosa de certamen i en els cançons populars, mentre que el poeta més gran fou el principatí **Pere Serafi** (1505-1567). Pel que fa a la prosa, hom ha destacat *Los col·loquis de la insigne ciutat de Tortosa* (1557) de **Cristòfor Despuig**, com la més reeixida del període. La narrativa històrica més valuosa es pot llegir en les cròniques de **Pere Miquel Carbonell** (1474-1517), **Pere Antoni Beuter** (1490-1554) i el mallorquí **Joan Binimelis** (1538-1616). Pel que

Edició de les poesies satíriques de Guerau de Montmajor, feta per Antoni Furió.

fa a la poesia satírica no podem oblidar **Gaspar Guerau de Montmajor (1557–1600)**, *Breu descripció dels mestres que anaren a besar les mans a Sa Majestat del rei don Felip al Real de la Ciutat de València, a 8 de febrer any 1586*, el qual imità el metre de Jaume Roig per tal de ridiculitzar el claustre de l'Estudi General de València en ocasió d'una visita reial. Finalment, el teatre a l'antic regne de València girà al voltant de la cort de la reina Germana de Foix i del seu marit el duc Ferran de Calàbria; **Joan Ferrandis d'Herèdia (1482–1549)**, amb *La Vesita* i **Lluís del Milà (1500–1561)** amb *El Cortesano*, testimonien l'incipient procés de castellanització de la noblesa valenciana.

3.- La lírica de l'Edat Moderna

3.1.- La lírica culta i la lírica popular

L'escassa assimilació de les idees renaixentistes, la desaparició de la Cort a les nostres terres, l'assimilació de l'aristocràcia als usos i costums castellans, la desuetud d'institucions oriündes com la **Cancelleria Reial** que havien repercutit molt positivament en la fixació, evolució i extensió de la nostra llengua, la no compareixença de la burgesia com a classe de relleu de l'aristocràcia en el conreu literari —recordeu les Germanies—, provocà la pràctica desaparició de la lírica culta, alhora que abocà el conreu literari a la lírica popular.

3.2.- La lírica del Renaixement

El pensament renaixentista exalçava la naturalesa i, al costat d'ella, l'afecció envers les llengües romàniques, els costums i les tradicions autòctones. La poesia renaixentista reincorporarà esta naturalesa com a marc mític i simbòlic de les composicions, el fet amorós partirà de la idealització de la dona, i els mites clàssics grecs i llatins també configuraran la seua temàtica. El **sonet**, extés per **Francesco Petrarca (1303–1374)** al llarg del segle XIV, és l'estrofa més utilitzada en el Renaixement, també es recupera el **deca-síl·lab** clàssic sense cesura, hereu de la tradició medieval ausiasmarquiana.

Una de les activitats que adquirí una major embranzida fou la compilació de cançoners i Joan Timoneda es constituí en un dels autors-compiladors més reeixits.

Joan Timoneda

Joan Timoneda (1518–1583) es dedicà al negoci dels llibres i fins i tot exercí d'editor, fet que li permeté estar atent als gustos del públic lector de la València del siscent. El fet que **Hernando del Castillo** publicara a València, i amb un èxit notable, el *Cancionero General* (1511), l'empenyí a reportar textos poètics de filiació popular i a editar cançoners. El més original dels que publicà és el *Cancionero llamado flor de enamorados* (1562), amb poesies en valencià i en castellà atribuïdes a diversos autors, que ell reinventà i retocà, alhora que hi afegí poemes originals seus.

Pere Serafí

A més de Joan Timoneda, un altre poeta que podem incloure en esta lírica de to popularitzant és **Pere Serafí (1505–1567)**, el qual d'una banda barreja recursos lírics d'origen renaixentista —madrigals, sonets, epístoles— i d'altra incorpora elements de la poesia culta medieval. *Dos llibres de poesia vulgar* (1565) és l'única obra seua conservada. En les composicions de tema amorós hom ha identificat **Ausiàs March (1400–1459)** i **Francesco Petrarca (1303–1374)** com als seus referents més importants.

Edició de les poesies d'Ausiàs March, amb la traducció de Baltasar de Romani.

Joan Timoneda i Pere Serafí, uns versos de tradició popular

Text

Joan Timoneda

[Bella, de vós so enamorós]

Bella, de vós so enamorós.

Ja fósseu mia!

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Tot mon trEducació Secundària Obligatòria
done, i persona,

a vós, garrida.

Puix no us vol mal qui el tos vos dóna,

dau-me la vida;

dau-me-la, doncs, hajau socors.

Ànima mia!

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Lo jorn sencer tostemps sospir,

podeu ben creure;

i a on vos he vist sovint me gir

si us poré veure;

i quan no us veig, creixen dolors,

ànima mia.

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Tota la nit que en vós estic

he somiat;

i quan record sol, sens abric,

trobe'm burlat.

No em burleu més: durmam los dos,

ànima mia.

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Al finestruc mire content,

sols de passada,

i si no hi sou, reste content,

que hi sou estada;

i en aquell punt reste penós,

ànima mia.

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Vós m'haveu fet gran cantorista
i sonador;

vós, ben criat; vós, bell trobsta,

componedor,

fort i valent; també celós,

ànima mia.

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

No us atavieu, anau així,

que pren gran ira

si us ataviau i alcú prop mi

per sort vos mira.

Nueta us vull, gest graciós,

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Plagués a Déu que com io us mane
vós me manàsseu.

Seria ma sort, per si us engane,

que m'ho provàsseu:

que en vida i mort tot só de vós,

ànima mia.

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

JOAN TIMONEDA: *Flor d'Enamorats*,
a cura de Joan Fuster, Ed. 3i4, València.

Joan Timoneda i Pere Serafí, uns versos de tradició popular

Text

Joan Timoneda

[Bella, de vós so enamorós]

Bella, de vós so enamorós.

Ja fósseu mia!

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Tot mon trEducació Secundària Obligatòria
done, i persona,

a vós, garrida.

Puix no us vol mal qui el tos vos dóna,

dau-me la vida;

dau-me-la, doncs, hajau socors.

Ànima mia!

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Lo jorn sencer tostemp sospir,

podeu ben creure;

i a on vos he vist sovint me gir

si us poré veure;

i quan no us veig, creixen dolors,

ànima mia.

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Tota la nit que en vós estic

he somiat;

i quan record sol, sens abric,

trobe'm burlat.

No em burleu més: durmam los dos,

ànima mia.

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Al finestruc mire content,

sols de passada,

i si no hi sou, reste content,

que hi sou estada;

i en aquell punt reste penós,

ànima mia.

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Vós m'haveu fet gran cantorista
i sonador;

vós, ben criat; vós, bell trobsta,

componedor,

fort i valent; també celós,

ànima mia.

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

No us atavieu, anau així,

que pren gran ira

si us ataviau i alcú prop mi

per sort vos mira.

Nueta us vull, gest graciós,

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

Plagués a Déu que com io us mane
vós me manàsseu.

Seria ma sort, per si us engane,

que m'ho provàseu:

que en vida i mort tot só de vós,

ànima mia.

La nit i el jorn, quan pens en vós,

mon cor sospira.

JOAN TIMONEDA: *Flor d'Enamorats*,
a cura de Joan Fuster, Ed. 3i4, València.

Joan Timoneda i Jordi de Sant Jordi
els poemes de «Debat del cor i els ulls» i la seua tradició amb la poètica medieval

Text

Joan Timoneda

[Ulls i cor, ab gran debat]

Ulls i cor, ab gran debat,
estan desitjant saber
quí s'enamora primer.

Los ulls diuen que l'amor
la claror los ha llevat;
lo cor diu que està clavat
ab sagetes de dolor;
estos dos, ab gran tristor,
estan desitjant saber
quí s'enamora primer.

Los ulls, de tan sols mirar
sentiren molt gran fatiga;
doncs, del cor no hi ha qui diga
lo que sent en ben amar;
estan estos, sens dubtar,
desijosos de saber
quí s'enamora primer.

Per alcançar, lo cor pena,
i los ulls moren per veure;
la u i l'altre pensa deure,
puix se veuen en cadena.
Si per vós tot bé s'ordena,
senyora, voldria saber
quí s'enamora primer.

[Com dos ulls sien lleugers]

Com los ulls sien lleugers
a mirar per totes parts,
*dic que tostemps los primers
són ells los enamorats.*

Los ulls són los que emprimixen
la figura en la memòria,
i memòria ab pena i glòria
juntament lo cor guarnixen;
los ulls, per ser falagueres,
entre els plaers recreats,
*dic que tostemps los primers
són ells los enamorats.*

Los ulls en mirar s'entenen
los cors d'aquells que bé es volen,
perquè els ulls són los que volen,
i los cors, los que comprenen:
los ulls són tals ballesters,
que per ser tan assestats,
*dic que tostemps los primers
són ells los enamorats.*

[Los ulls són per a mirar]

Los ulls són per a mirar
tot lo que davant los ve,
*més lo cor no pot amar
sinó a coses que vol bé.*

Los ulls, tenint llibertat,
no sé en veritat qui els culpa,
perquè de cert els disculpa
vostra bellesa i bondat:
los ulls se poran cansar
de mirar, vent lo perquè,
*més lo cor no pot amar
sinó a coses que vol bé.*

Los ulls molt prest se retiren
de la part que no es va per res,
mes en lo cor està pres
sovint miren i remiren,
i, mirant, manifestar
la qui cativats los té:
*més lo cor no pot amar
sinó a coses que vol bé.*

JOAN TIMONEDA: *Flor d'Enamorats*,
a cura de Joan Fuster, Ed. 3i4.

Jordi de Sant Jordi

Debat

Un cors gentil m'ha tant enamorat
lo cor e los ulls e mon fin pensament
que nit e jorn n'estan en gran debat
qui l'amarà d'ells tres primerament;
e vei tan fort a cadascun d'ells encès
que no m'hi val saber a remeiar.
jÉ vets com m'ha en quin joc ella més,
que mon llas cors no ho porà suportar.

Disen los ulls que no hi cal debat ges,
que ells foren cert primers en lo triar
e que, son alt, la vòlgron mais que res,
car manta nit los cové despertar
al llit plorant, per desir que els ne ve
d'ella veser, que els fa viure i morir;
e per aiçò han gran raisó per què
null hom del món no els pot res contradir.

Diu lo cor: cert que los ulls saben molt bé
que en lo començ lo venc primer ferir
un dolç esguard d'aquell sol, llas, sosté
lo foc d'amor, qui el fa tots temps llanguir,
sens que remei no sent d'alguna part,
que ell ha l'afan i els ulls han lo plaser;
per què es raisó que ell n'haja mellor part
de sobre tots, si dret li volen fer.

Lo pensament diu, que si Déu lo guard,
que els ulls ne el cor no poran sostener
negun bon dret, que jorn, matí ne tard,
incessantment jamés no es pot mover
d'ella pensar, en dormant ne vetlant,
què fa, on és, ne si el desamarà;
e que ell de tots sofer lo més afan.
Perquè tot sol, sens pus, la servirà.

E vet ací en quin treball ten gran
visc cascun jorn que bella dona fa:

vei d'una part los ulls que estan plorant;
e d'otra el cor angoixós que es perdrà
i el pensament en pensar ocupats.
Tant que no sai qui m'ajud en est cas,
si donques lei qui els ha tals adobats
no em vol ajudar a l'afan que eu ben pas.

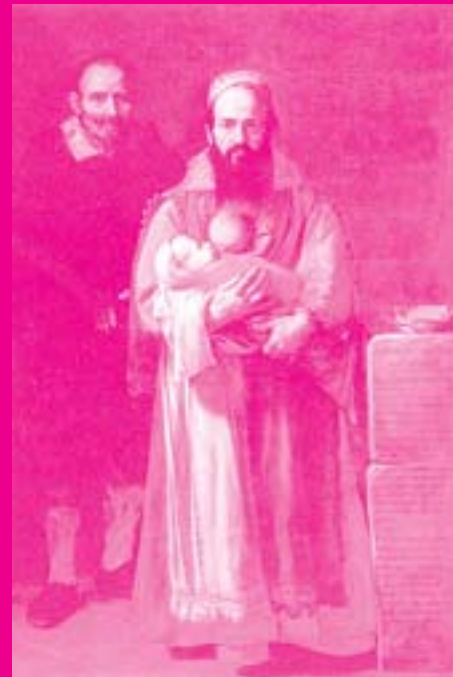
Tornada

Na Isabel, si mon bé desirats,
eu vos soplei declarats en tot cas
qual de tots tres deu ser de vós amats,
pus que els havets així trets de compàs.

Altra tornada

Que en bona fe tant me sui malmenats,
des que no us vi, que els tres m'han dit tot ras
que si doncs vós aiçò no declarats
que en breu de temps me faran dur al vas.

G. PRÓIXITA; A. FEBRER; M. de GUALBES; J. de SANT JORDI: *Obra lírica*, a cura de Martí de Riquer, Ed. 62.

"La dona barbuda", 1631 de Josep de Ribera.

Activitat 2

- Cerca informació sobre el tema del debat entre els ulls i el cor dins de la nostra tradició poètica.
- Analitza els poemes, tant des d'un punt de vista mètric com retòric. Quines diferències hi trobes? A què creus que són degudes?
- Quin nou tema introdueix al debat Jordi de Sant Jordi?
- Quines figures retòriques presenten els poemes? Creus que es deuen a algun objectiu concret?

"In ictu Oculi", 1672. Juan de Valdés Leal.

3.3.- La lírica culta del Barroc

El Barroc introduí tota una sèrie d'elements temàtics divergents respecte del segle anterior, i accentuà una **actitud de desengany** envers una societat immersa en una crisi profunda. La literatura i la lírica barroca adaptaren esta visió del món a una nova temàtica:

- La fugacitat del plaer i la voluntat ascètica.
- El sentiment de la implacable presència de la mort i el desengany envers les qüestions de la vida.
- L'obsessió per la predestinació, els fets actuen per damunt de les accions dels hòmens.
- L'escepticisme i l'estoïcisme, caràcter indiferent, impertorbable.
- La caricatura tràgica i burlesca.
- L'angoixa per la solitud.
- El pessimisme.

La lírica barroca es caracteritza a nivell formal per un **ús sistemàtic de l'hipèrbaton** —l'alteració de l'orde sintàctic de les paraules—, l'**abundància de metàfores**, l'abús de l'aparat mitològic, la introducció dels **metres castellans** —sonets, octaves, silves—, l'**exageració** a nivell lèxic —ús de conceptes de vegades obscurs o extravagants—, i la incorporació excessiva de cultismes.

Pere Jacint Morlà

Pere Jacint Morlà (1600-1656), beneficiat de la parròquia de Sant Martí de València. La seua obra reflectix la visió de la cultura popularitzant de l'època —festes religioses, literatura de certàmens, etc.— concebuda per a l'entreteniment i per a la diversió de les masses, i ha estat agrupada en tres unitats: les poesies satírico-festives, els col·loquis i les peces de circumstàncies. La finalitat de les composicions satírico-festives i dels col·loquis era la diversió del públic, que es recolzava en una utilització d'un llenguatge farcit d'expressions originals de la vida quotidiana. Per tant, l'obra de Morlà és una font riquíssima per a l'estudi de la llengua col·loquial del siscent, ja molt influenciada, a nivell literari, pel castellà.

Pere Jacint Morlà

Comentari de text

[*Lo que naix lladre de cor*]

Lo que naix lladre de cor,
si és ric i es troba jurat,
també fa lo rat penat
sens temor de Déu ni por.
Lladre naix i lladre mor,
de la ciutat menja i gasta,
que quan té la mà en la pasta
no s'adonen del pessic,
perquè, ab la capa del ric,
en lloc de pastar, repasta.

Pobres hi ha que rigen bé,
i de Déu tan temerosos
que no tenen de golosos

un pèl, ab tindre en què,
que a vegades qui menys té
ses accions millor medix;
en ser ric no consistix,
per a que prenga quant pot,
que quan és u bon massot
no és menester dir-li mix.

Les quatre rendes de renda,
tot ve a ser un papassal,
perquè qualsevol bossal
ja sap del remei la senda:
que per a fer ficta venda
o la donació postissa,
per més que es faça pesquisa
no podran eixir-ne en sol,
que en moltes cases hi ha dol
i no ho saben en la cisa.

Qui de renda amostra mil,
ben mirat i tret en net,
es mor de fam i de set
i no alcança per a fil.
Està lo món tan sotil
i té lo pobre tal plaga

que aquell que té més no paga
i qui no té fa tramoies,
portant prestades les joies,
i tot ve a ser bufalaga.

PERE JACINT MORLÀ, *Poesies i col·loquis*, a cura d'Antoni Ferrando IVEI

Activitat 3

- A quin dels tres grups de l'obra de Pere Jacint Morlà correspon este poema? Raona la teua resposta.
- Analitza formalment el poema: mètrica i nom de cada vers, rima, distribució en cobles, prosòdia, etc. I després, tot i tenint en compte la teua anàlisi, assenyalas si pertany a la lírica culta o a la popular.
- Redacta el tema del poema tot i partint de la seua estructura. Pots utilitzar la distribució per cobles primer, i després establir un tema principal. Quin són els personatges que hi apareixen? Penses que el tema és vigent encara?

Francesc Vicenç Garcia, el rector de Vallfogona

Francesc Vicenç Garcia (1578–1623) és el poeta barrocc més important encara que també va conrear el teatre i la prosa. El caràcter satíric i burlesc de la seua obra el portà a la fama, i són moltes les composicions d'origen poc clar que se li atribuïren. La seua condició d'eclesiàstic també el dugué a tractar la temàtica religiosa, encara que foren escasses els poemes que es publicaren en vida de l'autor. A grans trets trobem en la poesia de Francesc Vicenç Garcia les principals línies de la visió del món Barroc: la percepció de la societat com un gran teatre, el pessimisme envers la condició humana, etc. La popularitat de l'anomenat «rector de Vallfogona» ultrapassà els límits del segle XVII, sota la forma d'un corrent anomenat *vallfagonisme*.

Francesc Vicenç Garcia

Text

Amo a una pedra que, segons és dura,
no sé si és Anaxarte transformada,
no és de toc, ni fonc jamás tocada
ni és de la tempestat que en mon cor dura;

Menos és de edifici, ans bé procura
assolar lo que estimo, ni és la amada
iman, que al nord de amor no està inclinada:
ai, si fóra per mi de sepultura!

En sa duresa veig mos impossibles,
en sa bellesa ador enganys forçosos,
no esper, ni desesper, sufro i porfio;

Fineses són de amor, i ben sofribles,
que, en empleos tan nobles i ditxosos,
lo valor del subjecte dóna brio.

F.V. GARCIA: *Sonets*, a cura de G. Grilli, Ed. 62.

Activitat 4

- Explica en prosa este sonet de Francesc Vicenç Garcia.
- Analitza l'estructura formal del poema: indica el gènere al qual pertany el poema i perquè, l'estructura mètrica, la disposició i l'estructura de la rima. Quina incidència té en la composició prosòdica del poema?
- Identifica els elements més significatius del llenguatge poètic del Barroc. Amb quins versos els associaries?
- Francesc Vicenç Garcia introduïx en el segon vers el mite d'Anaxarte —l'amada dura com Anaxarte, sembla també una pedra— per què creus que l'utilitza?

3.4.- La lírica popular de l'Edat Moderna

La lírica popular entre els segles XVI, XVII i XVIII, testimonia la gran vitalitat que conservava la nostra llengua malgrat els nous models sociolingüístics, i visqué la seua eclosió particular. Els **goigs**, o cançons religioses dedicades a lloar a la divinitat, les **nadales**, relacionades amb els cicles litúrgics, les **cançons de bandolers** i de **lladres del camí ral**, les **cobles valencianes**, les **glosses de Mallorca**, les **cançons de pandero**, ens testimonien l'efervescència important de la literatura popular.

Presentarem tot seguit les principals característiques temàtiques de la poesia popular que són comunes a tots estos subgèneres:

- L'amor no s'aborda des d'una perspectiva transcendental o filosòfica sinó que versa sobre episodis amorosos on s'hi presenten festeigs, amors tràgics o impossibles, etc.
- Escenes de la vida quotidiana, que van des de les feines del camp fins als jocs infantils, els passatemps, etc.
- La religió, principalment relacionada amb l'hagiografia, els cicles litúrgics, i els goigs.
- La història oral transmesa generació rere generació, la qual versa sobre esdeveniments històrics sovint exagerats on hi abunden fins i tot elements meravellosos.

Gravat d'un carro d'estil barroc construït per a les festes immaculistes celebrades a la ciutat de València el 1662.

4.- El Barroc

El Barroc és un moviment cultural d'abast europeu que s'inicià en el tombant dels segles XVI i XVII, fins al segle XVIII. El culte a l'immediat, al pas del temps i al vitalisme, s'hi presentà amb força. Esta configuració temàtica s'hi traduí estèticament, en un ús deliberat dels recursos estilístics de la retòrica, de la sintaxi, amb l'interés d'aconseguir el **major artifici**. La poesia fou el gènere més conreat. Este ús i abús de les formes també s'hi manifestarà en altres disciplines artístiques, com són l'escultura i la pintura, i també en l'arquitectura.

La nostra literatura no presentarà les primeres manifestacions barroques fins a començaments del segle XVII i es perllongà durant tot el segle XVIII. Tot i la dependència respecte de la literatura castellana, els estudiosos del període han assenyalat que les nostres lletres s'insereixen en el context del Barroc europeu i en una mena d'identificació supranacional associada a un ambient de cosmopolitisme. Un fet que explicaria que la lírica barroca siga prolífica en el gust pel conreu d'altres llengües i en la producció de sonets plurilingües. S'ha assenyalat el poeta principatí **Francesc Vicenç Garcia (1578-1623)**, sota el pseudònim de **rector de Vallfogona** com al poeta més important i amb més repercussió. Garcia practicà el to satíric i burlesc, fins i tot obscé, partint d'una temàtica que versava sobre els temes que configuraven la seua particular visió d'este moviment: la fragilitat de la vida i de les aparences del món, que és concebut com un gran teatre, el pessimisme, etc. Si ens cenyim a les terres valencianes hem de ressenyar els col·loquis **Pere Jacint Morlà (1600-1656)**, beneficiat de Sant Martí de València i versificador prolífic. Pel que fa a la prosa, **Gaspar Blai Arbuixech (1624-1670)** i la seua obra, el *Sermó de la Conquesta*, declamat a València l'any 1666, és considerat com a un dels exemples més importants a casa nostra de l'oratória barroca.

5.- La prosa de l'Edat Moderna

5.1.- La prosa historiogràfica i la literatura memorialística

La prosa historiogràfica, com el seu nom indica, és la prosa que versa sobre els fets històrics d'una comunitat, i la que consolida, al mateix temps, la identitat d'una societat en una època determinada. Els nostres precedents els trobem en les quatre grans cròniques medievals, el *Llibre dels feits* o crònica de Jaume I (1240-1274), la crònica de Bernat Desclot o *Llibre del rei en Pere* (1283-1288), la *Crònica* de Ramon Muntaner (1325) i la *Crònica de Pere el Cerimoniós* (1386).

La literatura memorialística és un terme difícil de definir perquè contempla una gran diversitat de textos: annals, cròniques, crònicons, noticiaris, dietaris, memòries, relacions, etc. que normalment presenten una tipologia diferent. El nexa que els unix és la voluntat, manifesta o no però ben palesa, per part dels autors, de deixar memòria per a l'esdevenidor. La seua temàtica partirà de la realitat més quotidiana i aspirarà a relatar els fets curiosos, sorprenents o estranys, que normalment l'autor viu en primera persona. Esta literatura també s'ha associat al terme de literatura privada, ja que molts d'estos escrits estaven destinats als arxius familiars i als eclesiàstics, i no als honors de la impremta.

Imatge de València, al segle XVI

del reyno de Valencia 1551, ja la redactà directament en castellà. Beuter es preocupà d'acostar-se a les fonts historiogràfiques i consultà documents i manuscrits, fet que li permeté tindre una perspectiva crítica envers els fets que treballava. La seua prosa, àgil, amb pocs arcaïsmes, per la seua aparició pública efimera no pogué servir de model per a historiadors posteriors i fins i tot per als contemporanis seus. És el cas de Rafael Martí de Viciana (1502-1582?) i la *Crònica de la ínclita y coronada ciudad de Valencia*, que fou escrita en valencià però publicada ja en castellà.

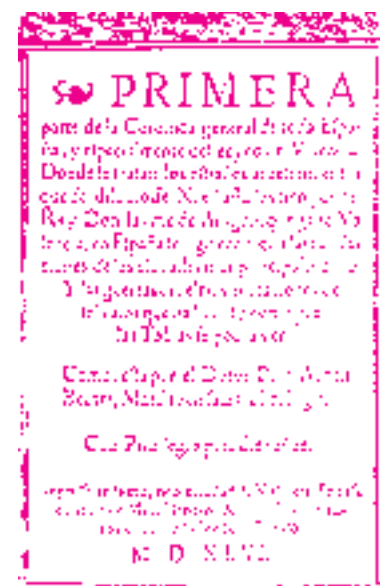
L'interés per conèixer la pròpia història permeté que al llarg del Renaixement es reeditaren les cròniques àuliques de Jaume I, *Crònica o comentaris del gloriosíssim e invictíssim rey en Jacme Primer* i de Ramon Muntaner, *Crònica o descripció dels fets e hazanyes de l'ínclit rey don Jaume Primer*.

5.3.- La prosa memorialística del segle XVII: Pere Joan Porcar i Joaquim Aierdi

Pere Joan Porcar (1560-1629), prevere beneficiat de l'església de Sant Martí de la ciutat de València, redactà a cavall dels segles XVI

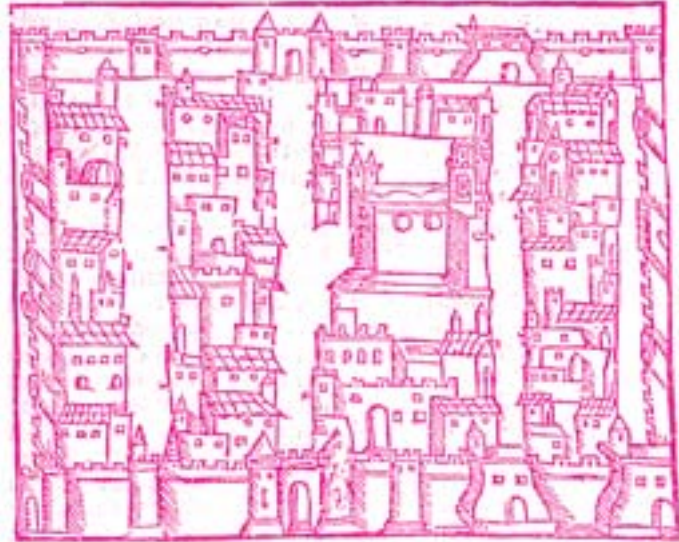
5. 2.- La prosa historiogràfica del segle XVI: Pere Antoni Beuter

Pere Antoni Beuter (1490-1554) és el màxim representant de la prosa historiogràfica del cinccents. La seua trajectòria com a historiador demostra a bastament l'incipient procés de castellanització que afectava els estaments més pròxims a la cultura escrita. En 1538 publicà *Primera part de la història de València*, però la traduí al castellà immediatament, *Primera parte de la Crònica general de toda España y especialmente del reyno de Valencia* (1546). La *Segunda parte de la Crònica general de toda España y especialmente*

Traducció castellana de la *Primera part de la Història de València*, de Beuter

i XVII, les *Coses evengudes en la ciutat e regne de València*. Este dietari, que comprèn més de tres mil entrades situades entre els anys 1589-1629, relata les notícies quotidianes, els costums, les fluctuacions de poder, els conflictes, les confidències del món eclesiàstic, etc. referits principalment a la València del setcents. La llengua de Porcar és una llengua vivaç i popular, d'un estil despreocupat, però que representa un document essencial per a la nostra història i per a la nostra literatura del Barroc.

La Ciutat de Castelló en la "*Primera part de la Història de València*". Crònica de Viciana

Edició del "Dietari" de Joaquim Aierdi a cura de Vicent Josep Escartí.

Joaquim Aierdi (1613-1688), clergue beneficiat a la seu de València, escriví les *Notícies de València i son regne*, un extens dietari del qual només ens n'han arribat dos volums (1661-1664) i (1677-1679), dels set que segurament redactà. A banda del seu valor històric —ens mostra de primera mà les preocupacions de la societat valenciana del Barroc— el recull de notícies d'Aierdi presenta un model de prosa ben elaborat, aproximat al registre col·loquial, amb nombroses expressions i girs característiques de la segona meitat del segle XVII, i amb una capacitat narrativa que cal remarcar. Aierdi és un bon coneixedor dels models tradicionals de prosa. Pel que fa als afers de què s'ocupa, tracten des d'assumptes de la mateixa Seu de València, festes i celebracions locals, notícies que arriben a la capital del regne sobre atacs de bandolers i altres successos violents, fins a les anècdotes més representatives de la vida quotidiana.

5. 4.- La prosa memorialística del segle XVIII: Josep Esplugues

Josep Esplugues (1705-1787), clergue, representa un dels escassos testimonis de prosa memorialística de tot el segle XVIII. La prohibició d'usar el valencià en els llibres sacramentals de les diòcesis valencianes no el coartà i redactà un particular llibre de memòries, *Llibre de l'Església parroquial del poble de Montaverner*. La història local, la vida quotidiana que l'envoltava, les festes

Vista de la Ciutat de València, s.XVIII.

litúrgiques, representen la temàtica principal d'este dietari. La prosa d'Esplugues, un capellà il·lustrat i fill de notari, es rica i variada, basada en la parla col·loquial de l'època, però amb elements propis de la tradició lingüística apresada en els llibres notariais i en els eclesiàstics.

Josep Esplugues

Text

«Any 1734. No puc deixar de contar atre milacre patent o benefici molt gran que féu nostre senyor Déu a esta obra. En lo dia set del mes de dembre, vespra de la Puríssima Concepció, quant la mija taronja estava sols a poc més de la mitat, a les tres de la vesprada, sobrevingué un temporal y pluga tan abundant, que cert admirava a tots, repetia molt freqüents uns trons tan esgarrats que espantava en cada u. Però lo més horrorós era el aire y remolins que donava una gran por. Molts pins, tots los més grans, y atres abres es trobaren arrancats asta de soca y raïl, y oliveres destronchades, tots en les cases tremolant al caure eiximeneres y teules. Durà esta tempestat asta les onse de la nit. Considere cada qual quan pesada degué ser als que anaven per lo mar. O deixe asò a la memòria de les novetats tan grans, que contaven cada dia, y conega a un mateix tems el perill ben declarat de la miga taronja descuberta y sols feta a mitat. El mestre que estava este dia en Ontinyent, per cert tingué que no podia mantindre's y no podia sossegar, tots los de la terra en alt pensan-se que ja caïa; però fonch lo temor en va si la mantenia Déu y la sustentaven els sans donant-li la fortalea que ella en si no tenia per no estar acabada per falta de material, y sens culpa dels vehïns. Sí que la forsa del aire li féu saltar ben avant les teules que tenia calsades en argamasa, per a que en assò es vera milacre ben gran el mantindre's sens caure, però si és obra de Déu y cassa de Jesuchrist com podia asò faltar?».

EMILI CASANOVA, *Memòries d'un capellà del segle XVIII*, Edicions Alfons el Magnànim

Activitat 5

- Adapta a la normativa actual el text d'Esplugues, tot i indicant en un full a banda els principals canvis lingüístics que has identificat. Penses que el text presenta molts castellanismes?
- Quin és el model narratiu predominant, descriptiu, narratiu, expositiu...?
- Quins elements discursius ens permeten assenyalar que el text d'Esplugues és el fragment d'un dietari? Pots comentar també quin és el tipus de narrador.

5. 5.- La prosa costumista de Lluís Galiana i la *Rondalla de Rondalles* (1768)

Lluís Galiana (1740-1771), frare dominicà, és la mostra més important de la pervivència de la tradició popular dins de la tradició literària del segle XVIII i, en prosa, de tota l'Edat Moderna. Galiana conegué als erudits valencians més importants de la seua època: Carles Ros, Josep Teixidor, Gregori Mayans, etc. amb els quals intercanvià idees i preocupacions a través de la correspondència epistolar. El 1768 publicà la seua obra més important *Rondalla de Rondalles*, inspirada en la tècnica literària i en l'estil de Francisco de Quevedo i en Torres Villaroel. La narració és un enginyós exercici de tècnica narrativa a partir de refranys, adagis, locucions, proverbis i altres manifestacions lingüístiques d'origen col·loquial. Els models literaris que utilitza partixen de gèneres literaris ben coneguts: col·loquis, entremEducació Secundària Obligatòria, rondalles i cançons, en consonància amb la literatura de caire popular de l'època. Paradoxalment la intenció de Galiana, la de ridiculitzar les vulgaritats lingüístiques, no fou del tot entesa per lectors coetanis seus —Gregori Mayans la qualificà de *bajanada*— tanmateix, els estudis que s'han efectuat posteriorment han remarcat l'interès del dominic per un ús regulat de la llengua, tot i adaptant-la a les necessitats dels usos cultes.

Lluís Galiana

Text

«Últimament, dech advertir que, encara que he procurat possar ensemps en este escrit tots los modos d'esplicar-se rústichs, no vulloch yo que ningú entenga que em figue y burle de totes les maneres de parlar que en ell s'encontren; perquè n'hi a moltes que, pareixent a primera vista vulgars y condenables, no són sinó molt bones, encara que figurades y plenes de metàfores. Y així, seia bo que es treballara un *Diccionari* ab molta crítica y gran discerniment, tant de les veus bones y castiçes, com de les ruïns y bàrbares, perquè d'este modo no sols se llograria l'ensenyança del llemosí millor, sinó també perquè molts preciats de cults s'abstindrien de burlar-se de més de huit vocables que, per no saber que són valencians per tots los quatre quartos, los ahuquen a cara descuberta».

JOAN E. PELLICER, *La «Rondalla de Rondalles» de Lluís Galiana*, Ed. Ajuntament d'Ontinyent

Activitat 6

- Comenta este fragment de la Carta que Lluís Galiana dedica a Carles Ros com a dedicatòria de la *Rondalla de Rondalles*. Redacta quines són les idees lingüístiques que planteja i relaciona-les amb la situació sociolingüística del segle XVIII.

6. El Neoclassicisme

El Neoclassicisme és un moviment cultural d'origen classicista, cortesà i francès, resultant de l'empremta de l'absolutisme en el terreny cultural, i del racionalisme en el camp del pensament. En literatura, hores d'ara, la crítica tendix a reservar este concepte a la literatura d'intenció clàssica produïda dins del marc de les idees il·lustrades. Els gèneres més conreats són la tragèdia de tema clàssic, la poesia pastoral o la falla. L'extensió del Barroc a la primera meitat del XVIII i la nova situació política amb la implantació de l'**absolutisme borbònic**, provocà que les manifestacions literàries produïdes des d'ací es feren en castellà i amb un interès per la llengua pròpia més científic i erudit que no literari.

Les manifestacions més importants de la nostra literatura del Neoclassicisme és conrearen a Menorca, aleshores integrada dins l'estat anglès. La burgesia mercantil i la prosperitat econòmica provocaren un moviment neoclàssic modest centrat al voltant de la **Societat de Cultura de Maó** (1778-1785), i del dramaturg **Joan Ramis** (1746-1819). Tanmateix, la reacció general enfront de la

Dibuix del port de Maó del segle XVIII

Revolució Francesa i de la guerra napoleònica provocaren un proliferació de les tècniques i de les formes de la tradició més popular amb finalitats propagandístiques. Pel que fa a la prosa, el dominicà Fra Lluís Galiana (1740–1771) ens llegà la *Rondalla de Rondalles*, considerada la millor obra en la nostra llengua produïda a casa nostra al llarg de tota l'Edat Moderna. Galiana tingué relació amb els més reeixits erudits valencians setcentistes, Teixidor, Carles Ros, Gregori Mayans o Sales. La poesia de tema satíric, a les antípodes de les discussions i dels interessos més cultes, continuarà conreant-se prolíficament i anònima.

Retrat de Germana de Foix.

7.- El teatre de l'Edat Moderna

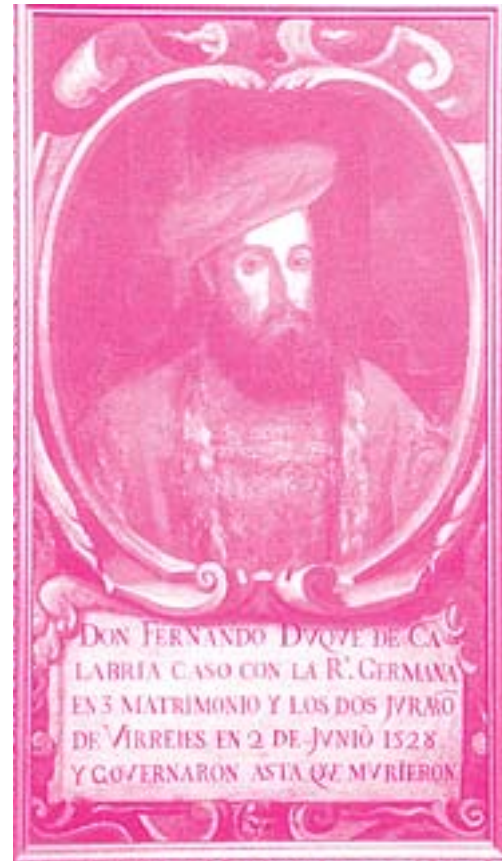
7.1.- El teatre del Renaixement en la cort virregnal de Germana de Foix

L'aparició dels primers textos dramàtics de caràcter profà plenament autònoms coincidix amb l'inici del davallament en la producció literària. La tradició escènica medieval o bé quedà truncada o bé quedà desviada al conreu bilingüe i en castellà. En el pas al

segle XVI, este teatre procedent de les festes cortesanes derivà a l'aparició de la peça teatral cortesana, que concretament a València significà un focus d'activitat important per als dramaturgs.

Dins d'este

panorama teatral cal considerar la cort dels ducs de Calàbria, que protegirà les representacions dins de la mateixa cort, tot i reflectint els seus costums i els seus ambients. Joan Ferrandis d'Herèdia (1482–1549) i Lluís del Milà (1500–1561) foren els màxims exponents d'este teatre.

Retrat del Duc de Calàbria.

Joan Ferrandis d'Herèdia

Com acabem de dir la peça teatral cortesana és deutora de la tradició escènica de caràcter cortesà —visites i festes reials, celebracions— de l'Edat Mitjana. És en este context on hem de situar *La Vesita*. Esta obra i la resta de les obres que se celebraren sota el mecenatge de la cort de la virreina Germana de Foix, no van poder desvincular-se dels actes que les generaren, ja que formaven part dels rituals de les petites corts virregnals. Des d'un punt de vista lingüístic *La Vesita* presenta un caràcter fresc i espontani que representa el valencià, en front d'un ús del castellà afectat i conceptual. Tanmateix, l'aparició de la nostra llengua responia més a un interès costumista que no literari.

Joan Ferrandis d'Herèdia

Text

(Vase el Capellán y queda la Señora, con sus criadas, diciendo:)

SEÑORA. Jo no sé quina paciència baste per a comportar tant de negre visitar com ara s'usa en València. Nunca gent tan importuna he vist, que no sé senyora en ma casa sols una hora d'entendre en cosa nenguna. ¿Com los portadors no els fugen? I elles, quines cames tenen! I nunca veureu que vénen sinó vesites que enugen. Guzman, digau-me vós, ¿no ho teniu per maravel·la? ¿Usa's res d'açò a Castella?

GUZMANA. No, Jesús, guárdenos Dios. Pues ver el retraimiento con que están, no es de creer; su vida, su trato y ser es cosa de encantamiento.

SEÑORA. També en fan negres i amargues.

GUZMANA. En Castilla no es verdad, ¡oh, qué es ver su gravedad!

SEÑORA. Sí, de vels i faldes llargues.

GUZMANA. Acá hácese consciencia de tenerlas por galanas. Bé ens paren les castellanes, mas passades per València.

Doquiera hay malos y buenos. Només digau veritat: ¿usen poc la netedat? No, de afeitarse a lo menos. Veure lo calçar d'allà quant brutíssim diuen que és. Traen lo sucio en los pies, no en el rostro, como acá. ¡Com vos allargau, Guzman! Poc a poc vos sobreixiu. ¡Com se mostra que teniu la llengua ben castellana! ¿Ves mai la vilana porca? Estos castellans orats presumen, sent uns pelats, més que Rodrigo en la forca. Jesús, cuitada de mí! Pues, aun aquí donde estoy, si bien supiese quién soy No me trataría así. Anau, que no ho vull saber! Será por tratarme mal.

GUZMANA. Oh, que cosa tan bestial és lo castellà grosser!

SEÑORA. Señora.

GUZMANA. Señora.

SEÑORA. No em digau res.

Enric IBORRA: *Teatre del Renaixement i de la Decadència*, IVEI.

Activitat 7

- Comenta els canvis de llengua en els diàlegs de la SEÑORA. D'una banda, copia els fragments en castellà i d'un altra els fragments en valencià, tot i adaptant-los a la normativa actual.
- Quin conflicte creus que reproduïx el fragment que acabes de llegir? Què opina la SEÑORA i que opina la criada GUZMANA? La crítica dels costums castellans per part de la SEÑORA, quina repercussió creus que té? Com justifiques que la SEÑORA parle també en castellà?

7.2 El teatre Barroc i Francesc Mulet

La infanta Tellina i el rei Matarot recrea alguns dels passatges eròtics del *Tirant lo Blanc*, *Los amors de Melisendra*, recrea un tema antic de l'èpica medieval, la rivalitat entre Galferos i Almançor per aconseguir l'amor de Melisendra. Les dues obres, en un principi anònimes, foren atribuïdes al clergue **Francesc Mulet** (1624-1675). Este teatre és una mostra de la tradició de la literatura culta i va gaudir d'una innegable popularitat que es demostra a partir de les nombroses referències que s'han identificat en diversos autors. Segurament estes obres pertanyeren al **teatre de porxe**, una teatre paral·lel al dels circuits de les companyies, que funcionava al marge, o bé en alguna sala gremial, o bé als porxes de les cases d'alguns artesans.

7.3.- El teatre Neoclàssic i Joan Ramis

Al llarg del segle XVIII convisqueren d'una banda un teatre popular de tradició medieval, un teatre barroc molt vinculat a la dramàtúrgia espanyola, i el teatre neoclàssic, que es caracteritzà per l'adopció de la regla de les tres unitats —lloc, temps i espai— i per la referència a temes mitològics, històrics i religiosos. El gènere predominant fou el de la **tragèdia** i el vers la forma més utilitzada. El dramaturg més important fou **Joan Ramis** (1740-1819), que escriví la tragèdia *Lucrecia*, la primera i més important obra neoclàssica en la nostra llengua.

7.4.- Els col·loquis i el teatre popular

A partir del segle XVI es conreen els col·loquis, que eren peces dialogades destinades a la representació. A finals del segle XVII el significat és més ampli ja que constituïen una relació de fets diversos, com una mena de diaris de l'època. A poc a poc i davant de la progressiva castellanització dels usos literaris, els col·loquis representaren l'últim reducte de la nostra llengua. Tenien el seu escenari al carrer i normalment eren llegits en veu alta per un **col·loquier**. Lingüísticament destaquen per l'ús del **llenguatge popular**, amb una forta presència de castellanismes i, fins i tot, per la inserció de frases senceres en castellà.

III.
Índex de lectures

Índex de lectures

AA.DD.: *Les veus del temps. Antologia dels millors textos de la nostra literatura. Volum II. De la Decadència a la Renaixença*, Ed. Bromera, Alzira, 2002

ESCARTÍ, Vicent Josep: *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana del segle xv al xviii*, Ed. 3i4, València, 1998.

Cas raro d'un home anomenat Pere Portes, i GALIANA, Lluís: *Rondalla de rondalles, dins Novel·les amoroses i morals*, a cura d'Arseni Pacheco i August Bover, Ed. 62. Barcelona, 1982.

GARCIA, F.V.: *Sonets*, a cura de G. Grilli, Ed. 62, Barcelona, 1979.

IBORRA, Enric: *Teatre del Renaixement i de la Decadència*, IVEI, València, 1987

MORLÀ, Pere Jacint: *Poesies i col·loquis*, a cura d'Antoni Ferrando, IVEI, València, 1995

PORCAR, Pere Joan: *Coses evengudes en la ciutat i regne de València. (Dietari, 1589–1628)*, a cura de Ferran Garcia, IVEI, València, 1983.

TIMONEDA, Joan: *Flor d'enamorats*, a cura de Joan Fuster, Ed. 3i 4, València, 1994.

IV. Bibliografia

Bibliografia

- AA.DD.: *El teatre català dels orígens al segle XVIII*, Kassel, 2001.
- AA.DD.: Les veus del temps. Antologia dels millors textos de la nostra literatura. Volum II. De la Decadència a la Renaixença, Alzira, 2002.
- ARIÑO, A. (dir.) *El teatre en la festa valenciana*, València, 1999.
- BALLESTER, J.: *L'educació literària*, València, 1999.
- COMAS, A.: *La Decadència*, Barcelona, 1978.
- CUENCA, Ma. J.: *Teories gramaticals i ensenyament de llengües*, València, 1992.
- ESCARTÍ, V.J.: «Fuster i la Decadència», dins *Fuster entre nosaltres*, València, 1992, pp. 100-113.
- ESCARTÍ, V.J.: «Literatura del Barroc a València», dins *Cabanilles i el Barroc valencià*, València, 1999, pp. 15-26.
- ESCARTÍ, V.J.: «Unes consideracions sobre la dietarística valenciana del segle XVIII», *Caplletra*, 9 (1990), pp. 119-127.
- ESCARTÍ, V.J.: *Memòria privada. Literatura memorialística valenciana dels segles XV al XVIII*, València, 1998.
- ESCARTÍ, V. J.: *Joaquim Aierdi. Dietari. Notícies de València i son regne, de 1661 a 1664 i de 1667 a 1679, (estudi i edició)*, Barcelona, 1999.
- ESPLUGUES, J.: *Josep Esplugues. Memòries d'un capellà del segle XVIII*, introducció i transcripció a cura d'Emili Casanova, València, 2002.
- FERRANDO, A.: «La literatura populista al País Valencià durant la Decadència», dins *Estudis de literatura catalana al País Valencià*, Benidorm-Alacant, 1987, pp. 55-74.
- FERRANDO, A.: *Els certàmens poètics valencians del segle XIV al XIX*, València, 1983.
- FERRANDO, A.; NICOLÀS, M.: *Panorama d'història de la llengua*, València, 1993.
- FUSTER, J.: «Decadència i castellanització», *Caplletra*, 1 (1986), pp. 29-36.
- FUSTER, J.: «La cultura (1479-1714)», dins REGLÀ, J. (dir.): *Història de Catalunya*, 2 vols., Barcelona, 1969-1972, vol. II, pp. 94-138.
- FUSTER, J.: *La Decadència al País Valencià*, Barcelona, 1976.
- FUSTER, J.: *Poetes, moriscos i capellans*, Barcelona, 1962.
- IBORRA, E.: *Teatre del Renaixement i de la decadència*, València, 1987.
- PITARCH, V.: *Defensa de l'idioma*, València, 1972.
- PITARCH, V.: *Llengua i església durant el Barroc valencià*, València-Barcelona, 2001.
- MILÀ, LL.: *El cortesano*, a cura de V. J. Escartí; pròlegs de V. J. Escartí i A. Tordera, 2 vols. València, 2001.
- REGLÀ, J.: *Aproximació a la història del País Valencià*, València, 1992.
- RIQUER, M.; DE-COMAS, A.; MOLAS, A.: *Història de la literatura catalana*, vol. 4, 5, 6, Barcelona, 1964.
- ROMEU I FIGUERAS, J.: *Poesia en el context cultural del segle XVI al XVIII*, 2 vols., Barcelona, 1991.
- ROSSICH, A.: «Renaixement, Manierisme i Barroc en la literatura catalana», dins *Actes del Vuité Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, vol. II, Abadia de Montserrat, 1989, pp. 149-179.
- ROSSICH, A.: *Francesc Vicenç Garcia. Història i mite del rector de Vallfogona*, Barcelona, 1987.
- RUBIÓ I BALAGUER, J.: *Història de la literatura catalana*, 3 vols., Abadia de Montserrat, 1984-1986.
- SANCHIS GUARNER, M.: *Els valencians i la llengua autòctona durant els segles XVI, XVII i XVIII*, València, 1963.

V.
Altres recursos

Altres recursos

<http://bv2.gva.es> [Biblioteca Digital Valenciana]
<http://personal.menta.net/caterina> [Recursos lingüístics relacionats amb la nostra llengua]
www.avl.gva.es [Acadèmia Valenciana de la Llengua]
www.bne.es [Biblioteca Nacional d'Espanya]
www.cervantesvirtual.com/index [Biblioteca Virtual Miguel de Cervantes]
www.cult.gva.es/Educacion.htm [Àrea d'Educació de la Generalitat Valenciana]
www.cult.gva.es/jqcv [Junta Qualificadora de Coneixements de València]
www.dcvb.iecat.net [Diccionari català-valencià-balear]
www.grec.net/home/cel/main.htm [Hiperenciclopèdia]
www.infase.es/cappev [Coordinadora per l'Ensenyament en valencià]
www.jaumefuster.org [Biblioteca virtual]
www.llengcat.com [Recursos lingüístics]
www.luisvives.com [Biblioteca virtual]
www.uoc.es/lletra [Revista de literatura]
www.uv.es/~iifv [Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana]
www.uv.es/didllen [Departament de didàctica i de literatura]
www.uv.es/snl [Servei de normalització lingüística. Universitat de València]
www.vilaweb.com/biblioteca/ [Biblioteca vilaweb]

Este llibre s'acabà d'imprimir a València
el dia 11 de novembre
festivitat de Sant Martí.

